

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున
భక్తిశృంగారములు

డాక్టర్ కనుమూరి బలరామకృష్ణ సుబ్బరాజు

ఎం. ఏ. సె. ఎం. ఏ.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తి శృంగారములు

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము నుండి డాక్టరేటు పట్టము పొందిన
- సిద్ధాంత గ్రంథము

డాక్టర్ కనుమూరి బలరామకృష్ణ సుబ్బరాజు

ఎం. ఎ., పిహెచ్. డి.

ఆంధ్రోపన్యాసకులు, పి. జి. కోర్సెస్

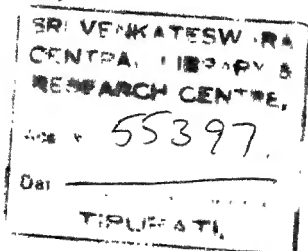
డి. యన్. ఆర్. కళాశాల - చిమవరం

ప్రథమ ముద్రణము

(మే 1990)

ప్రతులు : 1000

హక్కులు : గ్రంథకర్తవి

వెల : రూ. 50/-

ప్రతులకు : శ్రీమతి కె. మణి

C/o. డా. కె. వి. కె. సుబ్బరాణి
లెక్కరర్

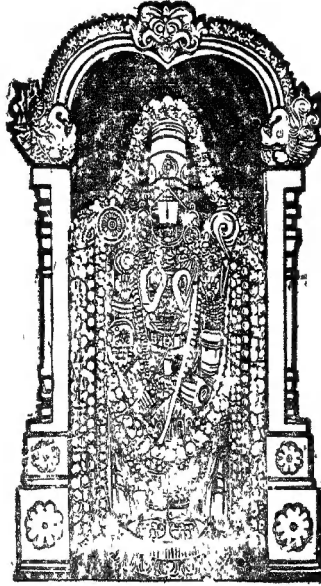
పి. జి తెలుగు గ్రామ

డి యన్. ఆర్. కాలేజీ

భీమవరం - ప॥ గో॥ జిల్లా

: ముద్రణ :

శ్రీ గానలక్ష్మి ప్రింట్స్ & బైండింగ్ : భీమవరం - 1

THIS BOOK IS PUBLISHED WITH THE
FINANCIAL ASSISTANCE OF
TIRUMALA TIRUPATI DEVASTANAMS
UNDER THEIR SCHEME AID TO PUBLISH RELIGIOUS BOOKS

మ. నరజన్మంబును సార్థకం పఱచు విజ్ఞానంబుచే భక్తి బం
ధుర శృంగార కళా సమాకలిత సద్యోగంబు సంధించుచున్
బురుషార్థం బొనగూర్చు భాగవతమున్ బొల్పారగల్పించు బ
మ్మెర పోతన్నకు పందనంబిడ పదౌ మినాక్షి ధ్యానించుటే.

శ్రీ జి. యస్. ఆర్. రాజు

శ్రీమతి జి. చూడామణి

కృతి సమర్పణము

సీ. గొట్టుముక్కల వంశ కువలయ కువలయే
 శ్వరుఁ డు సీతారామభద్రరాజు
 వీరదావతీరాజ్ఞ చూడామణిదేవి
 నిర్మల స్వాంత తద్దర్శపత్ని
 ఏపు మీఱిన పేరేను నీ పుణ్య చంపరు
 లస్మదీయ క్షేను మహారహంబు
 నరసి నన్ ఋణబద్ధు నాచరించుట వారి
 యాస్పత్నిమునకు చిహ్నంబు గాఁగ

గీ. సుకృతి పోతనార్యుని పరిశోధనంపు
 గ్రంథమిది యంకితంబిత్తు గాఢభక్తి
 పోతనామాత్యు నేలిన భూసుతా ర
 చూర్తిములు వీరి రక్షించు చుందురీ గాక !

ప రీ క్ష క . ని వే దిక

“పోతన ఆంధ్రముహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు” అను క్షేత్ర గల సిద్ధాంతవ్యాసమును పరిక్షించితిని. ఒక ఉత్తమ సిద్ధాంత వ్యాసమును పరిక్షించితినిన్ను సిండు తృప్తితో అందలి గుణములను నిరూపించుచున్నాను.

1. పోతన భాగవతముపై ఇంతకుముందు అనేకపరిశోధన వ్యాసములు, నిమగ్న గ్రంథములు వెలువడియున్నవి. మరల దానినే యధికరించి పరిశోధనకు పూనుకొనుట - ఒక విధముగా - సాహసకార్యమే. అయినను ఆ సాహసము అపైన పతితము, అఫలముకాకపోవుటయే కాదు. సుందరరసవర్ధగ్రంథసముద్యుతికి హేతువై ముగ్ధురైనది.

2. భక్తిని గూర్చిన పరిశోధనకు శృంగార సంపర్కము కూర్చుటతో పరిశోధకుడు బంగారమునకు పరీమళము సంతరించినాడను భావము నాకు కలిగినది.

3. పరిశోధకునీ దృష్టి యటు శాస్త్రవిషయములలో ఎంత గాఢమో యటు విషయనిరూపణమున అంత వాడిగా నున్నది.

4. గ్రంథమును ఉద్ధారములతో ముంచియెత్తక విషయవివరణమును విశద మునర్చుటకై ప్రయత్నించిన తీరు ప్రశంసాసాత్ర మగుచున్నది.

5. విషయ ప్రతిపాదనమున వ్యాకరణసూత్రమునందు వలె త్యాజ్యము లేనట్టి చిక్కందనమును సాధించిన ధోరణి అచ్చెరువు గొలుపుచున్నది.

6. నావోపాసకుడగు పోతనామాత్యుని కవిత్వానుశీలనమును నాద మాధుర్యసంకలిత సుందరశబ్దవిన్యాసభూయిష్ట వాగ్విశేషమున నిబంధించుట హృదయము నెంతయు నాకట్టు కొన్న మహాగుణము.

7. ముఖ్యముగా 8, 9, 10, 11 సంఖ్యలుగల అధ్యాయములు పరిశోధకుని స్వయం వ్యక్తిత్వమును చక్కగా నిరూపించుచున్నవి.

8. గ్రంథమున నూక దంపుడు ధోరణి పరిహరింపబడినది.

9. ఈనాటి సాహిత్య పరిశోధకుల కొక యొజ్జ బంతియై యలరారు ఉత్తమస్థాయిలో ఈ గ్రంథము రూపొందినది.

ఇట్టి ఉన్నత వ్యూహములు గల ఈ సిద్ధాంత వ్యాసము నర్వ
విఠముల Ph. D. పట్ట ప్రదానమున కర్లమై యున్నదని నా తీర్పు.

చక్కని, చిక్కని పరమార్థసౌందర్యముగల వ్యాసమును సమర్పించిన
అభ్యర్థిని, దానికి నేతృత్వమును వహించిన అచార్యుని మనసారా అభినందింతును.

(Sd/-) Prof. S. Raghunatha Sarma

ANANTAPUR

27-10-1988

Dept. of Telugu - S. K. University

Sri Venkateswarapuram (P. O.)

అభినందనమందారములు

డాక్టర్ కనుమూరి బలరామకృష్ణ సుబ్బరాజుగారు నా ఆప్త శిష్యులై, నా పర్యవేక్షణతో దీక్షాదక్షతలతో కూడిన సగంసాహితీ సమధిర పరిపాధన చేసి సహజవిదా మరణమందైన పోతనార్యుని ఆంధ్రముహూర్తాగవతమునకు భక్తిశృంగార రసములపై ఈ సునిశిత సిద్ధాంతవ్యాసమును ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమునకు సమర్పించి 1989 సం॥లో పిహెచ్ డి. డిగ్రీ పారితోషికమును పొందినారు.

ఈ గ్రంథము సుబ్బరాజుగారి పోషిన సాహితీ పరిశీలనాత్మక దృక్పథము నకు, పరిపాధన పటిమకు, విమర్శనా వైశాల్యమునకును శాశ్వత ప్రతీక. భక్తి కవీంద్రుడైన పోతనార్యుని వివిధ భక్తిభావముల శృంగార రస విన్యాస ప్రభుత్వము ఈ రచయిత సాంగోపాంగముగ ప్రదర్శించి యున్నారు. భక్తి శృంగారములకు గల అనినాభావసంబంధ మిందు దృష్టాంత హర్షకముగ విరూపింపబడినది. పోతన కవితా వైజ్ఞానికతత్వమును పరిశీలనాత్మకముగా పరిశీలించి పోతన కవిత్వమునకు ఇది అందించుచున్నది తత్సూచకమైన రసధారా విశేషములను విశదీకరింప సత్పాత్రులైన ద్వారా సహజమయ పాతకాలు అస్సాదించి తరించురు గాక !

మధుసూదన సరస్వతి, రూపగోస్వామి, జయదేవుడు, లీలా చతురుడు మొ॥ ఋషితుల్యులైన భక్తి కవీంద్రులు పవిత్ర సంస్కృత నాహితీ క్షేత్రమున లక్షణలక్ష్మ సమన్వయ మార్గములతో ఆత్మకవితా మధుర సంస్కరణతో భక్తికి శాశ్వత రసప్రతిపత్తిని కల్పించినారు. తన బాగవతాంశీకరణములో ప్రముఖ భగవద్గీతుల నిర్మల పుత్రాంతముల నాధారముగ జేసికొని కేవలము లక్షణకదృష్టితో భక్తిభావము నకు రసరూపపట్టమును గట్టి ఆంధ్ర కవితా సరస్వతి నలరించినాడు. “తమ హృద్భావల సఖ్యమున్...” అను పద్యముతో ప్రతిపాదించబడిన సవవిధ భక్తిమార్గములను, “కామోత్కంఠత గోపికలో” అను పద్యముతో పేర్కొనబడిన గోపికాదులు ఆయా భక్తిమార్గముల నాశ్రయించి తరించిన రీతులను ఈ గ్రంథకర్త చక్కగా వివరించుచున్నారు. భగవంతునికి ఆబద్ధశ్రయపుగా జీవించి జన్మాంతర సంస్కార

ప్రభావముచేత తరించు సహాధాత్మమార్గము కేవలము మనభారతీయ శిష్యసంస్కృతిలో
తప్ప తదితర సంస్కారులలో నెవ్వరూ కానరాదు. ఇట్లే విలక్షణ భక్తిమార్గమును
అంధభాగవత రచనా రూపమున లోకమున కందించిన పోతనార్యుడు ధన్యుడు.
ఇట్టి పోతనార్యుని భక్తిశృంగార రసరమణీయక రచనా సన్నివేశములను ఆత్మ పరి
చోధనాత్మక వ్యాసరూపమున లోకమున కందించిన డాక్టర్ సుబ్బరాజుగారు
ప్రశంసాపాత్రులు

శ్లో॥ జయంతిశే సుకృతినోరససిద్ధాః కవీశ్వరాః

నాస్తి తేషాం యశః కాయే జరామరణజం భయమ్

అను నాశ్మీతికి పరమలక్ష్మ భూతుడైన పోతనార్యుని రససిద్ధిని, కవితా సుందర
నాద సాహచర్యమును, ప్రగాఢ పరిష్కరిత రూపమున పెనవేసికొనియున్న భక్తి
శృంగారములను ప్రపంచించి ఆత్మరచనా రూపమున ఆ భక్త కవీంద్రుని కవితా
పరకాష్ఠ శాశ్వత ప్రతిపత్తికి కైవారము లర్పించిన డాక్టర్ సుబ్బరాజునకు
నా హర్షికాభినందన మందారములు.

(Sd/-) Dr. K. Venkata Rama Raju

BHIMAVARAM

Reader (Rtd) P. G. Dept. of Telugu

1-5-1990

D. N. R. College

శ్రీ భక్త ప్రబోధనము

1939 మేలో పిహెచ్. డి. వట్టము కొబ్బరి జంభావిస్తామిదానిననుకర
గుర్తించిన పరిశోధన గణితమిది.

ఈ గృహ ముద్రాణకు అనుమతించిన “ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తు” అధిష్ఠానవర్గమునకు, డి. యన్. ఆర్. కళాశాలాధ్యక్షులు శ్రీయుత గోకరాజు రంగరాజు మహోదయులకు, కార్యదర్శి శ్రీ డి. బాపిరాజుగారికి, పాలకవర్గ సభ్యులకు, మాజీ ప్రెస్సిపాల్ శ్రీ యన్. బంగారాజుగారికి, ప్రస్తుత ప్రెస్సిపాల్ శ్రీ ది. వి. ఎ. నరసింహరాజుగారికి, పి. జి. మాజీ తెలుగు హెచ్ డా॥ వేంకటరాజుగారికి మరియు ఆర్థిక సాహాయ్య మందించిన రియమల తిరుపతి శేషస్థానము వారికి నా అభివాదములు.

పతక్తురింభనాచారమున నమ హేచరమితి హ్రస్వహార్యోరకారము
 లందఁజేసిని అందఱి, అ) పెరచుకొన, నాగార్జున, ప్రిష్ఠవహాయ పితృవిష్ణులను
 ముఖము, అం. ప్ర. చాటర్ పీఠేనైవీ ఎమ్మకేసన్ పోషకా అనుబంధముగా పన్ను
 ప్రమువటు పాఠశాల పాఠశాలల సంఘానికి దినకర్ సెంటర్ మదిను
 ప్రిముఖ నాగివాది, జి. పాఠశాలలోని గారికి, వారి సలహాని ప్రముఖ
 పాఠశాలగారికి నా హ్రస్వహార్యోర కృత్యకాభివందనములు

పరిశోధన వ్యాసంగమునకు పర్వవేళక పదవిసలంకిరించి ఆమూలీ సూచనలిచ్చి అభినందన తెచ్చిన గురువాదులు ఆచార్య డా॥ కలివిండి వేంకటరామ రాజుగారికి, తమ అమూల్యాభివృద్ధియ నివేదికలను ఆంధ్రప్రదేశ్ శాసనసభకు సమర్పించిన ఎడ్మండ్ కేటర్లకు, తన నివేదికను ముద్రించుకొనుటకు ఆమోదము తెచ్చిన గురుసమాచులు బ్రహ్మశ్రీ ఆచార్య ఎస్ రంగనాథశర్మ మహాదయలకు, మౌఖిక పరీక్షాపైకారులకు నా హృదయపూర్వక సమస్కృతఃజ్ఞలు.

నా పరిశోధనకు కాపంసిన గృంథమాలమునందించిన డి. యన్. ఆర్. కళాశాల గ్రంథాలయాధికారులకు, పి. జి విభాగి గృంథాలయాధికారులకు, వీరే లింగ సమాజ గృంథాలయము (కుముదవల్లి) అధినేతలకు, నా పరిశోధనకు ఉపయోగించిన గృంథముల రచయితలకు నా కృతజ్ఞతాంజలి.

ఈ గ్రంథమును శ్రద్ధానవ్వులతో మనోహరముగా ముద్రించిన మిత్రులు
శ్రీ కౌసల్యా ప్రింటర్స్ వారికి ముఖపత్రపరిచేత శ్రీ భాస్కర్ తా హార్వికప్రకాశనలు.

కె. వి. కె. సుబ్బరాజు

అనుక్రమణిక

పుట

1. ఆంధ్ర భాగవదావతరణము	1
2. పోతన జీవిత చరిత్ర	10
3. ఆంధ్ర మహాభాగవత పురాణములు	22
4. భాగవతము - స్కంధములు	30
5. భక్తి శృంగారముల ఉత్పత్తి వికాసములు	43
6. భక్తి - రసప్రతిపత్తి	57
7. భక్తి వైవిధ్యము	63
8. పోతన చిత్రించిన భక్తులు	84
9. వైష్ణవ మతమునకు భక్తి శృంగారములకుగల సంబంధము	153
10. భక్తిశృంగారములకేర్పడిన అవినాభావ సంబంధము	157
11. పోతన నిర్మించిన పారమార్థిక మార్గము	163
12. అనుకరణలు - అనుసరణలు	166
ఉపసంహారము	192
అనుబంధము I	195
అనుబంధము II	198

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున

భక్తిశృంగారములు

1. ఆంధ్రభాగవతావతరణము

ఆంధ్రనాహితీనందనోద్యానవనమున మనోజ్ఞసురభిశః ప్రసూన సంభరితములగు కావ్యలతాగుల్మము లనేకములు గలవు. అతంబదశ లోనే అనగా పదునొకొండవ శతాబ్దియందే ఆంధ్రభాషలో ప్రప్రథమముగా నన్నయభట్టారకుని చేతినుండి ఏతత్కావ్యలతాంతసముద్గమము జరిగినదని చెప్పవచ్చును. ఆయనకు ముందు వందలాది సంవత్సరముల నుండి త్రిలింగ దేశమంతట నాంధ్రభాష వాడుకలో నున్నను దానికి కావ్యరూప హబ్బలేదు. కవితాస్వరూపములో కూడ దేశీయచ్ఛందఃప్రయోగము మాత్రమే యప్పటికి కలదు. సమగ్రమగు నాంధ్రకవిత్వమును మన కందించిన అదికవి నన్నయభట్టారకుడే. అతడు నాటిన మొక్కను తిక్కన మహామనీషి మొక్కవోని పగ్గతో చక్కగా సాడి అమూల్యగ్రప్రవాళవ్యామిశ్రముగా తీర్చిదిద్దినాడు. దానికి తక్కుంగల చక్కందనములు పుక్కిటిబంటిగా నలవరించిన మహాకవుల కోవలో నన్నెచోడుడు, పాల్కురికి సోమన, ఎఱ్ఱా బ్రెగ్గడ, నాదన సోమనాథుడు మొదలగు వారెల్లరు ఆంధ్రభాషాప్రియంభావుకులకు ప్రాతఃస్మరణీయులే.

సంస్కృతభాషకు రామాయణమెట్లో ఆంధ్రభాషకు కవిత్రయ విరచిత మహాభారత మట్లే అదికావ్యమై, ధర్మార్థకామమోక్షచతుర్విధ పురుషార్థఫలప్రాపకమై, ఇహముత్రనక లేష్టఫలావాప్తివిస్తారమై, నకల

వేదశాస్త్రపురాణేతిహాసకథానుధారసస్థానమై ఆంధ్రులందఱకు నుదయ కాలమందే చర్చింపపలసినదయ్యెను. మహాభారతరచనాకాలమున వ్యాసభట్టారకుఁడు వ్రాకుచ్చిన విధముగనే ఆంధ్రమహాభారతము సమగ్రముగను, సమీచీనముగను నిర్వహింపబడుట ఆంధ్రుల యదృష్టము. మహాభారతమందు చతుర్విధపురుషార్థములకు సంబంధించిన విషయమంతయు వ్యాసభట్టారకుఁడే సమగ్రముగ పదిల పరచెను. ■ పురుషార్థము లన్నియు సంగ్రహస్వరూపముచే నద్దము నందలి కొండవలె ఆంధ్రమహాభారతమున కవిత్రితయముచే అనూదితము లయ్యెను. అంగుచేతనే దానికంత ప్రశస్తి కలిగెను

నన్నయ కాలమునుండి ఎఱ్ఱన కాలము వఱకు అనగా పదునొకొండవ శతాబ్దినుండి పదునాల్గవ శతాబ్ది వఱకు జరిగిన కాలమును స్థూలముగ నాంధ్రీకరణముగ మని కొందరభిజ్ఞులు వాకొందురు. ఈ యుగములో హుళక్కి భాస్కర ప్రణీతమగు భాస్కరరామాయణము ఆంధ్రకావ్యప్రసూనములలో ద్వితీయమయ్యును అద్వితీయకవితారస ప్రసూనరాజముగా విరాజిల్లినది. భాస్కరమహాకవి కవిత్రయాధిష్ఠిత సింహాసనోపాంతమహాంధ్రకవితాసింహాసనారాధుడై రామకథానుధారసధారానిరాక్షేపణీయకవితావైభవుడై కీర్తివహించెను. అప్పటికి ఆంధ్రులకు ఒక చేతికి భారతము, మరొక చేతికి రామాయణము చొక్కముగా దక్కినట్లైనది. ఇంక ముఖ్యముగాఁదక్కవలసిన యితిహాసములలో భాగవతమొక్కటే తక్కువయ్యెను. అలాంటి తీర్చగల మహనీయుఁడెవ్వడు? తెలుగు తల్లి మొల్లమగు మూర్తికి హసీయ స్ఫుర్తి కూర్చగల ప్రజాకవి యెవ్వడు? భక్తిశృంగారరసప్రవాహముల కేతములెత్తి తులీయపురుషార్థకేదారముల పండించగల భక్త శిఖావతంసుఁడెవ్వఁడు?

మ. “ఓనరన్ నన్నయ తిక్కనాది కవు లీ ముద్విం బురాణావళుల్
తెనుగుంజేయుచు మల్పరాకృత శుభాచిక్యంబు దానెట్టిదో
తెనుగుంజేయిరు మున్ను భాగవతమున్ దీనిం దెనింగించినా
జననంబున్ సఫలంబుజేసెదఁబునర్జన్మంబు లేకుండఁగన్.”

(ఆం. మ. భాగ. 1-19)

నన్నయాది మహాకవలు భారతాది మహాకావ్యములను తెనిగించిరి.
భాగవతమును మాత్రము తెనిగింపరైరి. అట్లు దానిని తెనిగింప
కుండుట పోతన తన పురాకృతనుకృతవిశేషముగ పరిగణించుట
యాతని సౌశీల్యమును, పూర్వకవివృషభులపట్ల తనకుఁగల భక్తి
ప్రపత్తులను వేనోళ్ల చాటుచున్నది. విద్యావివేకసంపన్నుఁడెందును
వినయధనుఁడై యుండును. “విద్యాదదాతి వినయమ్....” (హితోప
దేశము-ప్రస్తావికా-8) అని చెప్పినట్లుగా పోతనవంటి విద్యాధికులు
వినయధనులై, జన్మమృత్యుజరావ్యాధిదుఃఖదోషానుదర్శనులై, అనన్య
భక్తిభావభావనాప్రఫుల్లమనః పద్మలై యుందురు. అట్టి వశ్యవాక్కుల
ముఖపద్మములనుండి వాక్సుదారసధారలే ధారాధర ధారావాహికము
లుగా వినిర్గతము లగుచుండును.

ఆ. “భాగవతము దెలిసి పలుకుట చిత్రంబు

శూలికైనఁ దమ్మి చూలికైన

విబుధజనులవలన విన్నంత కన్నంత

దెలియవచ్చినంత దేటు పలుతు.” (ఆం. మ. భాగ. 1-17)

అని పోతనార్యుఁడు వినమ్రస్వభావుఁడై భాగవతసమగ్రప్రభావ
మును తెల్లము గావించినాఁడు. భగవత్తత్త్వమిట్టిదని నిర్వచించి
చెప్పట శివబ్రహ్మాదులగు పరమపురుషులకే దుర్లభమన్నచో జనన
మరణపరంపరాప్రవాహరూపసంసారఝరీపతితులగు మానవమాత్రు

లెంతటివారు? పండితులు చెప్పినది, తానొకశించుకొన్నది. తనకర్థమయినది, తనకు కనవచ్చినది, తాను చెప్పగలిగినది మాత్రమే చెప్పుటకు ప్రయత్నింతునని వినయాన్వితుడై సరసగంభీరముగ చెప్పగలుగుట ఒక్క పోతన్నకే దక్కినది. ఇప్పట్లున విజ్ఞులు ఒక విషయమును గమనింపవలసియున్నది. వేదాంతము అచరింపవలసిన విషయమే గాని వర్ణించి నిరూపించదగిన విషయము కాదు. ఆధ్యాత్మికరంగములో అచరించి అనుభవించవలసి యుండునేగాని చూచి వర్ణించవలసిన విషయ ముండదు. కవిత్వ మట్లుకాదు కవి భావించి, అనుభవించి, వింగడించి అక్షరము, శబ్దము, వాక్యము, అలంకారము, ఛందము, రసము, ధ్వని మొదలగు కొలమానములతో కమనీయముగా వర్ణించి వస్తునమగదర్శనమునకు బ్రహ్మానందనబ్రహ్మచారియగు రసానందమునకు సోపానములు కట్టచుండును. రసానందమునకు పైమెట్టుపై బ్రహ్మానంద మను అనుపహితశుద్ధచైతన్యస్ఫూర్తి ప్రకాశించుచుండును చేకందెడి వస్తువులతో నూహకందసి వస్తువును కొలుచుట యెట్లు? అడుగు బద్దతో అనంతమగు ఆకాశమును కొలుచుట యెట్లు? శబ్దము, అలంకారము, ధ్వని, వ్యంగ్యము మొదలగు కొలమానములతో అనంతచిన్మాత్రమూర్తియగు భగవంతుని నిరూపించుట దుర్లభమని తేలుచున్నది. ఈ భావమునే పోతన కర్వాచీనుడగు ధూర్జటి

“ఏ లీలన్ గొనియాడనేర్తు నుపమోత్పేక్షాధ్వని వ్యంగ్య....” (కాశహస్తీశ్వర శత. 51) అను చక్కని పలుకులలో నొక్కి చెప్పెను.

అనలు వేదవ్యాస మునీంద్రునకు భాగవత మేల వ్రాయవలసి వచ్చెను? జగద్ధితరతుడగు నమ్మహానీయుడు వేదములను ఋగ్యజుస్సామాధర్వణములుగా విభాగించి, పురాణేతిహాసములను విరచించి

వేదములు చదువఁదగిన వారల మేల్గోరి భారతమును వినిర్మించెను. అయినను ఆతనికి తనివి సనదాయెను. అత్మలో మునీశుఁడు సంతసింపఁ డాయెను. సరస్వతీనదీతీరమున నొంటరిగా కూర్చుండి దుఃఖించు చుండెను. మహాసీయుఁడగు నతని దుఃఖము నపనయింప నయవికార దుఁడగు నారదుఁడచ్చటి కేతెంచెను. “జ్ఞానవిజ్ఞాన తృప్తాత్ముఁడవగు నీవీ విధముగా శోకింప కారణమే” మని యడిగెను. అనంతమగు తన వంత దీరు నుపాయ మెఱిగింపుమని పారాశర్యుఁడు నారదు నర్థించెను నారదుఁడపుడిట్లు చెప్పెను. “ఆర్యా! నీవు సమస్త ధర్మములను ప్రపంచించితివి. వానియందు హరికథలు సమగ్రముగా చెప్పినేరవైతివి. హరిని గొనియాడమియే నీ దుఃఖమునకు కారణము. అందుచే మాధవ కథాసుధానిధానమగు నొక్క భక్తి ప్రధానమగు కావ్యంబును విని ర్మింపు” మని ప్రబోధించెను. నారద ప్రచోదితుఁడై వేదవ్యాసుఁడు భాగవతమహాకావ్యనిర్మాణబద్ధస్పృహఁ డాయెను. వ్యాసునంతటి యాత్మజ్ఞునకు కూడ భవాత్మకమగు సంతాపము తప్పదాయెను. అట్టి సంతాపము నపనయించుటకు హరికథాగానమే కాని వేఱొందు దివ్యోషధిమీ జగానఁగానమని వేదవ్యాసమునీంద్రుఁడే లోకములకు నిరూపించి ప్రపంచించెను. ప్రపంచమందలి యే భాషయందైనను ఒక్కొక్క మహాకావ్యప్రారంభము తత్తజ్ఞున పురాకృత సుకృతముచే నొక్కొక్క పుణ్యముహూర్తమున జరుగుచుండును. యాదృచ్ఛిక ముగా సంభవించు నొక్కొక్క సంఘటనయే కారణముగా నుద్భవించు నక్కావ్యము రసభావరమణీయభావనాసమంచితముగ, రసిక జనహృదయానందసంధాయకముగ నుద్గమించు చుండును. వ్యాస భట్టారకప్రణీతమగు మహాభాగవత మిట్టిదే.

వేదము కల్పతరునదృశము. తత్ఫలమే భాగవతము. భక్త సత్తముఁడగు నారదునుండి రసోత్తరమగు నాఫలమును వేదవ్యాసుఁ

డందుకొని శుకముఖస్యస్తము గావించినాడు. అమృతబిందుస్యంది
యగు నాఫలము శుకముఖమునుండి పుడమి పై ఒడ్డది. రసానంద
సమ్మిళితమగు తదసము సాను మహానీయులకు బ్రహ్మచందము సుదూ
రము కానేరదు. అట్టి భాగవతము అట్టిదిట్టిదిని చెప్పబూనుట చాప
ల్యము. దుస్సాహసము.

పోతన పూర్వులెల్లరు శైవమతావలంబులు. పరమ మహేశ్వ
రాచార సాపన్నులు. పోతన కూడ కొంత కాలము శైవుడుగా నుండి
పిమ్మట చిదానందయోగిచే తారకమంత్రతోపదేశమునొంది వైష్ణవై
నాడు. అయినను అద్వైత మతావలంబియే. తిక్కన కాలమునాడు
హోరాహారిగ మారుమోగిన శైవవైష్ణవవిద్వేషభేదభాంకములు
పోతన కాలము నాటికి కూడ పూర్తిగ నన్నగిల్లలేదు. అంతఃకలహము
లతో, ఈర్ష్యాద్వేషములతో, పరిస్పర్దదోహచింతనములతో కకావిక
లైన సామాజికులెల్లరను ఇహమునుండి పరమునకు మళ్ళించగల
ఒకానొక శక్తి అవశ్యకమయ్యెను. ఆ శక్తికి మూలకందము పోతన్న.
ఏతత్కృతమగు నాంధ్రభాగవతకల్పమంజరి తన సౌరభములతో
దిగంతపరివ్యాప్తమై దుర్గంధబంధురమగు నాటినమాజము నా సొంత
ముగ ఖాళనము గావించవలసియున్నది. పోతన కన్నులు మూసికొని
నాడు. పవిత్రనదీసైకతమున పద్మాసనస్థుడై పరమేశ్వరధ్యానము
గావించు నమ్మనీషికి శ్రీరామదండ్రుడు సాక్షాత్కరించినాడు. ఇది
యేమి వింత ? ఈశ్వరుని ధ్యానించుటేమి ? శ్రీరాముడు ప్రత్యక్ష
మగుటేమి ? ఇదియే చమత్కారము. వస్తువులందలి భేదము కంటిని
బట్టి వచ్చునదిగాని వస్తుతత్త్వమును బట్టికాదు. సామాన్యుల విషయ
ములో శైవవైష్ణవులు పరస్పరదర్శనస్పర్శినాదు లుజ్జగించి దూషణ
తిరస్కారాదుల కుపశ్రమింతురు. కాని హరిహరుల కాభేదము లేదు.

“ఏకోనారాయణః శేషోవాశివోవా” అను నద్వైతోక్తుల ననుసరించి శివుడే విష్ణువు విష్ణుజే శివుడని పోతన తన అద్వైతారాధన తత్త్వమును చక్కగా నిరూపించినాడు.

కలికాలములో మనుజు లలనులు. మందబుద్ధులు. దుర్జ్జనులు. అట్టివా రీభాగవతమును విన్నతోడనే ముక్తికాంతాకర్తృగ్రహణ మాచరింప నర్హులగుదురు. శుకమహర్షి పరీక్షిన్మహారాజునకీ భాగవతమును వినిపించి మోక్షలక్ష్మీ సామ్రాజ్యమును జూఱలిచ్చెను. అది చూచిన బ్రహ్మకే రిమ్మ తెగులు పుట్టెనట ! వేదాంతశ్రవణము కంటె, గీతా వారాయణము కంటె, భాగవత కథా శ్రవణము చేతనే భక్తి జ్ఞానవైరాగ్యము లిబ్బడిముబ్బడిగ కరాయత్తము లగుచుండునట ! భాగవత మిట్టిది కావుననే తన్నహదాశయ సంపత్తితో కావ్య శ్రీకారము చుట్టుచు పోతన్న అది తన భాగ్యవిశేషమని అనందించినాడు. ‘అశీర్షమస్మియా వస్తునిర్దేశోవాఽపి తన్ముఖమ్,’ అను శాస్త్ర సంప్రదాయము ననుసరించి ప్రాచీన కవిత్వలజ్జలెల్లరు అశీన్నుచేతగాని, నమస్కాఢముచేత గాని, వస్తునిర్దేశాత్మకముగా గాని కావ్యారంభము గావించిరి. వారి ననుసరించియే పోతన నమస్మియాత్మకమగు కావ్యారంభము గావించి కృతికి శ్రీకారము చుట్టెను. భూదేవతాకమగు ‘మ’ గణము వాయుదేవతాకమగు ‘స’ గణమును మేళవించి, శుభాచితముగా నిర్గళధారాసముదాత్తమగు శార్దూలవృత్తముతో భాగవత ప్రారంభము గావించెను.

శా. “శ్రీ కైవల్య పదంబుఁ జేరుటకునై చింతించెదన్, లోక రక్షాకారంభకు, భక్తపాలనకళాసంరంభకున్, దానవోద్రేక స్తంభకుఁ, గేలిలోలవిలసద్దృగ్జాల సంభూత నానాకంజాతభవాండకుంభకు, మహానందింగనాడింభకున్.”

(అ. మ. భాగ. 1-1)

అను భక్తిభావబంధురమనోహర పద్యము ఆంధ్రభాగవత వాణీ శిరోభూషణముగ నలరారు చున్నది. పోతన మహాభక్తుడు. శ్రీరామ పదపంకరుహనిరంతరసేవాపక్తుడు. నవవిధభక్తిమార్గములలోచింత నంబనునది తొమ్మిదవది. అందుచేతనే పైపద్యములో 'చింతించె దన్' అను క్రియా పదమును నిబంధించి భక్తిభావభావనాఽంధురమగు స్వీయనిష్ఠాగరిష్ఠతను పటిష్ఠము గావించినాడు. సామాన్య కవులు పొట్ట కూటికై కావ్యము లల్లుచుందురు. ముముక్షువగు పోతన బుభుక్షువు లగు కవిసామాన్యులవలె గాక అలౌకికానందసంధానచణమగు మోక్ష లక్ష్మీసామ్రాజ్యవైభవాభిలాషతో కృతి చెప్పినాడు భక్తకవి శేఖరుల లక్ష్మశుద్ధి ఇట్లేయుండును. తురీయ పురుషార్థకాంక్షీయగు మనసి కీలోకముతో సంబంధ మే ముండును? అట్టివాడు కవిత్వమేల వ్రాయవలెను? అట్టివానికి జగద్ధితమే పరమప్రాపణీయమగు పస్తువుగా కన్పించును. వ్యాసుడందులకే భాగవతము చేపట్టెను. పోతన యందులకే తదాంధ్రీకరణమునకు పూనుకొనెను. తాము తరించి పరులను తరింపజేయవలెనని కదా అభియుక్తోక్తి! తాము తరింపవలెనన్నను, పరులను తరింపజేయవలెనన్నను హరికథా గానముకంటె నతిరిక్తమగు మార్గము లేకుండుటచే పోతన కూడ ఆ మార్గమే యనుసరించినాడు. తొలి పద్యములోనే పోతన కావ్యార్థసూచనమును గావించినాడు. అనందాంగనాడింభకుని కొరకై తాను నందాంగనాడింభకుని (శ్రీకృష్ణుని) చింకించునట. లీలామానుష విగ్రహుడగు నాకృష్ణుడె సమస్తకల్యాణ గుణార్ణవుడగు శ్రీమన్నహావిష్ణువు. లోక రక్షణార్థమై దశావతారము లెత్తినాడు. భక్తజనుల నెల్లర ననురక్తుడై ప్రోచినాడు. దుష్టదానవమారణకారకుడైనాడు. విలాసమాత్రముగ జగముల సృజించినాడు. యశోదపట్టియై ముద్దులుమూటగట్టినాడు. ఈ చేతలన్నింటితో భాగవతకథా సర్వస్వము నృష్టమయినది

కదా ! వివంవిధకావ్యకథావస్తునిర్దేశము ఇతర కావ్యసామాన్యము లలో మనము సకృత్తుగా చూడఁగలము. ఈ పద్యమందలి బిందు పూర్వక భకార పునరావృత్తిచే నందమగు సంత్యానుప్రసాసమును ప్రయోగించి తాను సాగించు రచనలో నర్థముతో వాటుగా శబ్దమున కీనున్న ప్రాధాన్యమునుగూడ నూచించినాఁడు. పోతనార్యుఁడు తన భాగవత రచనలో బుక్తిశృంగారకమనీయవిన్యాసములకు సముచితధ్వని ప్రధాన వాగ్బంగిమలను మేళవించి సంగీతసాహిత్యముల నేకోన్ముఖముగ నడిపినాఁడు.

గుణచింతనమున కర్థము పనికివచ్చును. గుణకీర్తనమునకు శబ్దము పనికివచ్చును. శబ్దము శరీరమువంటిది. అర్థము ప్రాణము వంటిది. శరీరము లేనిదే ప్రాణము లేదు. ప్రాణము లేనిదే శరీర ముండదు. ఇట్టి శబ్దార్థముల యన్యోన్య సంబంధమును కవికుల తిలకుడగు కాళిదాసు తన రఘువంశకావ్య ప్రారంభమున—

“వాగర్థావివ సంపృక్తౌ వాగర్థప్రతిపత్తయే।

జగతః పితరౌ వందే పార్వతీ పరమేశ్వరౌ॥” (రఘు. 1-1)

అనుశ్లోక రూపమున మనోహరముగ చెప్పియున్నాఁడు. అక్షర రమ్యుడగు నాదికవి నన్నయ వలెనే భక్తకవినత్తముడగు పోతన్నయు భాగవతమును శబ్దమాధురీధురీణముగ రచించి ఆంధ్రకవితాకేదారములఁబండించి ధన్యుడయ్యెను.

ఇట్లు పోతనామాత్యుఁడు అద్వైతభావబంధురమైన భక్తిరస ప్రధాన కవితామాధురీమనోజ్ఞమగు భాగవత గ్రంథమును సంప్రదాయాంతర విరోధాభావముగ రచించి ఆంధ్రప్రాతకమహాజనులకు కానుకపెట్టి తాను తరించి ఎల్లఱను తరింప చేసినాఁడు.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున

భక్తిశృంగారములు

2. పోతన జీవితచరిత్ర

1. పోతన వంశము :

ఆంధ్రభాషాసందనోద్యానవనమును అనేకం గు కవిశిల్పజులు మొల్లముగ పెంచి పోషించినారు. అందు నన్నయనుండి నేటి వఱకు ఎందఱో మహాకవులు శిష్యాచారపరాయణులై, ధర్మనిర్మలమార్గావలంబులై జాతికి నీతి గరపుచు వారి వారి జన్మలు సార్థకము గావించుకొనినారు. అదేమి పాపమోగాని అట్టి ధన్యజీవుల కాలాదికమును గూర్చియు, వంశాదికమును గూర్చియు సమగ్ర సమాచారము మన కీనాటికిని లభ్యము కాలేదు. నిన్న మొన్నటి కవులను గుఱించి కూడ మనకీనాడు చీకటి పయనమే. ఆంధ్రకవుల చరిత్ర, ఆంధ్రదేశ చరిత్ర ఈనాటికిని అసమగ్రముగ, స్పష్టాస్పష్టముగ నుండుట మన దురదృష్టమని చెప్పక తప్పదు. దీనికి ప్రధానముగా రెండు కారణములు. ప్రాచీనకాలము నుండియు మనకవిపండితులలో చరిత్రకారులు లేకుండుట. కవులు కావ్యములలో తమ్ము గూర్చియు, తమ కాలమును గూర్చియు విశేషములను అవతారికలలో వైనను వివరముగా తెలియజేయకుండుట. ఈనాడు ఎంతటివారు సిగతట్లు పట్టినను లోటు తీర్చుట కవకాశము లేదయ్యెను. అయినను అధునికాంధ్ర విమర్శకు లాలోటు తీర్చుటకు యథాశక్తిగా ప్రయత్నము గావించుచున్నారు. ఏతదున్నట్లముగా వీరుగావించు ప్రయత్నము బహుభాషాప్రశంసనీయము.

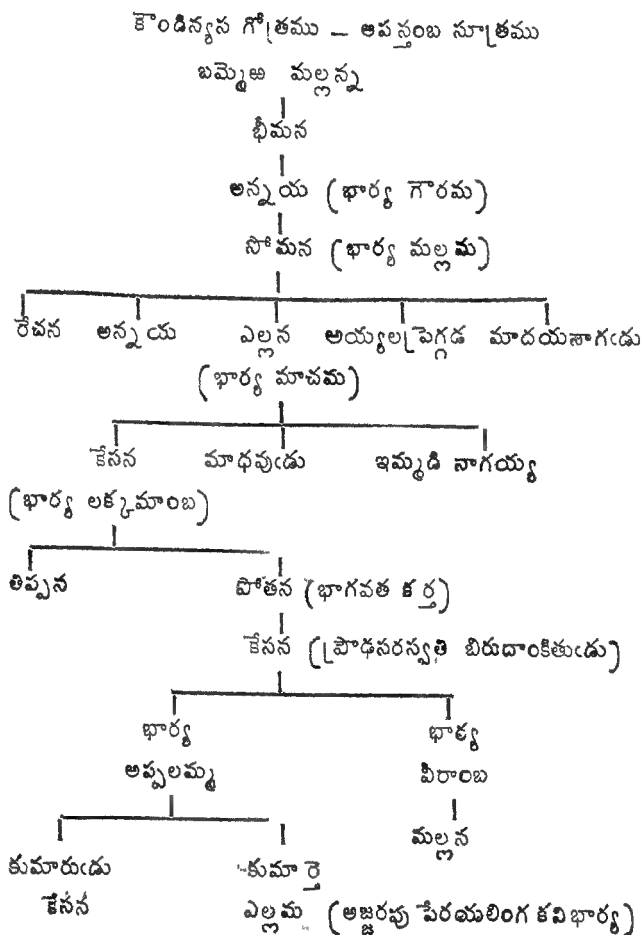
నన్నయాది కవులెవ్వరును తమ కాలమును గూర్చి కావ్యము లలో నుటంకించలేదు. బమ్మెరి పోతరాజు కూడ తన కాలమును, నివాసమును స్వయంగ్రంథములందెందును పేర్కొనలేదు. కాని వీరభద్ర విజయమునందును, భాగవతము నందును పోతన వంశ చరిత్ర స్థూలముగ ప్రకటింపబడియున్నది. అందును భాగవతము నందలి వంశవృక్షము సంగ్రహముగ నున్నది. ఆ పద్యములను బట్టి పోతన వంశీయులు కౌండిన్యసగోత్రులనియు, అపస్తంబసూత్రులనియు తెలియుచున్నది. భాగవతాశ్వాసాంత గద్యలలో పోతన తనకమాత్య శబ్దము ప్రయోగించుకొనుటచే వారు నియోగి బ్రాహ్మణులని తెలియుచున్నది. పోతన్న లక్కమాంబాకేసన్నలను పుణ్యదంపతుల పూజా ఫలము. కేసన 'శివతత్త్వ మనోరథ కౌతుకోన్నతుః'డని వీరభద్ర విజయము వలనను "శైవ శాస్త్రమతము గనిన వాఁడు" అని ఆంధ్ర మహాభాగవతము వలనను తెలియుచున్నది. (1-22) పోతన తల్లి లక్కమాంబ తనయుని భక్త సత్తమునిగ తీర్చిదిద్దిన పవిత్ర చరిత్రురాలు. సదాశివసేవాపావాకముతో, దానదయాబహుమానపరతంత్రబుద్ధితో నాదర్శపాయమగు జీవితము గడిపి నన్నుతికెక్కిన ధన్యురాలు. 'మానినులీడుగారు' (ఆం. మ. భాగ. 1-24) అన్న ఎత్తుగడతో లక్కమాంబ నిష్టాగరిష్ఠత్వమును, తల్లియెడల తనయుని భక్తిప్రపత్తులును చక్కగా సూచింపబడినవి. ఆతల్లి ఈతనయుని ధీచాతురితో తురీయపురుషార్థరతునిగ, ఈశ్వరసేవాతాత్పర్యధుర్యునిగ, దీన మానవ సముద్ధరణదీక్షాదత్తునిగ తీర్చిదిద్దినదని ధ్వనిపూర్వకముగ చెప్పక చెప్పినాడు. అంతకు పూర్వము కవులెవ్వరు తల్లుల గూర్చి చెప్పలేదు. తండ్రిని గూర్చి చెప్పుటే ఆచారమైన కాలములో మాతృ మూర్తిని గూర్చి పోతన ప్రత్యేకముగా వక్కాంకించుటలో ఆయన అవలంబించిన స్వాతంత్ర్యము మాతృభక్తిపరాయణత్వము ద్యోతమానమగుచున్నది.

పోతన యన్న తిప్పన. 'ఈశ్వర సేవాకాముఁడని భాగవతమును బట్టియే తెలియుచున్నది. (1.25) కృత్యాది పచన మందలి 'మహేశ్వరధ్యానంబు చేసి,' అను మాటలను బట్టి పోతన కూడ పరమ మహేశ్వరాచారసంపన్నుడనియే తెల్ల మగుచున్నది. (అం. మ. భాగ. 1-13) అంతవఱకు పోతన సంకస్థులందరు శైవాచారపరాయణులే. పోతన శివకేశవాభేదము తు. చ. తప్పకుండ పొటించినవాడు కావుననే ఆయనకు మహేశ్వరధ్యానము వలన శ్రీరామచంద్రసాక్షాత్కారము దక్కినది. తుదకుకృష్ణాంకితముగా భాగవతకృతి నావిష్కరించినాడు. ఇట్లు చూడ శివకేశవ భేదముగాని, హరిహరమూర్త్యంతరభేదపరిగణనప్రీతిగాని యాతనికి లవలేశము లేదని నిరూపితమగుచున్నది

పోతనకు మల్లన యను కుమారుఁడుండినట్లు లోకప్రతీతి గలదు. కాని దీనికి గ్రంథస్థాధారము లేవియు లభ్యమగుట లేదు. 'దాక్షాయణీ పరిణయ' ప్రబంధ కర్తలైన కేసన-మల్లనలు పూర్వకవి స్తుతిలో బమ్మెఱ పోతనార్యుని స్తుతింపుచు నాతఁడు తమ తాతయని పేర్కొని యున్నారు. కేసన-మల్లనలు తమ తండ్రి ప్రౌఢసరస్వతి యనియు, ■ ప్రౌఢసరస్వతి పోతన కుమారుడనియు తమ గ్రంథమున తెల్పి యున్నారు. 'ఒడయనంబి విలాస'మను గ్రంథము వలన ప్రౌఢసరస్వతి యను బిరుదు గలవాడు కేసన యని తెలియుచున్నది. వితత్రౌఢసరస్వతీ బిరుదాంకితుడగు కేసన, పోతన పుత్రుఁడని తెలియుచున్నది. ఈ కేసన అప్పలమ్మ యందు కేసన్నను, ఎల్లమ్మను, ద్వితీయ కళత్రమగు వీరాంబ యందు మల్లనను గాంచెను. ఎల్లమ్మను అజ్జరపు పేరయలింగమున కిచ్చి వివాహము గావించెను.

భాగవతము, వీరభద్రవిజయము, దాక్షాయణీ పరిణయము, ఒడయనంబి విలాసము నను గ్రంథము లాధారములుగా

పోతన వంశవృక్ష మీ క్రిందివిధముగా పట్టికారూపములోఁజూపవచ్చును.

మనకు లభ్యమగు చారిత్రికాధారములను బట్టి పోతన వంశము భీమన నుండి, కేసన వఱకు నీవిధముగా విస్తరిల్లినది. కాని వారిని గూర్చిన వివరము లేవియు మనకీనాడు తెలియుట లేదు.

II. పోతన నివాసము :

శ్రీకృష్ణుని వినియుండని యాంధ్రుడుండిన నుండ వచ్చును గాని పోతన నెఱుంగని యాంధ్రుడు లేడని చెప్పవచ్చును. ఆయన కవితారసప్రసూనసౌరభము సకలజనమనస్సమ్మోహనమైనది. పూవెచ్చట పుట్టిన దన్నది ప్రశ్న కాదు. సౌరభమును బట్టియే పుష్ప గౌరవ మేర్పడును కాని పుట్టిన ప్రదేశమును బట్టికాదు గదా! పోతన యెచ్చట పుట్టిన నతఁడాంధ్రు లందఱికి చెందిన కవితామకరందమనోజ్ఞ మందారము.

పోతన బమ్మెల గ్రామస్థుడై, పిదప నోరుగల్లు నివాసియై యుండెనని విమర్శకులు పెక్కురు సిద్ధాంతీకరించి యున్నారు. ఓరుగల్లు పట్టణము కాకతిరాజధానియగు నేకశిలా నగరమే. 'ఓరుగల్లు' అను తెనుఁగు పదము సంస్కృతీకరింపబడి 'ఏకశిలానగర'మైనది. శబ్ద వ్యుత్పత్తి చేతనేకాక కవిప్రయోగ జాహుళ్యము చేతకూడ నీ 'ఓరుగల్లు ఏకశిలానగర మగుచున్నది. పోతనకు కొంచెము ముందు వెలువడిన 'క్రీడాభిరామము'(54)లో—

“మంచన వింటివో వినవో మన్మథుడేక శిలాపురంబులో....

అని ఏకశిలాపురమును ప్రస్తావించి, తదనంతర ప్రాతఃకాల వర్ణనలో—

“ఓరుంగంటి పురంబు సౌధములపై నొప్పారెడిన్ జూచితే....” (64)

అని ఏకశిలానగరమునే ఓరుగల్లుగా వక్కాణించి 'మనకు సందేహము లేకుండ గావించెను. ఇదేవిధముగా కొఱవి గోపరాజు రచించిన 'సింహాసన ద్వాత్రింశిక' (8-156) యందు కూడ నిరూపితమయ్యెను.

ఉ. “అకడ నీతిశాస్త్ర విదుడై గురువీడ్కొని యేగె వేడ్కతోఁ
గాకిత మూలశక్తి గనిగా నొనరించిన పైఁడిచట్టు నా
నేకశిలాభిధానమున నెన్నిక కెక్కి ధరిత్రిలోన నే
పోకలఁబోని యట్టి సిరిపుట్టిన యింటికి నోరుగంటికిన్”

ఓరుగల్లును, బమ్మెలయను గ్రామము నితఃపూర్వము నిజాము రాష్ట్రమునకు చెంది, ఈనాడు తెలంగాణ మందున్నది. పోతన వంశ మూల పురుషులు మొదట బమ్మెల గ్రామ వాస్తవ్యులనియు, పిదప తమ తమ యభీష్టముల ననుసరించి బుద్ధిబలమును ప్రదర్శించి కాకతిరాజుల రాజధాని యగు నోరుగంటికి, దాని పరిసరప్రాంతములకు వలస వచ్చి స్థిరపడిరినియు వారే బమ్మెల వారుగా ప్రఖ్యాతి వహించి రనియు సిద్ధాంతీకరింప వచ్చును.

విద్వాన్ ఖండవల్లి సూర్యనారాయణశాస్త్రి వ్రాసిన ‘భక్త పోతన’యను విమర్శగ్రంథమున “ఏకశిలానగరమనునది కడప మండలములోని ‘ఒంటిపిట్ట’ కాద”ని నిశ్చయించిరి. (పుట-5) పోతన కూడ బమ్మెల గ్రామములోనే పుట్టి యచట కొంత కాలమున్నట్లు కూడ నిదర్శనములు కనబడుచున్నవి పోతన కృతినందఁడలఁచిన సింగభూపతి కూడ పోతనతోపాటు ఓరుగంటి ప్రాంతనివాసియే. భాగవత శిథిలభాగపూరణము గావించిన వెలిగందల నారాయాదులు కూడ ఓరుగంటి ప్రాంత నివాసులై దగ్గరలోనున్న పోతన్నకు శిష్యులైరి పోతన సగోత్రకులగు బమ్మెల వారిప్పటికిని ఓరుగంటి ప్రాంతమున నున్నారు. బమ్మెల గ్రామములో ‘పోతరాజగద్దె’యని నాల్గరాళ్లు పాతిన స్థలమందలి యొకశిలను పోతరాజుని వ్యవహరించుచు, శుభ సమయములలో నాశిలను నేటికిని పూజించుచున్నారు.

పోతన భాగవతరచనాకాలము నాటికి ఏకశిలా నగరవాసి. ఏక శిలానగర మనగా 'ఓరుగల్లు'లేక వరంగల్లు. ఈ యోరుగల్లు కాకతి రాజుల రాజధానియగు ఏకశిలానగరమే. ఓరుగల్లునకు అనతి దూర మందలి బమ్మెఱ గ్రామము పోతన జన్మస్థానము, పోతన వంశస్థులు ఆ బమ్మెఱ గ్రామ నామమునే గృహనామముగా స్వీకరించియుండిరి, ఏతన్నియోగి బ్రాహ్మణ కుటుంబులు బమ్మెఱ గ్రామము నుండి వలస వచ్చి ఓరుగంటిపురమున, తత్పరిసర గ్రామములందును స్థిరపడి యుండిరి అని మనము సిద్ధాంతీకరించుటలో విప్రతిపత్తిలేదు. ఈ వాద మునకు వినుకొండ వల్లభామాత్య కృతమగు క్రీడాభిరామమును, సింహా నన ద్వాత్రింశికయును ప్రోద్బలకముగ నుండుటయేగాక శ్రీజయంతి రామయ్యపంతులుగారు, కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులుగారు, చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు, శేషాద్రిరమణకవులు, కొమ్మఱ్ఱాజు వెంకటలక్ష్మణరావుగారు సమగ్ర పరిశీలనము గావించి బహుజన సమ్మతముగా స్వీకరించి యున్నారు.

III. పోతన కాలము :

పోతన యీ కాలము వాడని యిదమిత్థముగా నిరూపించుటకు తగిన సాక్ష్యాధారములు శాసనస్థములుగాని, శాసనేతరములుగాని ఇంత వఱకు లభింపకుండుట మన దురదృష్టము. అంతకు ముందు ఆంధ్ర దేశము, ఆంధ్రతేజము కూడ కలసి మెలసి, పొంది పొసగి ఆవిభాజ్యమై కాకతీయ సామ్రాజ్యముగా విరాజిల్లినను, అతర్కిత హుతురుష్క నిష్కారణ దండయాత్రాఫలితముగ ముక్కచెక్కలై కకావికలైనది. రాజకీయస్థైర్యము లోపించిన జాతి జీవన మూహించుటకే దుర్లభముగా నుండెను. అందును తురుష్కదండయాత్రలకు లోనైన దేశము మిక్కిలి బీభత్సముగా, నిస్తేజముగా నుండెను. అనాటి యాంధ్రదేశము ముక్క చెక్కలై యెక్కడికక్కడి కొక్కొక్క సామంతుని పరిపాలనములో నుక్కిరిబిక్కిరి యగుచుండెను. ఆరోజులలో బమ్మెఱ గ్రామమందు పోతన సముద్భవించెను. ఆయన కాలనిర్ణయము స్థూలముగా నైనను చేయగలుగుటకు మన కీక్రింది యాధారములు పనికివచ్చుచున్నవి.

1. పోతన శ్రీనాథునకు సమకాలికుఁడు :

పోతన శ్రీనాథుని సమకాలికుఁడనియు, నాయన బావమఱిది యనియు వీరిరువురికి బాంధవ్యకారణముగ రాకపోకలు సాగుచుండె ననియు కట్టుకథలు కట్టులుకట్టులుగా ప్రచారములో నున్నవి. ఆకథలు సాహితీ విమర్శకులెల్లరు నుదాహరించినవే. పోతన నిరాడంబరజీవ నము నాక్షేపించినవారిలో శ్రీనాథుఁడు ప్రథముఁడని యాగాథల తాత్పర్యము. శ్రీనాథుని కాలము క్రీస్తుశకము (1380-1460) మధ్య కాలమని విమర్శకులు నిరూపించియున్నారు. (చాటుపద్యమణి మంజరి-పుట 115) ఆయన కీయన సమకాలికుఁడైనచో సుమారు పోతన కాలము కూడ నిదే కావలసివచ్చును. కాని యీ బావమఱిది వాదము కల్పితము, నిరాధారమని చెప్పకతప్పదు. పోతన శ్రీనాథుని కాని, శ్రీనాథుఁడు పోతననుకాని తమతమ కృతులలో ప్రస్తావించి యుండలేదు. అంతేకాక శ్రీనాథుఁడు పాకనాటినియోగి. పోతన యారువేలనియోగి. ఆకాలమునందు ఆరువేలనియోగులకు పాకనాటి నియోగులకు పిల్లల నిచ్చిపుచ్చుకొనునంతటి సాంగత్యములేదు. మఱియు శ్రీనాథుఁడు కాలృట్టణము వాఁడు. పోతన తెలంగాణము వాఁడు. వీరిరువురికి ప్రాదేశికముగా సాన్నిహిత్యమేనియులేదు. రాక పోకల సౌకర్యము లేమాత్రము లేని యారోజులలో నంతదూరముగా పిల్లల నిచ్చిపుచ్చుకొను నాచారము లేదనియే చెప్పవచ్చును. మఱియు శ్రీనాథుని బావమఱిదినని చెప్పకొన్న దగ్గవల్లి దుగ్గన పోతనను గూర్చి యుటంకింపలేదు. పోతన శ్రీనాథునికి వాస్తవముగా బావ మఱిది యైనచో నుటంకింప కుండునా! అట్లే కేసన-మల్లనలు తమ 'డాక్షాయణీ పరిణయము'లో పోతన పౌత్రులమని చెప్పకొనిరేగాని శ్రీనాథుని గూర్చి వారును పేర్కొనలేదు. సంబంధమున్నచో నంతటి వానిని పేర్కొనకుండుట ఆచారము కాదు. అందుచే పోతన శ్రీనాథు

నికి బావమఱిది యన్నవాదము నిర్వేతుకము, కేవల కల్పనాజల్పిత మని నిర్వివాదముగా కొట్టిపాఱవేయవచ్చును.

2. భోగినీదండకము — సర్వజ్ఞసింగభూపతి :

పోతన చిన్ననాటి కృతియగు భోగినీదండకమునకు కృతిపతి సర్వజ్ఞసింగభూపతి. ఈ సర్వజ్ఞసింగన క్రీ. శ. 1430-1475 మధ్య కాలమున పరిపాలించినవాడని శ్రీమల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు నిర్ణయించియున్నారు. (ఆం. మ. భాగ ఉప. పుట 15) సింగభూపతి ప్రేరణపై పోతన తన చిన్ననాట నీకృతి రచించి యుండును. ఇందు సింగభూపతి కృతిభర్తయే గాక, కథానాయకుడు కూడ కథానాయిక సింగభూపతి నేత్య. ఆమె సింగభూపతిని చూచి మగలుగొని తనతల్లి నాతని వద్దకు దూతికగా పంపించి, యాతని సొముఖ్యముతో బాటు, గజారోహణాదికములగు గౌరవలాంఛనములు స్వీకరించుట ఇందలి యితివృత్తము. పోతనవంటి పరమనైష్ఠికుడిట్టి వారకాంతాకథాకథ నను గావించునా యని యనుమానించువారు లేకపోలేదు. కాని యౌవనారంభమందు వయసు పరవళ్ళుదొక్కు యువకవి యేవం విధ మగు నితివృత్తము, స్వీకరించి యుండవచ్చు ననుకొనుటలో నసౌచిత్య మేమియు లేదు.

సర్వజ్ఞసింగభూపాలుడు సాహితీనమరాంగణముల సంగడి కాడు. సాహితీసాన్నిహిత్యము అవక్రపరాక్రమము పారంపర్యముగా సంక్రమించినవాడు. భోగినీదండకములో నీతనిని గూర్చి పోతన కుమారాన్న పోతావనీనాథసూనుడనియు, పోచమాంబాలనద్గర్భసంజా తుడనియు, రావుసింగక్షమానాథపౌత్రుడనియు, నమించిన రేచర్ల గోత్రాంబుజాతత్వమిత్రుడనియు పదింపదిగా వర్ణించియున్నాడు.

ఈవంశమందు సర్వజ్ఞ బిరుదాంకితు లిద్దరు గలరు. వీరిలో మొదటి సర్వజ్ఞసింగభూపాలుడన్నమాంబ కుమారుడు. ఇతడు

రసార్ణవసుధాకర గ్రంథకర్త. అది సంస్కృత లక్షణ గ్రంథము. పండితు లందలి రసాచితి కౌదలలూచి మెచ్చిరని ప్రతీతి. ఇక రెండవ సర్వజ్ఞ బోధాంకితుడగు రావుసింగభూపాలుడే మన భోగినీదండక కృతి భర్త. ఈతడు పోచమాంబా కుమారుడు. కవిసార్వభౌముడగు శ్రీనాథుడు ఈతనిని దర్శించి ప్రస్తుతించెను. అదియునుగాక యీ సర్వజ్ఞసింగని గూర్చి శ్రీనాథుడు కూర్చిన చాటువు నేటికిని జన వ్యవహారములో గాటముగా నాటియున్నది.

క “సర్వజ్ఞ నామధేయము

శశ్వనకే రావుసింగజనపాలునకే

యుర్విం జెల్లును తక్కొరు

సర్వజ్ఞుండనుట కుక్క సామజమనుటే”

(చాటుపద్యమణిమంజరి-పుట 117)

ఇంతకును మన పోతన తన పాతికేండ్ల వయసులో భోగినీ దండకము విరచించి సర్వజ్ఞసింగభూపతికి కృతియిచ్చియుండుననియు, పోతన రచనా ప్రారంభము పదునైదవ శతాబ్ది యుత్తరార్థమునకు చెందినదియు, పోతన యౌవనము శ్రీనాథుని యవసానకాలమున కించుమించుగా సంవదించి యుండుననియు అనుశ్రుతముగా శ్రీనాథుని గూర్చి పోతన వినియుండుననియు, వీరుభయులకు సంబంధబాంధవ్యములు లేవనియు మనమీసంశర్భములో సిద్ధాంతీకరించుకొనవచ్చును. ఏయాధారము నుండియేనియు మనము స్థూలారంధతీ న్యాయమున పోతన కాలమునకు పయనించవలసిన వారమే కాని నేరుగా జొరబడు నవకాశము లేకమును గానరాదు. అట్టిచో పాతిక ముప్పది సంవత్సరము లించుమించుగా మనము గమ్యస్థానము చేరుకొనగలము.

పోతన, మల్లనలు-తాజ్జాయణీ పరిణయము :

పోతన పాత్రులగు కేసన, మల్లనలచే రచింపబడిన 'దాక్షాయణీ పరిణయ' కావ్యము ఈకాల నిర్ణయమున కుపస్కారక మగు భూమిక యైనది. దాక్షాయణీపరిణయ కృతివతి గురజాల చినమల్లనసోమ యాజి. ఇతనికి నాల్గవతరమువాడగు పేరయమంత్రికి పోడూరి పెద రామామాత్యుడు ఈకృతియొక్క 30 సంవత్సరముల క్రిందటి ప్రతిని విమర్శించి మఱొక క్రొత్తప్రతిని వ్రాసి యిచ్చెను. అక్రొత్తప్రతి ధాత నామ సంవత్సర అశ్వయుజ బహుళ దశమి సోమవారము శాడు వ్రాసియిచ్చినట్లు అందలి పద్యమొకటి మనకు సాక్ష్యమిచ్చు చున్నది. దానికి సరియగు తేది క్రి. శ. 18-10-1756.

■ సీ॥ ధాతాశ్వయుజ కృష్ణదశమిఁ దువారంబు, వరకు దాక్షాయణీ
పరిణయంబు
తత్కృతి నాథుడై తనరిన గురుజాల, చినమల్ల సోమయాజికి
తనూజుఁ
డగులింగ మనసుతుడైనట్టి యజ్ఞసత్ప్రభునకు తనయుఁడౌ
పార్వతిశ్వ
రునకు తిమ్మమకు పుత్రుఁడయి షోడశమహా, దానముల్ నప్త
సంతానములను

తే॥ చేసి వంశవర్ధనుఁడయి సిరుల వెలయు
పేర మంత్రిశ్వరు నకు పోడూరి పెద్ద
రాముఁడెనుబడి సంవత్సరముల నాటి
ప్రతి విమర్శించి వ్రాసిచ్చె పక్షమునకు.

అనాటినుండి మనము (31+31=62) ఆఱు తరములు వెనుకకు లెక్కకట్టు కొని పోయినచో మనకు పోతన కాలము తేటతెల్లమగును. తరము నకు సుమారు 30 సంవత్సరము లనుకొని వెనుకకు జరిగినచో పోతన

కాలము సుమారు క్రీ. శ. 1450-1500 అగుట కభ్యంతరముండదు. చాగంటి శేషయ్యగారి యాంధ్రకవితరంగిణి (పుట 169) ననుసరించి పోతన కాలము క్రీ. శ. 1450-1508/1509 మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ గారు కూడ నీవాదము నంగీకరించితి. (ఆం. మ. భాగ. ఉప. పుట 14) పిమ్మట 'అకాడమి భాగవత పీఠికాకారులును', (పుట 12) ఆంధ్ర భాగవతవిమర్శలో (పుట 41) డా॥ ప్రసాదరాయ కులపతిగారును కూడ ఈవాదమునే స్వీకరించియున్నారు.

పైయాధారముల ననుసరించి పోతన కాలము క్రీ.శ. 1425-1500 అని నిర్దారించుటలో ఎట్టి విప్రతిపత్తి యుండదని నావిశ్వాసము.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

3. ఆంధ్రమహాభాగవత పూరణములు

ఆంధ్రసాహిత్యమం దేమిచిత్రమో కాని యే యిహాసమును పరిశీలించినను నది తేక కర్తృకముగా సాగలేదు. ఆంధ్రుల కాదికావ్యముగు మహాభారతమును నన్నయ, తిక్కన, ఎఱ్ఱాపెగడ యను మువ్వరుకవులు విరచించిరి. ఎల్లవిధముల మనకు ప్రమాణ గ్రంథముగు నా మహాభారతమందే మూడుచేతులు అతిలోకమనోజ్ఞ రచనాచణములై శరణాగత తాఞ్ణములగు త్రిమూర్తుల కరకమలమలవలె దర్శన, మిచ్చుచుండును. అట్లే రామాయణము కూడ హాళక్కి, భాస్కరులొక్కడే యాంధ్రీ కరింపలేకపోయినాడు. దానిని అయ్యలార్యుడు, మల్లికార్జునుడు, కుమార రుద్ర దేవుడు సా య ము ప ట్టి అయినదనిపించినారు. ఈనాటి వఱకు భారతమును, రామాయణమును, భాగవతమును కూడ పెక్కురు కవులు మక్కువతో తెనిగించుచునే యున్నారు. కాని జన వ్యవహారములో మాత్రము భారతమనగా కవిలయ భారతమే రామాయణమనగా భాస్కర రామాయణమే, భాగవతమనగా బమ్మెట పోతన భాగవతమే. మిగిలినవికావు. కాలేవు.

భాగవతమును ప్రధానముగా పోతన యాంధ్రీకరించినాడు. ఇందు పంచమ స్కంధమును తొప్పరాజు గంగన, షష్ఠస్కంధమును ఏర్పూరి సింగన ఏకాదశద్వాదశస్కంధములను వెలిగందల నారయ తెనిగించినారు. మఱియు కొన్ని శిథిలభాగములను కూడ నారయ పూరించియున్నాడు. ఈ విధముగా భాగవతము కూడ నాలుగు చేతుల మీదుగా నడచినదే. మొత్తము మీద ప్రధానములగు

నితిహాసములు ఈమూడును అనేక కర్తృకములుగానే నడచినవి. కారణములేవైనను ఒక్కచేతి మీదుగా సాగు నదృష్టము వీని కబ్బలేదు.

అనేక కర్తృకములుగా నడచిన గ్రంథములకు నేటి కాలములోకూడ పెక్కు లుదాహరణములు చూపించవచ్చును. అందు ప్రముఖముగా పేర్కొనదగినది శ్రీతిరుపతివెంకటకవి విరచిరమగు దేవీభాగవతము. ఇతరములైన యితిహాసముల వలనే దేవీ భాగవతము కూడబృహద్గ్రంథమే. రచనా ప్రణాళిక సిద్ధపఱచు కొన్నప్పుడే తిరుపతికావ్యిగారు, వెంకటకావ్యిగారు నేకాభిప్రాయులై చివరి నాల్గుస్కంధములు తెనిగించుటకు వారి సహాధ్యాయులను, శిష్యులను పోత్సహించి వారిచే రచింపించిరి. అయినను అది తిరుపతివేంకటీయముగానే ప్రకటింపబడినది. ఇందు మూలముగా తేలిన సారాంశమేమనగా బృహద్గ్రంథముల సనేకకర్తృకములుగా కొనసాగిండుట కోషముకాదు. మీదుమిక్కిలి అది సులభ మార్గము. అట్లు చేయుట వలన రచన ప్రణాళికాబద్ధమై సుసాధ్యమగును. ఈ దృష్టితోడనే పూర్వమనేకములగు నితిహాసములు తచింపబడినవి. ముద్రితమైన బహుళ పోతన భాగవతము కూడ సుమారు తొమ్మిది వేల గద్యపద్యములు గల మహాగ్రంథము.

ఆ గ్రంథమునందు మొదటి నాలుగు స్కంధములను, సప్తమ స్తంధము నుండి దశమ స్కంధము వఱకు గల నాల్గుస్కంధములను పోతన యాంధ్రీకరించి యుండెను.

అపు డయిదాల్గుస్కంధములను గంగన, సింగనల కాలఁడే యిచ్చి తెనుగు సేతకు పోత్సహించి యుండును. ఏడవ స్కంధము నుండి రిచన వివిధకథానుధాత సనిధానమై శ్రద్ధగా తీర్చిదిద్దవలసిన దయ్యెను. అందులకే అయిదాల్గు స్తంధములు పోతన తన మిత్రులు, సహవ్రతులునగు గంగన సింగనల కొసంగియుండుననుచే యుక్తియుక్తముగా నుండును. అంతియకాని పోతన భాగవతమంతయు పూర్తిగా వించిన తరువాత అయిదాల్గు స్కంధములందు శిథిలములగుటచే గంగన, సింగనలు వ్రేలు పెట్టిరని సమర్థించుకొనుట సమజసముకాదు. వారనుసరించిన రచనా

విధానమును నిశితముగా పరిశీలించినచో వారివారి తారతమ్యములు మనకు విశదము కాగవు.

గంగరాజు పూరణము :

పంచమస్కంధమును చొప్పవామాత్యపుత్రుడగు గంగరాజు తెనిగించిన ట్లాశ్వాసాంతగద్యము ఐట్టియే మనకు తెలియుచున్నది. మొదటి వాచుగ్రు స్థంధముల వలెకాక యీస్కంధము రెండాశ్వాసములుగా విభజింపబడినది. గంగరాజు తన్ను గూర్చి టుందేమియు చెప్పకొనలేదు. ఈతడు పోతన సహవ్రతుడై ప్రీతిపాత్రుడై యుండనోపును. ఈ రచన మంతయు సుమారు యథామాతృకముగను, శ్రీధరీయ వ్యాఖ్యాన మార్గానుసారముగను, పోతరాజు వితాప్రతిపింబమాత్రముగను సాగినది.

అందములు చిందులాడు స్వకపోల కల్పన లందందు లేకపోలేదు. పూర్వ చిత్తి యను నవ్వర మచ్చెకంటి యపూర్వ సౌందర్యమును వర్ణించుచు నాతఁడెట్లు చిత్రించెను -

మ. “పటు తాటంక రథాంగ యుగ్మమునకుం బల్కాట భీతిల్లుమన్
నటనం బందెడు గండు మీనములతో నానన్న నీతాలకో
తగ్గట భృంగావితో ద్విభావి లసత్కాంతిన్ విదంబించు మా
అట కాసారముఁబోలి నెమ్మొగము దా రంజిల్లు నయ్యన్నతిన్”

(ఆం. మ. భాగ. 5-88)

తాటంకము లనెడి రథాంగములకు భయపడి కన్నులనెడి గండుమీలు నటించుచున్నవను నలంకారము (ఉత్పేక్ష) పై పద్యమునందు మిన్నగా నున్నది, ఈ కల్పన అమూలకము.

గంగరాజు భతతోపాఖ్యానమందు కరుణరసమును చక్కగా పోషించెను. భతతుడు లాలించిన హరిజణాబకము పిన్నవాట గావించిన చెయ్యములు స్వభావ

సుందరముగా వర్ణించెను. భరతుని కథయందు అవిరతముగు వ్యథ కన్నులకు కట్టినట్లు చూపించెను. లేడి పిల్లలము నల్లికొన్న భరతుడెడంద గావించు సందడి పెంచిపోషించు డెందమందలి కొండలము చదువరుల నెమ్మదిని దండడిగొల్పక మానవు.

సింగరాజు పూరణము :

భాగవత వృత్తసంధము నాంధ్రీకరించినవాడు ఏర్పూరి సింగరాజు. ఇతడోరుగల్లు ప్రాంతముగు నేర్పూరు గ్రామనివాసి. ఇతఁడు గావించిన స్కందమున అవతారిక, ఆశ్వాసాంత గద్యకూడ మిక్కిలి విపులముగా నున్నవి. ఆందెప్పటను వృత్తసంధము బిలమైనట్లు చెప్పలేదు. పోతన యాదేశానుసారమే యీ రచన మీతఁడు గావించియుండును. అవతారికతో నీతఁడు ఇష్టదేవతాప్రార్థనము, స్వప్న వృత్తాంతము, వృత్తంత నిర్ధారణముగావించినాడు. భాగవతమును పూరించిన మువ్వరిలో నీతని స్థానము ప్రశస్తమైనది. ఇతని కవిత్వము ధారా శుద్ధి శోభితమై రసోజ్జ్వలనిప్పుగా ప్రవాహనదృశమై యుండును.

సింగరాజునకు గురువు పోతన ఐనచో కవితా గురువు తిక్కన. ఈతఁడు పోతన వలె హృదయమునకు, తిక్కన వలె బుద్ధికి గూడ సమప్రాధాన్య మొసంగి రచన సాగించియుండెను. శబ్దమునకు పోతన, భావమునకు తిక్కన గురువులుగా స్వీకరించి యీకవి ప్రస్థానము గావించినట్టితని కవిత్వమే మనకు సాక్ష్యమిచ్చును.

ఇంటి వాకిలి చూచినచో నిండినిగూర్చియు నిల్లాలిని గూర్చియుకూడ చెప్ప వచ్చునందురు. అట్లే అవతారిక చూచినచో కావ్యమున కవితా నిష్ఠను కూడ చూచి నట్లే యగును. సింగరాజు గావించిన అవతారిక నిష్ఠానిత్యముగా సాగినది. శబ్దములు మిక్కిలి పొడుపుగా వాడబడుచు నర్థవంతముగా నడచినది.

ఉ. “ఎమ్మెలు సెప్పనేల! జగమెన్నఁగఁబన్నగ రాజుఁయికిన్
సొమ్ముగ వాక్య సంపదలు సూఅలు చేసినవాని భక్తిలో
నమ్మిన వాని భాగవత నైష్ఠికుడై తగువానిఁబేర్చితో
బమ్మెటపోతరాజుఁ గవి పట్టపురాజుఁ దలంచి మ్రొక్కెదన్.”

(ఆం. మ. భాగ. 6-12)

పోతరాజును తొలుదొల్త మ్రొక్కినవాఁడు సింగరాజే. ఎటువంటి తేట
మాటలు పోతనకు ప్రీతినింపునో అటువంటి తేటమాటల తోడనే యీ పద్యము నీటుగా
సాగుట గమనింపదగ్గది. సుకుమారములు, సుందరములు నగు శబ్దములతో చేయ
బడిన యీ పద్య ప్రియసూనోపహారము రసమరందసుందరమై యలరారుచున్నది.
సింగన పద్యములు పెక్కులు పోతన వేమోయను బ్రతుమగొల్పుచుండును. ఒక్కొక్క
చేతి కొక్కొక్క వింతయగు నొడుపు సొంతమగుచుండును. పోతన చేతి యొడుపులో
చొక్కమగు పక్కి చక్కగా డక్కగొన్న నిక్కపుకవి సింగరాజొక్కఁడే.

సింగరాజు విరచితమగు నవతారిక తిక్కన భారతావతారికవలె నడచినది.
ఇదివాని కనుకరణ ప్రాయమై యున్నది. పిమ్మట కథారచనమున సింగరాజు కూడ
పోతరాజు వలెనే శ్రీధరీయవ్యాఖ్యానుసారముగా రచన సాగించెను. కాని పోతరాజు
వలె నిబ్బడి ముబ్బడిగా రచన పెంచక కొంచెము క్లుప్తముగావించెను. పోతన వాణికి
నీతని బాణి మిక్కిలి దగ్గరణగ నడిపి కృతార్థుఁడయ్యెను. ఈతఁడు గంగరాజు
కంచెను, వారయ కంచెను మిన్నయగు కవిత్వము చెప్పగలిగినాఁడు. పోతన కవితా
మహోద్యమమున పలుమారులు ఫరిభ్రమించి తదమందమరందరసాస్వాదనముగావించి
కవితానిష్ఠలైన మహనీయులలో సింగరాజు ప్రాతః స్మరణీయుఁడు.

అజామికోపాఖ్యానమున సింగరాజు వసంతర్తు వర్ణనము గావించెను. అది
పోతన గజేంద్ర మోక్షణ మందలి వసంత వర్ణనమును తలపించుచు చందముగా
నడచినది. సహజ సుందరమగు సింగరాజు కవనమందు శబ్దము అయాచితముగా
నడచినది ప్రొందిపొసగి వీనులకు విందు సేయును. ఈ వచన మందలి యక్షరములు
గ్రావించు శయ్యానటనముచే నర్థముతో సంబంధము లేకుండ శబ్దము విన్నంతనే
మనస్సులు పల్లవించి, కోతకించి, తుసుమించి, ఫలించును.

సింగరాజు అలవోకగా పద్యము చెప్పుటలో దీట్ట. తేట తెనుగు మాటలతో అతఁడు గావిండు రచనము పోలరాజు రచనము అని భ్రమకొల్పుచుండును. పోతన ప్రభావముచే సింగన నోటి నుండి జాలువారిన ఈ పద్యము చూడుడు.

క. “నాకును సఖ్యము పుణ్య

శ్లోకలతోఁ గాని తత్త్వహస్తులు సంసా

రైక విమోహులతోడం

గాకుండ నొనర్చుమయ్య ! కంజదళాక్షా !” (ఆం. మ. భాగ. 6-401)

దీనికొజ్జబంతియగు పోతన పద్యమిది -

“నీపాదకమల సేవయు

నీపాదార్చకులతోడి నెయ్యమును నిరాం

భాపార భూత దయయును

దాపన మందార ! నాకు దయ సేయఁగదే !”

(ఆం. మ. భాగ. 10 పూర్వ. 1263)

పోతన పద్యములు కొన్ని సాహితీ ప్రിയుల మానసముల కొల్లగొట్టి యెల్ల వేళల రసబిందువు రాట్టుచు పట్టుకొనియుండును. ఆంధ్రమున పద్య నిర్మాణములో వాయన చూపించిన కౌశలము మిక్కిలి ప్రశంసాపాత్రమైనది. సింగరాజు పద్యములు కొద్దిగా పుక్కిటబట్టి యానందించెను. అప్రయత్నముగా వానిఛాయలలో తన పద్యములు హృద్యములై నడక సాగించెను.

సింగరాజు అందముగా వాంఛీకరించి కృతార్థుడైనాఁడు. నెరసులేరి కొనుచు రంధ్రాన్వేషణము సేయువారికి నెరసులే కన్పించును. భక్తి వినముగఁగను హనుమంతుని జూచి కోరియని పరిహాసము గావించిన నక్తింబరార్చకుల గతి నీ రంధ్రాన్వేషణ చక్రివర్తుల యూహపోహలు పట్టింపుకొనుట బాధిత్యముకాదు. రస ప్రబుద్ధులైన నీతివిత్తముల మొత్తములతో హరతులెత్తు నీకవితముని ప్రస్తుతించుట మన కనీసపు కర్తవ్యము.

నారయ పూరణము :

భాగవతమును పూరించినవారిలో వెలిగందం నారయ ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవాడు, ఈతడు పోతనకు సమకాలీనుడు, శిష్యుడు కూడనై యుండి భాగవతాంధీకరణముతో నతిసన్నిహితముగా ముడిపడి యున్నవాడు. ఇతడు ఏకాదశ, ద్వాదశ స్కంధములను స్వీయ కర్తృకములుగా నిర్వహించినాడు. కాను పోతనామాత్యుని ప్రియశిష్యుడనని ఆశ్వాసాంత గద్యాలలో పేర్కొని యున్నాడు. ఏకాదశ, ద్వాదశస్కంధ విరచనమే గాక, దశమస్కంధోత్తర భాగము నందును, ఇతర స్కంధములందును, శిథిలములయిన భాగముల నీతడే పూరించెనని చెప్పచుందురు. శిథిలములయిన ఏయే భాగముల నీతడు సమర్పించెనో ఇదమిత్యముగా చెప్పుటకు ఎలసిన సాక్ష్యాధారములు మనకీనాడు లభించుటలేదు. ఈతఁడు పూరించిన శిథిల భాగములు పోతనకైలి ననుసరించి పూరించి యుండుటచే ఆ పూరణము లివియని ఎక్కాణించుట దుష్కరమైనపని. ఏయే భాగములు శిథిల మైనను గ్రంథమున కొంత శిథిలమైనట్లు తదనంతర కర్తృకములైన గ్రంథ స్థాధారముల వేరుననే మనకు తెలియుచున్నది. అందు నారయ పూరించిన భాగములు కనిపెట్టుట కాధారము లభించుట లేదు.

అంతవరకెందులకు ? తెబ్బదేండ్ల క్రితము తిరుపతివేంకటకవులలో ప్రథములగు శ్రీ దివాకర్ల తిరుపతిశాస్త్రిగారు పాండవవిజయము అను నాటకము రచించి కాకినాడ సరస్వతి పత్రికలో తిరుపతివేంకటయముగా ప్రకటించిరి. అసంతత కాలమున నదే నాటకమును పెంచి “పాండవోద్వృగము”, “పాండవ విజయము” అను రెండు నాటకములుగా విభజించి ప్రకటించిరి. ఆ పెంచిన భాగములలో గాని మరేయితర గ్రంథములలోగాని వారుభయుల రచనము వింగడించుట ఈవాడు దుస్సాధ్యమైయున్నది. ఈనాటికిని వారి సహస్రతులలో, శిష్యులలో కొందఱు సజీవులై యుండియు కూడ ఎవరేయే రచనలు గావించిరో చెప్పుకున్నారు. ఇది యంతము నచ్చు యంత్రము మన దేశమునకు వచ్చిన తరువాత మన కనుల ముందుగనే జరిగిన పషయము. ఈనాటికి సంబంధించిన రహస్యములు ఎన్నియో అంతుచిక్కక యాతన పెట్టుచుండగా సుమారు ఐదువందలేండ్ల క్రితము సుభవింపిన గ్రంథస్థాతిత్యమునకు కారణములను, సమాధానములను ఊహించుకొనవలసినదే కాని నిర్ధారింపదగినది కాదు.

వారయ ఏకాదశద్వాదశస్కంధములను మిక్కిలి విలక్షణముగా పూరించెను, ఇతని రచన యథామాతృకముగా సాగలేదు. పయిగా మిక్కిలి సంగ్రహముగా నడచినది. అదియును నిశితముగా పరిశీలించినచో మనోహరముగ సాగలేదు. అట్లని యీతనికి పద్యరచన సుష్టుగా పట్టుబడలేదని నిర్ధారించునూ భాగవతమునందు ఈతడు వ్రేలుపెట్టిన ఘట్టము లన్నింటికీ అదియే గతి పట్టవలసి వచ్చుచున్నది. భాగవతమున రసహీనములగు తావులన్నియు నీతనివ్రేయన్ని నుండ మోపుట కూడ పాడిగాదు. ఒక చేతిమీదనే నడచిన గ్రంథము లన్నింటిలోను ఒకచోట సతసముగ నడచుట మరొకచోట నీరసముగ నడచుట గమనించుచునే యున్నాము. శ్రీకారము నుండి మంగళం మహల్ వరకు ఒకేటానీ నడచిన మహాగ్రంథములందు కూడ ఈ సందర్భములు చూపింద వచ్చును.

వారయ శిథిలభాగ పూరణములు మిక్కిలి నిష్ఠతో గావించి యుండును. పీఠ్య శిష్యునిగా తన కర్తవ్యమును గుర్తెఱిగి గురుభక్తితత్పరుడై ఆతఁడు పెక్కు శిథిలభాగములను జాగరూకుడై పూరించియుండును. అట్లు పూరించుట కాతఁడు మిక్కిలి శ్రమనొంది ఎక్కువకాలము వినియోగించి యుండును. అసంతరము ఏకాదశద్వాదశస్కంధములను ఏకారణముచేతనో తక్కువ వ్యవధిలో పూరింపవలసిన వాడఁడైయు ■ కారణములు సాంసారికములొ, సాంఘిక రాజకీయ విపరీతములతో కావచ్చును. అందుచే నాతఁడు కొంత తొందరపడి ఎవరో తరుముకొని వచ్చుచున్నట్లు మిక్కిలి సంగ్రహముగ అన్యైక్యాంతమగు మనస్సుతో పూరించి అయినదనిపించెను. అందుచేతనే పోతనకు ప్రియశిష్యుఁడయ్యును పోతనకు ప్రీతిపాత్రమగు కవితాకీర్తిని పగిదర్శింపలేక పోయెను.

వారయ సంగ్రహముగా రచించుటచేతను, అందముగా రచింపలేకపోవుట చేతను ఏకాదశద్వాదశస్కంధములు నాటినుండి నేటివఱకు నవిచ్ఛిన్నముగ నిర్మింపబడు చునే యున్నవి. వ్రాచీనులలో హరిభట్టు రచన సహజ సుందరమై, ధారాశుద్ధి రోభిరమై గణన కెక్కినది. హరిభట్టు పూరణములతోడి పోతన భాగవతములు పెక్కులు ప్రమరింపబడినవి. వ్రాచీనులలో హరిభట్టువలె అర్వాచీనులలో సింగరా చార్యులు మంచిపేరు తెచ్చుకొనిరి. పదునొకండవస్కంధ మొక్కదానినే పెక్కుముంది కవులొద్దీకరించిరి. ఈ విధముగా పెక్కుచీస్కంధములొద్దీకరించుటకు కారణము వారయ వీనికి గావించిన అన్యాయమే.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

4. భాగవతము - స్కంధములు

భాగవతము కల్పవృక్షముతో పోల్చబడి అందలి భాగములు స్థంధములుగా నిర్దేశింపబడినవి. భాగవత కల్పవృక్షము మొదలు నుండియే పండ్రెండు శాఖలుగా చీలి ఆకనమంట ఎదిగినది. కనుకనే ద్వాదశ స్కంధములైనది. ఈ పండ్రెండింటికి అసలు బోదె ఒకటే.

మ. “లిత స్కంధము గృష్ణమూలము శుకాలాపాభిరామంబు మం
జులతా శోభితమున్ సువర్ణసుమనస్సుజ్ఞేయమున్ నుందరో
జ్జ్వరి వృత్తంబు మహాఫలంబు విమల వ్యాసాల వాలంబునై
వెలయున్ భాగవతాఖ్యకల్పతరు పుర్విన్ సద్విజశ్శ్రేయమై.”

(ఆం. మ. భాగ. 1-20)

కల్పవృక్షమనగా కోరికలను తీర్చు చెట్టు. ఇది స్వర్గములో నుండును. కాని ఆ కోరికలు భౌతికమైనవే కావలెను. ఇత భాగవత కల్పవృక్షమన్ననో ఒక్క-
భౌతికవాంఛాపరిపూర్తికే కాక ఆధ్యాత్మికప్రగతి రూపమైన మోక్షసిద్ధికి కూడ
పనికివచ్చును. పైగా దీనికోసము ఏ స్వర్గమునకో పోనక్కరలేదు. ఇది భూమి
యందు వెలసిన కల్పవృక్షము. అందుచేతనే “వెలయున్ భాగవతాఖ్యకల్పతరుపుర్విన్”
అని కవి సృష్టికరించినాడు.

ఇందుముఖ్యముగా భగవల్లీలావతార వర్ణన చేయబడినది. భగవంతుడైన
శ్రీమన్మహావిష్ణువు తన శరీరమున జగత్తునకు ఆయాసమయములలో సంభవించెడి
ఆపదలను వివారింపటకై అనంతకోట్యవతారిముల నెత్తును. వానిలో ఏకవింశత్య
వతారములు బహుధా కీర్తనీయములు. ఇంకను మరింతముఖ్యముగ అందలి దశావ

తారములు అత్యంత ప్రధానములు. వానిలో కృష్ణావతారము అనిర్వచనీయ మహా ప్రాముఖ్యోభితము. ఏయన కృష్ణుడు పరిపూర్ణతమావతారము. వైకుంఠములో విష్ణుమూర్తికున్న శక్తులలో కొన్ని మాత్రమే మిగిలిన అవతారములలో అవిష్కృతములు కాగా కృష్ణావతారముతో అన్నియు అవిష్కరింపఁబడినవి. అందుచేతనే అది పరిపూర్ణతమావతారమైనది. రామునకు సంబంధించిన వంశవామములగు దాశరథి, రామపుత్రుడు, ఇశశఃశోద్భవుడు, సీతావర్ణభుడు ఇశ్వాకుకులదీపకుడు మొదలగు పేర్లకు రాముడనియే అర్థము గాని విష్ణువని అర్థము రాదు. కాని కృష్ణునకు గల వంశ నామమూర్తియు, అనగా వాసుదేవుడు, నందనందనుడు, దేవకీనందనుడు, యాశోదేయుడు, యడవశోద్భవుడు, ద్వారకావర్ణభుడు, రుక్మిణీమనోహరుడు, తాతాంకావర్ణభుడు మొదలగు పేర్లన్నియు కృష్ణుని యందును, విష్ణువునందును సమానముగా ప్రవర్తిల్లును. కృష్ణుడు భాగవతములో ఎంతప్రధానపాత్రయో, భారతములోకూడ అంత ప్రధానపాత్రయే. కనుకనే భారత ప్రశంసకూడ భాగవతములో చేయవలసి వచ్చినది. ఏ ప్రశంస ఎప్పుడు చేసెనను, దాని ప్రధాన తాత్పర్యము తురీయపురుషార్థ సముపార్జనములోనే పర్వవసించునను విషయము విస్మరింపఁదగదు.

ఇత స్కంధములలో ప్రధానముగా చర్చింపఁబడిన విషయములను దీక్షాత్రముగా స్మరించుట అప్రస్తుతముకాదు. ప్రథమ స్కంధములో ఉత్తరాగర్భ సంరక్షణము, అశ్వత్థామగర్హభంగము, భీష్మస్తవము, పరీక్షిజ్ఞనము, శ్రీకృష్ణ నిర్వాణము, ధర్మజుమహాప్రస్థానము, పరీక్షిత్వాంసము, శృంగిళాపము, శుకమహర్షి కృతభాగవత పఠనము విస్తరింపఁబడినవి. వీని అన్నింటిలోను ప్రత్యేకముగనో పరోక్షముగనో శ్రీకృష్ణ ప్రశంస చోటుచేసికొనియే ఉన్నది.

ద్వితీయ స్కంధములో విరాట్పురూషము వర్ణింపఁబడినది. ఏతత్పరిజ్ఞానము కృష్ణతత్త్వమందే పర్వవసించును. శుకుడు వర్ణిస్తున్నతకు ఈ స్వరూపము నిరూపించును. భక్తి ప్రాశస్త్యమిందు తలస్ఫుర్చిగా వివరింపఁబడినది. ప్రపంచము యొక్క పుట్టుకనుగూర్చి ప్రశంబింపఁబడి పురాణత్వసిద్ధిని పొందినది. హరిలీలావతారవర్ణనము, జగల్ సృష్టితై శక్తి న్నాన్దించుకొనఁగోరి బ్రహ్మదేవుఁడొనర్చిన తపస్సమాధి వర్ణనయు ఇందు పోయవలసినవి.

తృతీయ స్కంధములో అఖండవేదాంతపరమార్థసారము వర్ణించెడి విదుర మైత్రేయసంవాదము నిబంధింపఁబడినది. స్వాయంభువమనువృత్తాంతము, యజ్ఞ వరాహావతారవర్ణనము, జయవిజయులకు సనకాదులచే కలిగిన శాపము, హితఙ్గావ హిరణ్యకశిపుల జననగాథ, హిరణ్యావ సంహతము, కర్దమదేవహూరుల వివాహము, కపిలుని యువవేషసారము, సవిస్తరముగ వర్ణింపఁబడినవి. స్కంధారంభమున ఎంతటి అనిర్వచనీయమహావేదాంతసారప్రవర్ణము కురిసెనో స్కంధాంతమున అంతటి వేదాంతమహావైభవవిశేషప్రతిపాదనమే కపిలదేవహూతినంవాదములో సమ కూర్పఁబడినది.

చతుర్థస్కంధములో దక్షాధ్వరధ్వంస గాథ మనోహరముగా ఆవిష్కరింపఁ బడినది. ఇది కేవలము శివుప్రాధాన్య భంగ్యమైనది. దీనితో పోతన హరిహరద్వైత సిద్ధాంతసమీధబుద్ధినిబద్ధత ప్రత్యక్షముగా గోచరించుచున్నది. పైగా పురాణము సర్గ, ప్రాంతసర్గ, వంశ, మన్వంతర, వంశానుచరితోపనిబంధనబంధురమై విలసిల్లవలెను గనుక స్కారంభమున నవబ్రహ్మల సృష్టివిధానమును విస్తరించుచు అందు దక్ష ప్రజాపతి ప్రకంస చేయక తప్పదు గనుక అట్లు చేయుచు ప్రాస్తావికముగ ఆతని అహంకారము, తత్పలము శివ బహిష్కారపూర్వక యజ్ఞనిర్వహణ, తద్వివాహము అలో సృష్టికరించి ఏకేశ్వరోపాసనావైభవమును వెల్లార్చెను.

ఇట్లు శివ పారమ్య నిరూపణ చేయుటచే పోతనామాయ్యునకు శివద్వేష మంట గట్టువారి అట కట్టవైచినట్లున్నది. ఆసందర్భమున చతుర్ముఖప్రజాపతికృతసీతకంఠ స్తోత్రము పోతన శివభక్తి నిర్ణాయక మగుట బహదా ప్రకంసనీయము.

విష్ణు పాతమ్య బోధకమైన ధ్రువోపాఖ్యానము ఈ చతుర్థ స్కంధమునకు మరియొక పెట్టని నగ. ఇది ప్రహ్లాదచరిత్ర వంటి ఆకలంకబాంధకక్షమూర్తనృద్ధి భంగ్యగాథ. ఇందలి నారదోపదిష్టతారకమంత్రీరహస్యము సకలప్రాణి సంసార యాత్రాసంతారకము కాగలదు.

ఇందలి వేన మహారాజు చరిత్రము శాస్త్రప్రమాణమును ఛిక్కరించు స్వేచ్ఛా బుద్ధి జీవుల పతనమును వట్టిచూపు నాదర్శము వంటిది. అవెనువెలననే ప్రచలితనమై

పృథు చక్రవర్తి చరిత్ర ధర్మమార్గావలంబులకు కల్గు విజయసిద్ధిని ప్రదర్శించు పాదము. ఈద్రగీత, పుతంజనోపాఖ్యానము పెక్కు తర్కములకు గనుల వంటివి.

ఇక పంచమ స్కంధములో ఋషభావతార వర్ణనము, భరతోపాఖ్యానము సంగ్రహితములయినవి, ఈ భరతుడే ఈ ఖండమునకు భరతఖండ ప్రశస్తి తెచ్చిన మహనీయుడు. పిమ్మట భూగోళ, భగోళ విస్తార వర్ణనము, పాపులు శిక్ష ననుభవించు నరకలోక ప్రశంస ఇందు విస్తరింపబడినవి. కేవలము ప్రత్యక్షమును మాత్రమే ప్రమాణముగా స్వీకరించు ఆశాస్త్రపరిశ్రాంతకు నచ్చక పోయినను తాంత దర్శులగు మహర్షుల దివ్య చక్షురుస్మిలనములో సాక్షాత్కరించు లోకాంతర గాథలు అసత్యములని కొట్టి పారవేయుట ఎవరితరము ?

షష్ఠ స్కంధములో అజామికోపాఖ్యానము, హరిభక్తుల నిత్యకల్యాణ సంపన్నహాసీయజీవనవైభవమును చాటి చెప్పును. దక్ష కృత హంస గృహ్యస్తవము, నారాయణ కవచమును మంత్ర శాస్త్ర రహస్యోపనీతములైన పుణ్యమట్టములు. చిత్రి కేటాపాఖ్యానము మరల ఒక పురుషార్థ భవి.

సప్తమ స్కంధములో సుయశ్ణోపాఖ్యానము పోస్తావిక గాథ. ఇందలి ప్రహ్లాద చరిత్ర భాగవతమున కంతకును మణిమకుటాయమానమగు మనోహర భక్తిరసప్రధానప్రబంధతాజము. ఇందలి నృసింహావతార వర్ణనము, స్తంభోద్భవ గద్య భగవద్గీత యందలి విభూతి విశ్వరూప సందత్వన యోగములతో రులతూగు నందలి మహిమ సంపన్నములగు మధుర సన్నివేశములు. నృసింహమూర్తి ప్రహ్లాదు నాదరించిన మట్టము భగవంతునకు భక్తునకు గల విడదీయరాని అనుబంధమునకు కావించిన సాక్షరప్రాణ ప్రతిష్ఠ పారశ్య కళిపు పన -

“పరిత్యాజాయ సారూపాం వినాశాయచ దుష్కృతామ్

ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యగేయుగే” (భగవద్గీత 4-8)

అను భగవద్దర్శనమునక ప్రత్యక్ష నిదర్శనము.

త్రిపురాసుర సంహార ఘట్టము మరియొక శివమహిమానుబోధకమధుర సందర్భము. ఇట్లు పెక్కుచోట్ల హరి మహిమతో పాటు హరమహిమకూడ పోతనా మాయ్యడు ప్రకటించుచు వచ్చుట అతని అద్వైతదృష్టికి నిర్ధారకము. ఇందే వారడ భగవానుని పూర్వజన్మగాథ బోధింపఁబడినది.

అష్టమ స్కంధములో గజేంద్రమోక్షగాథ కలదు. ఇది పోతన కవితా యశఃపతాక అగుటయేగాక ఆంధ్రుల భక్తిభావరసరూరికూడ నగుట రసజ్ఞులకు ముదావహము. సప్తమస్కంధమందలి ప్రహ్లాదచరిత్రముతోను, అష్టమస్కంధ మందలి గజేంద్రమోక్షములోను పోతనామాయ్యని కవితాపరిపాకము, పుటములుదీరిన పదియారువన్నెబంగారువలె చేవలుగక్కుచున్నది. గజేంద్రునిమొర మూలాతిశాయి భక్తిభావబంధురమయి. అదియొక ప్రత్యేక భావకావ్యమువలె పరిధవిల్లుచున్నది. ఆపత్కాలములో ఆంధ్రగృహస్థులు -

క. కలఁడందురు దీనుల యెడఁ

గలఁడందురు పరమయోగి గణముల పాలం

గలఁడందు రన్ని విశలను

గలఁడు కలం డనెడువాఁడు గలఁడో లేడో” (ఆం. మ. భాగ. 8-86)

ఉ. “ఎవ్వనిచే జనించు జగ మెవ్వనిలోపలనుండు లీనమై

యెవ్వనియందుడిందుఁ బరమేశ్వరుఁడెవ్వఁడు మూలకారణం

బెవ్వఁడనాది మధ్యలయుఁ డెవ్వఁడు సత్యముఁ దానయైనవాఁ

డెవ్వఁడు వాని నాత్మభవు నీశ్వరునే శరణంబు వేడెదన్.

(ఆం. మ. భాగ. 8-73)

కా. “లా వొక్కింతయులేదు ధైర్యము విలోలంబయ్యెఁ బ్రాణంబులున్

తావుల్ దప్పెను మూర్ఛవచ్చెఁ దనువున్ దస్సెన్ శ్రమంబయ్యెడిన్

నీవే తప్ప నితఃపరం బెఱుఁగ మన్నింపందగున్ దీనునిన్

రావే యీశ్వర కావవే వరద సంతక్షింపు భద్రాత్మకా.”

(ఆం. మ. భాగ. 8-90)

మొదలగు పద్యములను పారాయణ చేసికొందురు. ఆవిధముగా ఆయిదుశతాబ్దములుగా అక్షరస్వరూపుడయి, ఆంధ్రుల జీహ్వోగ్రమందు నర్తించుచున్నాడు. మొర విన్న వికుంతవాసుని స్వరూపమును

మ. “అలవైకుంతపురంబులో నగరిలో నామూల సౌధంబుదా
పల మందార వనాంతరామృత సరః ప్రాంతేందు కాంతోపలో
త్పల వర్ణంకరమావినోది యగు వాపస్సు ప్రసన్నుండు వి
హ్వలనాగేంద్రము పాహి పాహి యనఁగుయ్యాలించి సంరంభియై.”

(ఆం. మ. బా. 8-95)

అన్న పద్యములో పోతన ప్రత్యక్షీకరించిన తీరు “నమాతో నభవిష్యతి” అన దగ్గడిగా నున్నది. ఇత గజేంద్రాత్మాణ పరాయణుడైన వారాయణుడు వికుంఠసేమలనుండి భూమికేతెంచు ఘట్టము కన్నులకు కట్టినట్లు వర్ణించుపట్టున పోతన చూపిన కూర్పు నేర్పు అనన్యసామాన్యము.

మ. “సరికిం జెప్పఁడు శంఖవక్ర యుగముంజేబోయి సంధింపఁడే
పరివారంబును జీరఁ దభ్రగ పతిం బన్నింపఁడాకర్ణి కాం
తర ధమ్మిల్లముఁ జక్క నొత్తఁడు వివాదపోత్థిత శ్రీకుచో
పరి చేలాంచలమైన వీడఁడు గజప్రాణా వనోత్సాహియై”.

(ఆం. మ. భాగ. 8-98)

ఇందు భగవానుని దుష్టశిక్షణ, శిష్టరక్షణ, వ్యాపారబాహుళ్యము అతిలోకస్తవనీయముగావన్నెకెక్కినది.

పిమ్మట క్షీరసాగరమథనగాథ, జ్ఞానావతారమగు కూర్మావతారమును గూర్చిన వర్ణనము పయఃపయోధిగర్భజనితసుధాకలశ నిమిత్తి మై సంఘటిల్లిన సురాసుర సంగ్రామములో హరి ప్రదర్శించిన నేర్పు వర్ణనాతీతము. పిమ్మట వామన చరిత్రగాథ ఒక స్వతంత్ర మధురకావ్యముగా తీర్చిదిద్దఁబడినది.

మ. “భ్రతఁడే దానవ చక్రవర్తి సురలోకేంద్రాగ్ని కాలాది ది
కృతి గర్వాపనయప్రవర్తి గతలోభ స్ఫూర్తి నాశామఖ
వృత దాన ప్రవణానువర్తి సుమనో రామామనో భేదనో
ద్ధత చంద్రాతప కీర్తి సత్య కరుణా ధర్మార్థ సన్మూర్తి దాన్.”

(ఆం. మ. భాగ. 8-543)

ఉ. “స్వస్తి జగత్త్రియా భువన శాసన కర్తకు హాసమాత్రవి
ధ్వస్త నిలింపభర్తకు నుదార పదవ్యవహర్తకున్ ముసీం
ద్ర స్తుత మంగళా ధ్వర విధాన నిర్జరీగళ
స్వస్త సువర్ణ సూత్ర పరిహర్తకు దానవలోక భర్తకున్”.

(ఆం. మ. భాగ. 8-545)

మొదలగు పద్యములన్నియు ఆంధ్ర సాహిత్యమునకు సంగీతశాస్త్రసమ్మేళనము సమ
కూర్చబడిన దివ్యోదాహరణములు. బలిప్రదర్శించిన సత్యవాక్పరత్వము, ప్రభువును
రక్షింపుకొనవలెననెడి శుక్రాచార్యుని ఆరాటము ఏమయిన బెడిసిచనునో అలిచక్రవర్తిని
అవహేళన చేయవచ్చుననెడి వామనమూర్తియొక్క నిర్దిష్ట గాంభీర్యశోభ బహుధా
స్తవనీయములు.

శా. “కారే రాజులు రాజ్యముల్ గలుగవే గర్వోన్నతింబొందరే
వారేరీ సిరి మూట గట్టికొని పోచంజాలిరే భూమిపై
జేరైనం గలదే శిబిప్రముఖులుం బీరితిన్ యశః కామరై
యారేకోర్కులు వారలన్ మఱిచిరియిక్కాలమున్ భాగ్గవా.”

(ఆం. మ. భాగ. 8-590)

కం. “వ్యాప్తిం బొందక వగవక
ప్రాప్తంబగు లేకమైనఁ బదివేలనుచు
దృష్టిం జెందని మనుజుఁడు
నస్త ద్విపముల నయినఁ జక్కంబడునే.”

(ఆం. మ. భాగ. 8-574)

మొదలగు పద్యములు పోతన యథాలాభ సంతృప్తికి అద్దము పట్టుచున్నవి.

మ. “నిరయంబైన నిబంధమైన ధరణి నిమ్మలనంబైనదు
 ర్మరణంబైన గుణాంతమైన నిజమున్ రానిమ్ము కానిమ్ముపో
 హరుడైనన్ హరియైన నీరజభవుం డభాగకుండైనరౌ
 దిరుగన్ నేరదు నాదు జిహ్వ వినుమా ! ధీవర్య వేయేటికిన్.”

(ఆం. మ. భాగ. 8-593)

ఇట ప్రదర్శితమైన బలిత్యాగ మహిమ అతిలోక మనోహరము.

శా. “ఇంటింటై వటుండింతయై మఱియుఁ దానింటై నభోవీధిపై
 నంటై తోయదమందతాగమున కల్లంటై ప్రభారాశిపై
 నంటై చంద్రుని కంతయై ద్రువునిపైనంటై మహర్వాటిపై
 నంటై సత్యపదోన్నతుం డగుచు బ్రహ్మాండాంత సంవర్ధియై”

(ఆం. మ. భాగ. 8-822)

అనుచోట దానము గ్రహించి వామనుఁడు త్రివిక్రముడై ముల్లోకముల వాక్రమించు
 పట్టున పోతన చూపిన రచనా పాటవము వేనోళ్ల క్లాఘించినను నమగ్నిము కానేరదు.
 అటు పిమ్మట మత్స్యవతార ఘట్టము మధురమధురముగా ప్రపంచితమైనది.

ఈవఱు స్కంధములో సప్తమ మనువఱు వైవస్వతుని ఆవిర్భావగాథ
 ఆరంభింపఁబడినది. పిమ్మట మఱియొక మధుర మంజుల స్వతంత్రకావ్య కళా
 ఖండముగా తీర్చిదిద్దఁబడిన అంబరీషోపాఖ్యానము భక్తుల గాథలలో మణిపూస వంటిది.
 దుర్వాసుని అహంకారము, అంబరీషుని వినయగరిమ, సుదర్శనచక్రముయొక్క
 అవక్ర విక్రమము, విష్ణు భగవానుని అర్చిత్రాణపరాయణత్వము, భక్తుల అలోక
 సామాన్యమగు నాధిక్యవిశేషము ఇందు రసోదంచితముగా ప్రపంచించఁబడినవి.

ఇట్లాకు వంశగాథ, సగరుని కథ, గంగావతరణము, శ్రీరామచరిత్రము,
 భరతయయాతిపరశురామరంజితేవ ప్రభృతి మహనీయుల గాథలన్నియు, దేనికదే
 ఒక రసవత్ప్రబంధముగా ఇందు పొందు పఱుపఁబడినవి.

భాగవతమునందలి స్కంధములన్నియు ఒకయైర్తు. దశమస్కంధము ఒక్కటియు ఒకయైర్తు. విష్ణుమూర్తియొక్క దశావతారములను విపులముగా వర్ణించు పట్టున పోతనామాత్యుడు కొన్ని కొన్ని స్కంధములలో కొన్ని కొన్ని అవతారములను గూర్చి నాతివిపులముగను, దిశ్చాత్రముగను, శందర్భోచితముగను వర్ణించి వదలి వైచెను. ఏ అవతారమునుగూర్చి ముచ్చటించినను దానివతమార్గము నావిష్కరించి దానివలన సిద్ధించు పురుషార్థస్వరూపమును వివరించుచుండును.

కావి ఒక కృష్ణావతారమును వర్ణించుపట్టున అతడు ■ అవతారగాథ భాగవత మహాగ్రంథముతో ఓకదేశమే అనుమాటను విస్మరించి అదే గ్రంథసర్వస్వముగా తత్తత సన్నివేశముల కుచితమైన రసపరిణతిని సవిస్తరముగ సాధించుచు ఒక అనూహ్య మానసికపారవశ్యముతో బ్రహ్మనందలీతామహార్థవలహరీవిహార మొనర్చుచు స్వతంత్ర మహాకావ్యరచనగా దానిని తీర్చిదిద్దెను.

శ్రీకృష్ణుడు విష్ణుమూర్తియొక్క పరిపూర్ణతమావతారము కనుక విష్ణు మూర్తికున్న జ్ఞాన, బల, ఐశ్వర్య, శ్రీ, శక్తి, సౌందర్యములు పరిపూర్ణముగా కృష్ణావతారములోకూడ యథాతథముగా అవిష్కృతములైనవి. అందువలన ఈ అవతారమునకు ప్రత్యేక ప్రాధాన్యమిచ్చి పోతన ఈస్కంధమును ప్రథమద్వితీయ భాగములుగా విభజించినాడు. శ్రీకృష్ణుని అవతారారంభమునుండి కల్యాణముఁజరిగె గల గాథను పూర్వభాగమునను, అక్కడినుండి మిగిలినగాథను ఉత్తరభాగమునను పొందుపఱచెను.

దశమస్కంధ పూర్వభాగములో శ్రీకృష్ణుడు దేవకీవసుదేవులకు కుమారుడుగా ఆవిర్భవించినదిమొదలు బాల్యక్రీడలను వర్ణించుచు పోతన, అతడు పూతనను సంహరించుట, శకటాసురసంహారము, తృణావర్తుడు మొదలగు రాక్షసులను మడియించుట అనుఘట్టములను బాలకృష్ణుని అశోకికాదుర్బలతక్త్యావిష్కారపూర్వకముగా సుకుమారమనోహరతైలవరీపాకలావణ్యగణ్యముగా రచించెను. 'కృష్ణుడు' చేయు శైశవచేష్టలలో భాగముగా మృద్భక్తి మొనర్చినపుడు తోడిబాలకులు యశోదతో చెప్పగా ఆమె భయముచెప్పుటకై తగురీతిని దండింపఁబోయెను. అప్పుడు బాలకృష్ణుడు 'నోరుతెరిచి తల్లికిఁజూపిన విశ్వరూపమును. అసాధారణ ప్రతిభానుందరముగా ప్రతి పాదించెను.

“శా. - అమ్మా మన్నుదినంగ నే శిశువునో యాకొంటినో వెట్టి నో
నమ్మం జూడకు పీరిమాటలు మదిన్ నన్నీవు గొట్టంగ వీ
రి మూర్ఖంబు ఘటించి చెప్పెదడు కాదేనిన్ మదియాన్యగం
ధమ్మాఘాతము సేసి నావచనముల్ దప్పైన దండింపవే.”

(ఆం. మ. భాగ. 10 పూర్వ. 389)

“మ. కలయో వెచ్చవ మాయయో యితర సంకల్పార్థమో సత్యమో
తలపన్ నేరక యున్నదాననో యశోదాదేవిగానో పర
స్థలమో బాలకుఁడెంత యీతని ముఖస్థంబై యజ్ఞాందంబుప్ర
జ్వలమై యుండుట కేమిహేతువో మహాశ్చర్యంబు చింతింపగన్”

(ఆం. మ. భాగ. 10 పూర్వ. 349)

మొదలగు పద్యములు ఆంధ్రవాఙ్మయములో దనగుశికలు. పిమ్మట యమకార్థున
భంగము, బృందావనవిహారము, వత్సాసురధేనుకాసురవధలు, కాళియమర్దనము,
గోపికావస్త్రాప్రహరణము, గోవర్ధనోద్ధరణము, గోపికాగీతలు, రాసక్రీడలు, జలక్రీడలు,
సుదర్శన, శంఖచూడ, కేళి, వ్యోమ, దానవహనము - అను నీఘట్టములు వేనికవే
మచురాతిమధురమైన దివ్యానుభూతిదాయకములగు సన్నివేశములు. ఆయా ఘట్టముల
లోని ఆధ్యాత్మికవిభూతిని ఆస్వాదించలేని అపరివర్తమనస్కులకు అవి అశ్లీలములుగా
గోచరించుట వారివారి ప్రార్థనములకు సూచకములేగాని కథాసందర్భములలో అనౌచిత్య
మేమియులేదు. నందగోకులమును బృందావనమునువీడి రామకృష్ణులు మధురానగర
ప్రవేశ మొనర్చి దుష్టాడగు కింసునివధించి ఉగ్రసేనుని పట్టాభిషేకము కావించిన కథా
భాగములకూడ ముద్దుముద్దుగా ముగిసి ముచ్చటగులాపుచున్నవి. అపైన భృమర
గీతలు ఒకమధురమైన ఆధ్యాత్మికసన్నివేశము. అటునుండి ముచికుందసంరక్షణము,
కాలయవనసంహారము గావించి రుక్మిణీదేవిని జరాసంధాదిదుష్టదానవసంహారపూర్వకముగా
వివాహముచేసికొనుటవఱకు పూర్వభాగములోని కథలే ఏపాత్రయొక్క ఏఅవస్థను
వర్ణింపవలసివచ్చినను పోతనామాత్యుఁడు ఆవర్ణనావిశిష్టమైన తత్తదవస్థాస్థితపాత్ర
పాతకుని చిత్తములో శాశ్వతముగా ముద్ర వహించునట్లువర్ణించి కవితాజగత్తులో చరి
తార్థ్యదయ్యెను.

దశమస్కంధోత్తరభాగము శ్రీకృష్ణగాథలో అతిముఖ్యములయిన ఘట్టము లకు-అనగా శ్రీకృష్ణభగవానుని ప్రౌఢవయస్సులోను ఉత్తరవయస్సులోను ఆచరించిన లోకోత్తర ప్రభావములను కర్మకాపములకు వేదికగా అమరినది. శ్రీకృష్ణుని కుమారుడగు ప్రద్యుమ్నునిగాధ యిందే విస్తరింపఁబడినది. విష్ణుశర్వర చతుర్థి నాఁడు పారాయణయోగ్యమైన స్వమంతకమణి వృత్తాంతము, సత్రాజిత్తు మణిని దరించి సుధర్మాప్రవేశము చేసినపుడు కృష్ణుఁడు దానినడుగఁగా ఆతఁడు తిరస్కరించిన పిమ్మట ప్రసేనుఁడు దానిని అంకరించుకొని వేటకపోగా సింహ మాతనిని వధించి ఆమణిని కైకొనిపోవుచుండఁగా జాంబవంతుఁడు దానినివధించి ఆమణిని తనపుత్రికకు ఆభరణముగచేయుట, ఇది తెలియులోకము శ్రీకృష్ణుడేసిందించుట, అందులకు కారణము వినాయకశస్త్రుఁడైన చవితిచంద్రుని క్షీరమటమలోచూచుట ఈమున్నగు వృత్తాంతములు మొదలుకొని ద్వంద్వముద్ధములో జాంబవంతుని మెప్పించి మణితోపాటు ఆతని కూతురగు జాంబవతియును కన్యామణిని స్వీకరించుట, మణిని సత్ప్రాజ్ఞిత్తున కీయఁగా ఆతఁడు ఆమణిని మరల కృష్ణునకే ఇచ్చుటతోపాటు మరియొక కన్యామణియగు సత్యభామనురూఢ ఇచ్చుటవఱకుగల కథాభాగమునంతను రసోదంచితముగా పోతనా మాయ్యఁడిందు ప్రతిపాదించెను.

ఇత నరకాసురవధ ఒక స్వతంత్రకావ్య మనవచ్చును. ఇందు వాచన సోముని ఉత్తరహరివంశమునకు పెక్కు అనుకరణములు గోచరించును. పాఠిజాతా పహరణము వేరొక స్వాతంత్ర్యకావ్యమూ అన్నట్లు మలవఁబడి ముక్కుతిమ్మనగారికి మార్గదర్శకమైనది. బాజాసురవధ, ఉషాపరిణయము మరియొక రసవత్ గాథ. నృగమహారాజు లోకోత్తరధర్మావరణతత్పరుడై అశేషప్రజానీకమునకు ఆదర్శ ప్రాయుఁడుగా వర్ణిల్లి అబుద్ధిపూర్వకముగాచేసిన విప్రప్రకారముచే ఊసరవెల్లియై ధర్మావరణకు పీచులేని శిక్ష ననుభవించుచుండ ఆతని పాపము పరిపక్వమైన కాలమును గుర్తించి శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు స్వీయహస్తస్పర్శచే ఆతనికి పూర్వరూపమొసంగిన కథను రసవత్సుందరముగ పోతనామాయ్యఁడిందు తీర్చిదిద్దెను.

విష్ణుస్వరూపుఁడగు వాసుదేవునిపై కక్షకొంది అసురీప్రకృతిగల పౌండరీక వాసుదేవుఁడు తానే అసలు వాసుదేవుఁడనని మదించి శంఖచక్రములుకూడ ధరించి

అవాసుదేవుడు పుష్పకవిమానముతో విహరించుచుండఁగ అతనిపై పోటీకి తాను సౌభక విమానముతో విహరించుచు అమాయకప్రజలను కృష్ణభక్తినుండిమరల్చి తన్నే పూజించ వలసినదిగా హింసించుచుండు పెచ్చరిల్లిపోయిన ప్రజలగోడునాలించి శ్రీకృష్ణభగవానుఁడా పొండ్రొకవాసుదేవుని వధించినగాథను పోతనామాత్యుఁడు కృష్ణభక్తులకిందు సరస మనోహరముగా కానుక పెట్టెను.

పిమ్మట ధర్మరాజుకావించిన రాజసూయయాగఘట్టము హరిభక్తిస్థాపకముగ ప్రపంచవివక్షణనది. శ్రీకృష్ణుని సాహాయ్యములేనిదే ధర్మరాజు స్వీయసోదరచర్య యముచే చతుర్విగ్నిజయ మునర్పణజేయుట, శిశుపాలసిబ్బర ణపూర్వకముగ యాగనిర్వహణవిషయమున సఫలీకృతమనోరథుఁడగుట సంభవించెడివిగావు. కినుక పేరునకు ధర్మజుఁడు యజమానుఁడయినను యాగబోత్తయగు మాథవుడే ఈ సందర్భమున యాగకర్తకూడ అయ్యెనన్నను యథార్థదూరముకాదు.

శ్రీకృష్ణుని అఖండరమావిభవసంపన్నతకు వన్నెపెట్టిన వినయపూర్వక మహాదార్యసంపద్విలసితమయిన సేవాప్రవృత్తి మనోహరముగ ఆవిష్కృతమయిన కుచేలాధ ఇందు పోతనామాత్యునిచే సహజగుభీరనిరాడంబరశైలిమనోజ్ఞముగ పొందుపరుపఁబడి ఆనంతరిక బహుస్వతంత్రకావ్యనాటక విర్మాణములకు మాతృకగా విలసిల్లినది. ఇచ్చటి వర్ణవర్ణన ప్రాబంధికకైలికిగూడ హీనకారియైకొనసాగినది. కుచేలుని దారిద్ర్యము బహుకుటుంబిత్యము, ప్రాప్తలాభపరిరుష్టమానసత్వము, వామాక్షి పాతివ్రత్యము, కుచేలకృతప్రపత్తిపూర్వక వాసుదేవ సందర్శనము, వాసుదేవుని దీనజనోద్ధరణ ప్రియంభావుకత్యము ఉత్తరోత్తరమహానియ ప్రతిభాపురస్కృతముగా, ఇందువర్ణింపఁబడి సారస్వతేయులకు సార్వకాలికనవరస భరితసత్కావ్య మృష్టాన్నభోజనమువిడ్డింపఁబడినది. పిమ్మట బలరాముని మనోరథమునకు విరుద్ధముగ శ్రీకృష్ణుడు సుభద్రను అన్యమనకిచ్చుటలో వహించినపాత్రను, అర్జునుఁడు వివాహముపట్ల రాగముతో విరాగివేషము వేసికొన్నవిషయమును విరుద్ధరస సన్నివేశ సుందరముగవర్ణించిన సుభద్రాపరిణయముకూడ తరువాతి పెక్కుమంది కవులకు ప్రేరణకల్పించి స్వతంత్రకావ్యముల నవతరింపఁజేసినది.

ఏకాదశస్కంధములో శ్రీకృష్ణుని చరమగాథ ముక్తిసాధనోపాన్యప్రాయముగ మలచబడినది. వసిష్ఠాదిమహర్షులు శ్రీకృష్ణభగవానుని సందర్శించుట, విదేహ ఋషభసంవాదము, బ్రహ్మాదిదేవతలువచ్చి శ్రీకృష్ణుని వైకుంఠమునకు ఆహ్వానించుట, శ్రీకృష్ణావతార ప్రయోజనము పూర్తిగ నెరవేరుటచే అందుల కాతఁడును సమృద్ధిండుట, ఇంక బహుస్వల్పకాలములో అప్రతిహతమైన యాదవవంశము అంతరించుటకు సూచనగ పెక్కు దుర్నిమిత్తములు తోచుట, యాదవులను ప్రభాసత్థిర్థమునకు పంపుట పరమ భక్తాగ్రగణ్యులైన ఉద్ధవునకు శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు పరకోటికైన వైరాగ్య వైభవముతో పరమార్థము ఉపదేశించుట, తుదకు లీలామానుషవిగ్రహాఢై భూలోకమున అనన్యసామాన్యసామర్థ్యవిశేషముతో నిరంతర సాంఘికరాజకీయసాంస్కృతిక సైమిత్రీకాది బహుకార్య బాహ్యశ్యసిర్వహణములో తనకు తానే సాటియని ఏ శరీరము ద్వారా నిరూపించుకొనెనో ■ పాండభౌతికశరీరమును విసర్జించి, వైకుంఠధామమునకు విచ్చేయుట అనునిగాథలు ఝరీవేగతుల్యముగ ముచ్చటించబడినవి.

ద్వాదశస్కంధములో భావికాల ప్రస్తావన గలదు. భారత మందలి అరణ్యపర్వములోను, భారతమునకు ఖింపురాణముగ ప్రశస్తమయిన భవిష్యపర్వము లోను చెప్పబడినట్లే ఇచ్చటను శ్వేతవరాహకల్పమందలి వైవస్వతమన్వంతరములో అష్టావింశస్కంధముగానంతరవర్తిష్యమాణగాథావిశేషములను గూడ ప్రస్తావించెను. నాల్గరకముల ప్రశయములు యుగధర్మములు విజ్ఞాన విలసితముగ ఎస్తరింపఁబడినవి. జనమేజయమహారాజు కావించిన సర్పయాగము ఎర్ఘింపఁబడినది. వేదములు, పురాణములు ప్రవర్తిల్లిన క్రమము సక్రమముగ నిరూపింపఁబడినది. మార్కండేయోపాఖ్యానము వీనులవిందుగా వివరింపఁబడినది. ద్వాదశాదిత్యులనిరూపణము, తత్త్వత దైత్రాది ద్వాదశమాస చక్రీసంచార వివరణము ప్రదర్శింపఁబడినది.

ఈవిధముగ భాగవతము దేశాంతర లోకాంతర యుగాంతర పురుషాంతర గాథా ప్రపంచముతో మానవమేధకు అవసరమయిన విధముగ సకలరంగపరివ్యాప్తమయిన విజ్ఞానవిభవసంపత్తి నందించుటకో కృతకృత్యముగుఱియైన వ్యాసభట్టారకునిచే సంస్కృతములో ఎట్లు విబంధింపఁబడెనో అట్లే ఆప్రామాణ్యమునకు తరుగని తీరున పోతనామాత్యునిచే ఆంధ్రభాషలో నిబంధింపఁబడి సాహితీపరుల కాశ్వతప్రశంసలకు పాత్రమయి తెలుగుజాతికి గర్వకారణమయినది.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

5. భక్తిశృంగారముల ఉత్పత్తివికాసములు

నిజప్రపంచమునకు రసప్రపంచమునకు నొక అవిభాజ్యమగు సంబంధము కలదు. నిజప్రపంచములోని వస్తువులను, వ్యక్తులను అలంబించుకొని జీవించుచున్న కవి తత్తద్వస్తువిస్తారమునే రసప్రపంచములోనికి మళ్ళించి మనకు త్రుచ్చింతలు కలిగించును. జీవనశకటమునకు ప్రవృత్తియొక చక్రమైనచో, నిష్ప్రతి రెండవ చక్రము వంటిది. పోతన జీవితపు బండి కిరెండుచక్రములు సక్రమముగా నవక్రవిక్రాంతిక్రమసమంజసముగా పొందిపొసగి యుండెను. ఆయన సంతుష్టుడై సంసారము సాగించెను. శాంతుడై పరమేశ్వరారాధనము కొనసాగించెను. లోకసామాన్య మగు జీవనము రతిప్రాధాన్యమై ప్రవృత్తిప్రాధాన్యమై సాగుచుండును. అలోకసామాన్య మగు జీవనము శమప్రాధాన్యమై భక్తిప్రాధాన్యమై సాగుచుండును. ప్రవృత్తియందలి రసము లన్నియు వివృత్తిచే ఔశితములై రసనిమ్మగా ప్రవాహము నాకాశమునుండి భూతలమునకు ప్రవహింపజేయుచుండును. అట్టి ఆరాధిక రసప్రవాహముల కేతమెత్తి పవనహింసజేసిన కవితల్లజులలో పోతన అగ్రస్థానీయుడు.

కావ్యములు రసప్రధానములై యుండును. కావ్యమును శరీరమునకు తనము ప్రాణము వంటిది. రసప్రతీతి లేని కావ్యమునకు కావ్య ప్రపంచమందు స్థానము లేదు. ప్రస్థానము లేదు. కావ్యమున కాత్మయేది యను విషయములో నాలంకారికులు పెక్కుండ పెక్కుసిద్ధాంతములను ప్రతిపాదించి యుండిరి. కొందఱు అలంకారములనిరి. కొందఱు గుణములనిరి. మరి కొందఱు రీతియనిరి. కొందఱు ఉక్తివైదిత్రి యనిరి. చివరికి రసమే ప్రాణప్రద మనియు, నత్యావశ్యక మనియు నిర్ధారించిరి. రసమునకు ధ్వని పర్యాయపదము వంటిది. కావ్యము ధ్వని ప్రధానమైనదని “ధ్వన్యలోకము” చాటిచెప్పుచున్నది. పూర్వాలంకారికు లెల్లరు తమ తమ

వాదములు వింగడించియున్నను మొత్తముమీద రసప్రావాన్యము నంగీకరింపనివారందు మందుకైననులేరు. కాగా రసమే కావ్యమున కాత్మస్థానీయమని సిద్ధాంతీకరింప వచ్చును.

మానవుఁ డేతానికి చెందిన వాఁడైనను, ఏ యుగమునకు చెందిన వాఁడైనను ఇతరానేకజంతుసంతానమునకుంబలెనే పుట్టుట, పెరుగుట, గిట్టుట సహజ సిద్ధముగా సంక్రమించుకొన్న వాఁడై యున్నాఁడు. ఇందు పుట్టుట యను పని రతి యాలంబనముగా సాగుచున్నది. ఈరతియే కేంద్రస్థానీయమై సంసారమహావృత పరిపోషకమై యున్నది. మన కంటికి కనిపించు నీ ప్రపంచ మంతయు రతిచే విస్తరిల్లినదే. అట్టి రతి స్థాయికముగా నుద్భవిల్లిన రసమే శృంగారము. రతి ప్రకృతి నకుసరించినది. శృంగారము అప్రాకృతమైనది. శృంగార మొక్కచోకాదు, రసము లన్నియు నప్రాకృతములే. స్థాయిభావము లన్నియు ప్రాకృతములు. ప్రాకృతములగు స్థాయిభావములే విభావానుభావ సాత్త్వికసంఛారిభావ సమన్వితములై అప్రాకృతములగు రసములుగా పరిణమించుచున్నవి. రసము అన్నది ఆనంద స్వరూపమైనపుడు ఆయా రసముల వైవిధ్యము సిద్ధాంతముల కొఱకేకాని వాస్తవమందు అన్తిరకముల యానందములు లేకని మనము గుర్తించుకొనవలయును. కావ్య పాత్రము గావించు సహృదయు లందరి చేతను రసానంద మనుభూయమానమైనదే. ఈలోకమందలి శాస్త్రము లన్నియు మానవానుభవమే ప్రమాణముగా పుట్టినవి. అనుభవముతో పొందికలేని శాస్త్రము మనస్సులేని శరీరమువలె శుష్క-మగును. దానికొక ప్రయోజన ముండదు. 'రసానందము' అనునది నభిః కుసుమమైనచో నట్టి యానందముతోకాని, దానిని వివరించు నలంకారశాస్త్రముతోగాని మనకు పనిలేదు. కాని అది యట్టిది కాదు. కావ్యానుశీలనముచేతను, నాటకాదుల సందర్శనముచేతను సహృదయు లాయానందమును కించిత్కాలమైనను పొందుచునేయున్నారు. అట్టి యానందము పొందరానిదైనచో కావ్యనాటకాదులతో నీ సమాజమునకు పనియేలేదు. కావ్యనాటకాదు లింతగా విస్తరిల్లుటకు అవి యుండిచ్చెడు నానందమే కారణము కాని వేరు కాదు. సాహిత్యమందలి శాఖోపశాఖలచే నానందము, దానిచే రసానందము సహృదయులచే ననుభూయ మాసము లగుచున్నవని వక్రవ్యాంశము.

ఈలోకమున నతిప్రాచీనములగు భావలలో సంస్కృతభాష యొకటి. అది నమలలో గంగానదివలె పరమపవిత్రమైనది. అది సమగ్రము, సార్థకము, సమీచీనము నగు లక్ష్య లక్షణ సమన్వయ సంపదాదార్యగాంభీర్యమైదేవభాష యని ప్రశస్తి గాంచినది. బుద్బుదప్రియ మగు మానవజీవితమునకు సమగ్రత నాపాదించి వాని నుద్ధరింపగల వాఙ్మయము శాఖోపశాఖలుగా విస్తరిల్లినది ప్రాచీనమగు నీ సంస్కృత భాషయందే. ఇందలి వేదములు, శాస్త్రములు, పురాణములు, ఇతిహాసములు కూడ నీ ప్రయోజనము కొఱకే విస్తరిల్లినవి. ఆ విస్తృతి కాలక్రమమున కావ్య నాటక ప్రస్థానముగా రూపుదిద్దుకొన్నది. సంస్కృతభాషయందలి కావ్యనాటక ప్రపంచము నందు శృంగారరసమునకు పట్టాభిషేకము చేయఁబడినది. దానిననుసరించి పీఠ రసమునకు ప్రాధాన్య మీయబడినది. ముఖ్యముగా కావ్యములలో శృంగారరసప్రవాసముగా నడచినవే. శృంగారరసము వర్ణింపఁబడని కావ్యము లేదన్నను అతిశయోక్తి కానేరదు. శృంగార మొక్కచో రసము, తక్కినవి కావని భోజుఁడు లక్షణమును స్థాపించుటలోని యంతరార్థ మిదియే.

“రసః భిమానోఽహంకారః శృంగార ఇతి గీయతే”, అని భోజుఁడు సరస్వతీకంఠాభరణమున (పే. 566) కీర్తించెను. ఈ శృంగార రసమును ప్రవాసముగా స్వీకరించి కాళిదాసు, బాబుఁడు మొదలగు మహాకవులు అద్వితీయమౌజ్జికల్పనావైభవసమంచితముగా వర్ణించి దీనికి లక్ష్య సిద్ధి చేకూర్చినారు. శృంగార మొక్కచో రసమని వాదించిన భోజుని మతమున శృంగారమునకు అభిమాన రసము, అహంకారరసము అనునవి నామాంతరములు. శాంతమొక్కచో యహంకార ప్రశామ రూపమగు రసము. తక్కిన రసములన్నియు నహంకార రూపములే. శృంగార మొక్కచో రసమని యాతఁడు వక్కాణించినాఁడు.

శృంగార ఏవ మధురః పరః ప్రహ్లాదనో రసః ।

తన్మయం కావ్య మాశ్రిత్య మౌధుర్యం వ్రతి తివ్రతి ।”

(ధ్వన్యాలోకము - ద్వితీయోద్భోతము 7-16)

“ధ్వన్యాత్మ భూతే శృంగారే యమకాది నిబన్ధనమ్ ।

శక్తావపి ప్రమాదిత్వం విప్రలంఘే విశేషతః ॥”

(ధ్వన్యాలోకము - ద్వితీయోచ్ఛ్వాతము 1-2)

అని ఆనందవర్ధనుడు శృంగారరసముయొక్క ప్రాముఖ్యమును ప్రస్తావించి యున్నాడు.

“లోకోత్తర నాయకాశ్రయత్వేన శృంగారస్య పరిపోషాతిశయః”

(ప్రకాశమద్రీయశోభాషణము - పుట 182) అని విద్యానాథుడు ధారసమును పేర్కొనియున్నాడు.

లోకములో నితరములైన సంబంధములయందు కంటె భార్యాభర్త సంబంధమునందు శారీరకముగానే కాక మానసికముగా కూడ సాంతత్వము మెండుగా నుండును స్త్రీ పురుష సంబంధము వారి హావభావములచేతను, లీలావిలాసముల చేతను, విరోధవిహారములచేతను, కటాక్ష మందహాసములచేతను, చుంబనాలింగనములచేతను పరిపుష్టమై సురతక్రీడల యందు పరిణమించి శృంగారతనపరిపోషక మగుచుండును. ఈశృంగార రసమునకు రతి స్థాయిభావము. నాయికానాయకులు ఆలంబన విభావములు, కటాక్షమందహాసాదులు, వస్త్రాభరణాదులు, వసంతర్తుకోకిలగానవంద్రదర్శనమలయానిలప్రసారాదు లుద్దీపన విభావములు. నాయికానాయకుల సమాగమమునకు పెక్కులాటంకములు కలుగుచుండును. అప్పుడు వారి మనసులలో పెల్లుబుకు శంక, గృహి, మూర్ఛ, ఈర్ష్య మొదలగునవి వ్యభిచారిభావములు. ఈస్థితి నత్తికమించిన పిదప రతియను స్థాయిభావమందలి రజస్తమో రూపమైన రోకిక కాలవ్యము ఖాళితమై, రతి భావితమై సాత్త్వికత సంతరించుకొనును. అప్పుడు హృదకట్టు స్తంభము, ప్రళయము, రోమాంబము, స్వేదము, గాఢదృష్టు మొదలగు నవి సాత్త్విక భావములు.

“విభావైరనుభావైశ్చ, సాత్త్వికై ర్వ్యభిచారిభిః,

అనీయమాన స్వాదుత్సవం, స్థాయిభావోరసః స్మృతః”

(దశరూపకము VI. I)

విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసామగ్రిచేత సముల్లాసితమైన రతియను స్థాయిభావమే చైతన్యముయొక్క అధః ప్రకృతి నుండి ఊర్ధ్వ ప్రకృతికి చేరుకొని క్రమముగ శృంగార రసముగా పరిణమించును.

“శృంగం పాప్రధాన్యమియర్తీతి శృంగాతః” అని నైఋతుకులు దీనికి వ్యుత్పత్తి చెప్పియున్నారు. (అమరకోశము - గురుబాల ప్రబోధికావ్యాఖ్య 1-17) ప్రాధాన్యమును పొందునదని దీని యభిప్రాయము. శృంగారము రసరాజముగ పరిగణింపబడు చున్నది. ఈ రసరాజము భగవంతునకు కూడ పీఠిపాత్రమైనది. “శృంగారపి మోవిష్టః” అను నార్యోక్తి యీ విషయమును వ్యక్తము గావించు చున్నది. శృంగారమునకు విష్టవధిపతి కనుక దీనికి పారమార్థిక పాప్రధాన్యము కూడ నున్నదని తెలియుచున్నది. లీలాసకుడు కృష్ణకర్ణామృతమలో, జయదేవుడు గీత గోవిందములో, పోతనామాత్యుడు భాగవతములో శ్రీకృష్ణనిలీలలను శృంగారరస పరిపూతములుగ పరకావ్యదశలో చిత్రించి తరించినారు.

భావనచేత భావ్యమాన మగునది భావము. భావనాపథము నతీక్రమించునది రసము. అందుచే మనస్సున కనుకూలములు గాని దుఃఖాదులందు తనకుగల సుఖానుభవాభిమానమే రసము. అది పరంపరా సుఖహేతువు అగుటచే రత్యాదులందును రసపవ హౌపచారికము. కావున రత్యాదులకు రసత్వమిలేదు. భావనా విషయములగుటవలన భావత్వమే. కావున శృంగారమే రసము. శృంగార మనగా-

“రసోభిమానోఽహంకారః శృంగార ఇతిగీయతే
యోఽర్థస్త స్యాన్వయాత్కావ్యం కమనీయత్వ ముక్తుతే.
విశిష్టోదృష్ట జన్మాయం జన్మినా మంతరాత్మను,
ఆత్మసమ్మగ్నజోద్భూతే రేకోహేతుః ప్రకాశతే.
శృంగారీ చేత్క-విః కావ్యే జాతం రసమయం జగత్,
సపివ చేదశృంగారీ సీరసం సర్వమేవ తత్.”

(సరస్వతీకంఠాభరణము V - 555)

దీనివలన కావ్యమునకు కమనీయత్వము లభించును. కవి శృంగారయైనచో అతని కావ్యము రసమయమగును. శృంగారి కాని కవిచే రచింపబడిన కావ్యము నీరసమగ నుండును. తన కోర్కెలచే నభివ్యక్తములగు రత్నాదులు ఇతర వ్యక్తి యొడు గ్రహించి స్వవిషయములుగా భావింపటవలన తన రత్నాదులకు నిశితయము కల్గును. మఱియు బుద్ధి సుఖదుఃఖాదులకును అభిశయము కల్గును. ఈ అభి శయమునకు హేతుభూత మహంకారవిశేషము, ఈ యహంకారమే శృంగారము.

న వ ర స ము లు :

“శృంగార హాస్య కరుణాః రౌద్రపీఠ భయానకాః
బీభత్సాద్భుత సంజ్ఞాః చేత్తజ్ఞై నాచ్యేరసాః స్మృతాః
ఏతేహ్యష్టైరసాః పోక్తాద్రుహితేన మహాత్మనా.”

(నాట్యశాస్త్రము VI - 16 - 27)

అని బ్రహ్మ చెప్పినట్లుగా శృంగారాదులు రసము తెనిమిదియని వక్కాణించెను. ఆ యెనిమిదింటికి స్థాయిభావములు వరుసగా ఇట్లు పేర్కొనెను.

“రత్నాసక్చకోకశ్చ క్రోధోత్సాహా భయం తథా
జగుప్సా విస్మయశ్చేతి స్థాయిభావాః ప్రికిరీతాః”

(నాట్యశాస్త్రము VI - 18)

అని భరతముని తన నాట్యశాస్త్రమున నెనిమిది రసములనే నిరూపించెను. కాని “క్వచిత్తశమః” అని భంగ్యంతరముగ శాంతము నంగీకరింపకపోలేదు. పిమ్మట శాంతరసమును గుఱించి విచారించి నిర్ధారించినవాఁడు భట్టోద్భటుఁడు. అతఁడే యీ శాంతమును రసముగా నంగీకరించి దానికి వలసిన స్థాయిభావమును నిర్ణయించి నాట్య శాస్త్రమునఁ బ్రవేశపెట్టెను.

మమ్మిటుఁడు, అనందవర్ధనుఁడు, అభినవగుప్తుఁడు మొదలగు నర్వాచీను లగు నాలంకారికు లందఱు నవరసవాదము నంగీకరించినవారే చిరకాలము తొమ్మిదిగా చెల్లిన రససంఖ్య క్రిమముగా పెరుగ జూచ్చెను. రుద్రటుఁడు ప్రేమో రసమును ప్రవేశపెట్టెను. పిమ్మట దానికి “సేహప్రకృతిః ప్రేయాన్” అని

ప్రేయోరసమునకు స్నేహము స్థాయిభావముగా వాతరడు పేర్కొనినట్లు కావ్యాలంకార సంగ్రహములో సన్నిధానము వారు తెల్పియున్నారు(3-304). మఱియు స్నేహితుల పరస్పరవ్యవహారమే ప్రేయోరసమని నిర్వచించెను. ఈ విధముగా రసములు పదియే గాక నిర్వేదాదులు కూడ రసత్వమును పొందుచున్నవి. శృంగారాదులు రసత్వము పొందుటకు రస్యమానత్వరూపధర్మమే కారణము, ఈ రస్యమానత్వము నిర్వేదాదు లందును గలదు. కావున అవియు రసములే యని యాతవి మతము. రసము లనంతములనియు, తోకప్రసిద్ధి ననుసరించి భరతుడు కొన్నింటినే గ్రహించెననియు వ్యభిచారి భావములు కూడ విభావాది సంయోగమున రసము లగుచున్నవని సిద్ధాంతి కరించెను.

భరతుడు రససంఖ్యలో వత్సలరసమును చెప్పకపోయినను తన సిద్ధాంత ములో వత్సలరసము నంగీకరించెను. వత్సలరసముయొక్క స్థాయిభావము వాత్స ల్యము. ఆనందా స్నేహము. దీనికి పుత్రభ్రాతృలు లాలింబనము. వారి చేష్టాదు లుద్దీపనము. ఆలింగనము, ఈక్షణము, పుత్రులు మొదలగునవి అను భావములు, అనిష్టశంక, గర్వము, హర్షము మొదలగునవి వ్యభిచారిభావములు.

ఈవిధముగా సువ్యవస్థిత మగు రససంఖ్య అవ్యవస్థితమై 'అనంతావై రసాః' అన్నట్లునుంది. ఒకవైపున రసములసంఖ్య పెరుగుచుండగా మరొకవైపున ఏకరసవాదము మొలకెత్తినది శృంగార మొక్కదే రసమన్న భోజని వాదము, మనము పరిశీలించిముంటిమి. 'ఏకోరసః కరుణ ఏవ' అని కరుణ మొక్కదే రసమని భవభూతి మహాకవి సిద్ధాంతీకరించి యుండెను, అట్లే అద్భుతమును రస మన్న వారును గలరు.

రౌకిక జీవితముతో భార్యాభర్తలకు, తల్లిబిడ్డలకు, అన్నదమ్ములకు గురుశిష్యులకు, స్నేహితులకు, సహాధ్యాయులకు, సహోద్యోగులకు సన్నిహితసాంగత్య ముండును. ఈసాంగత్యములందు భార్యాభర్తల సాంగత్యము విలక్షణము, దృఢము, ఆంతరంగికమునైనది. లైంగికమైన శ్రీపురుష సంబంధము క్రమముగా నాంత రంగికమై, నిరంతరాయమై, అవిభాజ్యమై ఇహపరసుఖసాధకముగా పరిణమించును. చతుర్విధపురుషార్థములను సాధించుటకై నూతనవధూవరులు అగ్నిసాక్షిముగా నొకరి

నొకరతిక్కినించి వర్తింపమలి ప్రమాణము చేయుదురు. "ధర్మచార్మక కామేదవాతి చరామి", అనునది మన సంప్రదాయబద్ధప్రమాణము. సనాతనసంప్రదాయము ననుసరించి యట్లు ప్రమాణముగావించిన పెదూవరులు శారీరకముగాను, మానసికము గాను కూడ ఐక్యమును పొంది పురుషార్థములను సాధింతురు. ధర్మార్థకామమోక్షములను సాధించుటలో భార్య భర్తకు సహకరించును. అందుచే భార్యభర్తలందు ప్రవర్తింపు కామము శాస్త్రసమ్మతమై, దోషరహితమై యొప్పుచున్నది. భార్య భర్త లిరువురు కామక్రిడ రతు లగుడియే గాక పురుషార్థసంపాదనరతులై కూడ కలిసియే ప్రవర్తింతురు. ఒకరి ఎడబాటు నొకరు సహింపలేదు, పరస్పరదర్శన స్పర్శనములు అపరిహార్యము లగును. హావభావములు, లీలావిలాసములు, వినోద విహారములు, కటాక్షమందహాసములు, చుంబనాలింగనములు వీని యన్నిటితో పాటు సురతక్రీడలు ఈమిథునములకు నిత్యకృత్యము లగును. ఇదియే శృంగారరసము.

■ మానవుడైనను సాధారణముగ కోరుకొనునది ఇహసుఖము. ఈ లోకములో సుఖముగా జీవయాత్ర సాగించుటకు మానవుడు గావించు ప్రయత్న మంతయు కర్మ అను పరిధి లోనికి వచ్చును. ఇహమందలి సుఖమును అభ్యుదయ మందురు. పరమందలి సుఖమును నిశ్చేయస మందురు. ఇహపరాభ్యుదయ నిశ్చేయస హేతుభూత మగుటకు మానవుడు విహితకర్మల వాశ్యయితము నిర్విధ కర్మలను పరిహరించుచు జీవయాత్ర పోగీతము. కర్మావరణమువే కర్మయోగ మందురు. ఇట్టి కర్మయోగమునకు బాంపత్యజీవితము జీవగజ్జ వంటిది. గృహ స్థాశ్రమము వాశ్రయించి మానవుడు ఇహసుఖమును పరసుఖమును పొందగలడు.

శృంగారాది రసము లన్నియు మానవజీవితముతో ముడివడి యున్నవి. మానవజీవితముతో సంబంధములేని రసములకు నిజజగత్తులోగాని, రసజగత్తులో గాని రూపులేదు. మానవుడు ఆయా వస్త్రవైలను సంపాదించుటకు ఆయా సంపదలను పొందుటకు ఆయా మనోభావములతో ప్రవర్తించుచున్నాడు. మనస్సు, మండి పుట్టి నది భావము. ఈ భావము సుస్థిరమై నిర్ంతరప్రవర్ధమానమైనపుడు ఆజీవిత రసముగా పరిణమించుచుండును. ■ రసము మానవుని సేరసముమండి మళ్ళించి "వాణి" పల్లవుడు భృత్యత్వహాసమన్నియని" గావించుచున్నది. ఈవిధముగా మానవుడు కర్మ వాశ్యయించి ప్రవృత్తి వాశ్రయించి తన ముగ్ధుడ పొగించుచున్నాడు.

55397

జన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

ఒకప్పుడు విశ్వసునిగా జీవితము ప్రారంభించినాడు. ఉత్సాహపంతుడై యొకానొక వ్యాపారము నాశ్రయించి ధనార్జనము గావించినాడు. ఎన్నో అధికారములను చేపట్టినాడు. తనమాట కెదురులేని రీతిగా సమాజములో తన వ్యక్తిత్వమును సుప్రతిష్ఠితముగావించుకొనినాడు. ఎటు చూచిన సుఖము, సంపద, అధికారము, బౌద్ధత్యము ఇట్టెన్నియో విధములు లొకదానివెంట నొకటిగా నతనికి కైవసము లగుచున్నవి. అయినను వాని మనస్సున నేడో తీరనిలోటు చోటుచేసికొని గాటముగా నాటాయున్నది. ఆకాధనే భవరోగముని పెద్దలు చెప్పుదురు. జననమరణవరం పర్యావరణాదుల మగు సంసారసాగరమున కొట్టుకొనిపోవుచున్న జీవుడు తన సుందరీతమును కుజమున గట్టుకొని ఒకానొక జన్మము నెత్తినాడు. వెంటనే అనుభవంపలసిన కర్మఫలమును పొందగలుగుదురు. అది సమంచిత ఫలప్రదాత్రియైన కారణముగా మానవునకు సంపద, అధికారము, గౌరవము కోటికి మిక్కిలిగ మేటి కెక్కును. అయినను వాడనుభవించ వలసిన దుఃఖముకూడ అవశ్యమనుభోక్తవ్యమే. సోఖము వలన శాంతి, దుఃఖము వలన ఆశాంతి - జీవుడీరెండిని సమానముగా అనుభవించ వలసిన వాడగుచున్నాడు.

మానవుడు తాను చేసిన కర్మమునకు బద్ధుడై కాంక్షేపము చేయుచుండగ భగవంతుడగువాడు మూడవ వ్యక్తి (Third Party) యగుచున్నాడు. మానవుడు గొవించు కర్మలలో అతనికి కర్తృత్వముగాని, ఫలభోక్తృత్వముగాని లేవు. అతడు కేవలము దర్శిమాత్రమే. కేవలము సాక్షి మాత్రమే. భగవదారాధనము పుణ్యమనెడివనకు చిత్తశాంతి లభించును. కామప్రళయనరూప మగు నీశాంతిచేత నాతడు వాసనాశయమును ఇహముత్రఫలభోగవిరాగమును, వాని మూలమున మోసాసనమును, అత్యసాక్షాత్కారమును పొందగలుగు చున్నాడు.

మానవ జీవితములో పృథ్వికి నిర్దమగు నదృశ్యపట్టి చూపించు నట్టిది శృంగారతనము. విప్రత్తికి సంక్రమించుచు గాటవేయునది భక్తిరసము. రక్తిని చూపించునది శృంగారము. విరక్తిని ప్రదర్శించునది భక్తి. అనగా ఈ రెండు తనములు పరస్పర విరుద్ధము లైనవి. ఔకల్య భిన్నత్యము కనిపించుచున్నను వాని యుండేకత్వ మున్నది. అదియే చమత్కారము. వాయుకానాయకులు అలంభనముగా శృంగారతనము పునరుంచినట్లే భక్తుడు భద్రవంతుడు. అలంభనముగా భక్తితనము

ప్రసరించును. భక్తుడు నాయకాస్థానీయుడు. ఆతఁడు తన వాచుకూడగు, భగవంతుని తోడి విరహము నేమాత్రమును భరింపజాలనివాడై నిరంతరసంతత భగవత్పదపంకేరుహచింతాకాయుడై కాలక్షేపము చేయును. గుడి, గోవుతమూ గంటలు, హారతి, కప్పురము-ఆతనికి ఉద్దిష్టన విభావము లగుచున్నవి. భగవంతుఁ డింతను దుఃఖింపలేదే యను అనహనము భగవానుని దయజూరగొన్న భక్తుల యెడ నసూయ, భగవానుడెన్నడు కటాక్షించునోయన్న పరితాపము, కంపము, స్వేదము, గాఢద్యము మొదలగునవి వ్యభిచారి భావములై పితృభక్తిరసవిష్ణుగాపరిపోషకములై రసజ్ఞహృదయసంతోషకరము లగుచున్నవి.

కర్మ, భక్తి, జ్ఞానము అనునవి ముముక్షువులకు మోక్షప్రదానము గావించుటకు పీర్పడిన మూఢుభిన్నమార్గములు. ఈ మార్గములందు మానవుఁడై మృతిగా ఆచరింపవలసిన కర్మలందును, సిద్ధాంతములందును ఏకత్వమున్నది. ఇటు కర్మజ్ఞు అటు జ్ఞానమును పిలవలె కలుపునది భక్తి. ముముక్షువుయొక్క మార్గమునందో ఈ భక్తి మానవునకు మాధవునకు మధ్యగల అగాధమునకు వంతెనవలెదేది. ఇహమందు మనమాచరించు కర్మలకు, మనము సంపాదించు జ్ఞానమునకు ఒకే అనుస్యూతత కావలెను. భక్తిలేని కర్మలకు-అవి నిష్కారములయ్యును ఆరములెను. అవి జీవుని బద్ధుని గావించుచు కౌకములో మంచును. కర్మవల్లనే మోక్షము సిద్ధించుట అసంభవము. కర్మకు దైవభక్తి-జోడించునపుడు అది జ్ఞానముగా పరిణమించును. మనమొక పదార్థము సేవించుచు దానినే-ఈశ్వరదత్తముగా భావించి సేవించినచో దానికి జ్ఞానము నీయగల శక్తి కలుగును. లేనిసాధా పదార్థసేవణము మనకు బంధకారణమగునెకాని మోక్షకారణము కాజాలదు.

ఇహ జ్ఞానములో-భాగమే భక్తి. జ్ఞానమొక చేష్టమైనచో నందు ప్రసహించు రక్షమే భక్తి. రక్షప్రసారము ప్రాణపోషణమున కెంత అవసరమో భక్తిశృంగారము జ్ఞాన పరిపోషణమునకంత అవసరము. కావున భక్తిలేనదే జ్ఞానము లేదనియె తెలుచున్నది. "భజ సేవాయాం" అనుధాతువునుండి పుట్టినది

భక్తియును శబ్దము. భక్తియనగా భజించుట యని యర్థము. విభజించుట యని ఆర్థాంతరము. కాశ్యపుడగు నీశ్వరుని ఆకాశ్వతమగు జగత్తునుండి విభజించి అనుభవించుచే భక్తి. వామరూపరహితుడగు భగవంతునకు ఒకనామము ఒక రూపము నేర్పఱచుకొని నిరంతర ధ్యానసమాధి నిష్ఠాగరిష్ఠుడై సేవించుచే భక్తి.

యుగములు నాల్గింటిలో కలియుగ మల్పార్పమైనది. దీని దుర్బలత్వము శరణముగానే ఇందలి మనుజులు అలగులు, మందబుద్ధులు నగుచున్నారు. కృత యుగమున మానవు లస్థిగత ప్రాణులు. త్రేతాయుగమున మాంసగతప్రాణులు. ద్వాపరమున రక్తగతప్రాణులు. కలియుగమున అన్నగతప్రాణులు. కలియుగ మందలి మానవులు కష్టసాధ్యములగు జపతపము లాచరింప నమర్దులుకాదు అందు చేతనే ఈ యుగములో మానవులకు స్మరణచేతనే ముక్తి కలుగును. ప్రతభ్యాన దానాది సత్కార్యము లాచరించుటకు కావలసిన శక్తిసామర్థ్యములు కలిమానవులకు బొత్తిగాలేవు. అయినను వారు స్మరణ మార్గముచేతనే దైవపద మిదిష్ఠింపటమ ఆపునర్పవప్రసదనత్వస్వమును దైవన మొనరించుటకు సమర్థులగుచున్నారు ఈ కలిమానవులకు మోక్షసామ్రాజ్యమును జూఱిల్చు తలంపుతో విశంబుద్ధి యగు వ్యాసభగవానుడు ద్వాదశస్కంధసుందరము, భగవద్గీతావిలాసకథాకథనములును భాగవతమును విరచించెను. అందు నందనందనుడు గావిచిన భర్తరక్షణ, దుష్ట శిక్షణలు భక్తిమార్గానుయాయుల కుపాదేయములై యొప్పుచున్నవి.

భక్తిదేవతనే జ్ఞాన ముదయుంచును. మానవ శరీరమందలి ఇంద్రియములు, మనస్సు, బుద్ధిమాత జడములై యున్నవి. అబుద్ధికి పరమంను జీవుడు కలఁడు. ఉపాధి దోషముచే జీవుడు శరీరము లానేయుని, ఇంద్రియములు లానేయుని భ్రమలో పడి బురదలో పడ్డ యేనుగువలె వాస్తవ మెఱుంగ లేదాయెను. మనము చదువు కొనుచున్నాము. ఆకాశమున నొక మెఱుపు మెఱిసినది. జోరుగా వాన కురిసినది. వెంటనే మనస్సు పరిపరి విభములగు ఆలోచనలవైపుగా పరుగుపెట్టును. చిత్త విక్షేపము కలుగును. మనిష్యాక చెఱుపు వంటిది. ఆ చెఱుపులో చిన్న గురిక రాయి విసరబడెను. ఆ గురికరాయి ఎన్నో వందలవేల చిఱు తెఱుటములను సృష్టించి నది. అట్లే మనస్సు కూడ మిక్కిలి చంచలమై యుండును. ఇట్లే తందలమగు మనసును గుఱుమునెక్కి ఏవైపుగా ప్రయాణింప వలెనన్నను పురోగమించుట దుర్లభము.

మనస్సు వాయువు కంటెను, సూర్యకిరణములకంటెను శీఘ్రమియ్యే పోవలసిన చోటికి పోలేక అలోపుగా పోరాని చోట్ల కలువది యాటుమార్లు పర్యాజముచేసి తిరిగి వచ్చును. అట్టి మనస్సుతో అత్మపదార్థమును వెతుక నారంభించుట గాలిలో దీపము పెట్టుట వంటిది. అట్టి మనస్సునకు కొంత అభ్యాసము, కొంత వైరాగ్యము అలవాటు చేసికొనుచు పోయినచో అది కృమకృమముగా స్థిరపడి పరమార్థము వైపుగా పర్యాజము సాగించ గలదు.

భక్తి యనగా సగుణోపాసనము. భగవంతుని నామము నుచ్చరించుచు రూపమును స్మరించుట. ఈ ప్రపంచమందలి వస్తువులన్నియు నామరూపముల చేతనే లెస్సగా తెలియబడుచున్నవి. అట్లే భగవానుడుకూడ నామరూపములచే బాగుగా తెలియబడుచున్నాడు. నామము రూపములేని పరబ్రహ్మమును ధ్యానించుట నిగుణోపాసన మగుచున్నది. నిగుణోపాసన కంటె సగుణోపాసన సులభము. ఇవి రెండును భిన్నమార్గము లయ్యెను గమ్య మొక్కటియే. ఈ రెంటియందును సాధకునకు కావలసినవి - మనస్సు పరమాత్మ యందునిల్చుట, నిరంతర దైవ చింతన, శృద్ధి కలిగి యుండుట - అనగా భక్తి, శృద్ధి, ఏకాగ్రత మెనవి. సగుణోపాసన మందలి సౌలభ్యము నిగుణోపాసన యందులేదు. సగుణోపాసకుడొక నామము నుచ్చరించుచు, నొక రూపమును ధ్యానించుచుండును. గోపికలు శ్రీకృష్ణుని నామము నుచ్చరించుచు, రూపమును ధ్యానించుచు మోక్షమందిరి. భక్తున కీనామము, రూపము నాలంబనములుగా పసకివచ్చును. నిగుణోపాసకయందలి యాలంబనము లేవియు నుండవు. అందు చేతనే యది క్షేత్రతరనుని తెలియుచున్నది. ఆక్షిప్తమార్గముతో ప్రయాణము గావించ మధ్యమించువారు కూడ లేకపోలేదు. జన్మజన్మల సంస్కారముల ప్రభావము వలననే లోకులు భిన్నరుచు లగుచున్నారు. గమ్య మొక్కటే యయ్యెను మార్గము లందలి వైవిధ్యమున కిదియే కారణము.

మనను సంకల్పవికల్పములతో ఊగులాడుచుండును. బుద్ధి ఏదో ఒక నిశ్చయము చేయుచుండును. ఈరెంటిని భగవంతునియందు స్థిరముగా స్థాపించిన వాడు ఆమరుక్షణమునుండి భగవంతునియందే నివసించగలడు. మనస్సు మిక్కిలి

చందలమైనది. అదియొక అద్దము వంటిది. పరిభ్రష్టమైన ఆ నిలుపుటద్దమున కెదురుగా ఒక రంగురంగులతెర గలదు. జ్ఞానేంద్రియములయొక్కయు కర్మేంద్రియములయొక్కయు విషయ సంయోగముచేత సంగ్రహింపబడిన అనేక విషయములయొక్క ఛాయాపటములు ఆయవనికపై స్ఫుటతరకాంతలతో ప్రతిబింబించుచుండును. ఆతెర మీది బొమ్మలన్నియు ఆ యద్దములో నిద్దముగా ప్రతిబింబింపక తప్పదు. ప్రతిబింబించుట తప్పని బుద్ధి చెప్పినను మనస్సున ప్రతిబింబించుటమానదు పెక్కు సందర్భములలో బుద్ధి మనస్సును మందలించును. కొన్ని సందర్భములలో ఆ మందలింపునకు కూడ శక్తి చాలకుండును. 'బుద్ధిః కర్మానుసారివ' అని పెద్ద లందురు. కర్మఫలము జీవునిచే అనుభవంపఁ జేయునది నిశ్చయాత్మకమైన బుద్ధియే. అట్టి బుద్ధి చేయు నిశ్చయములలో కొన్ని తప్పులుండును. కొన్ని ఓప్పులుండును. ఆతప్పులు కర్మ ననుసరించి యుండును. ఈ పరిస్థితిలో మనోనిగ్రహమునకు అనన్యభక్తియొక్కటే సులభతరమైన మార్గము. దానిచే మనస్సు క్రమముగా పవిత్రీకరింపబడును. ఈవిధముగా జీవుని హృదయ మందు మనస్సుయొక్క పాత్ర నిక్కిలి ప్రధానమై యున్నది. "మన ఏవమనుష్టాణాం కారణం బంధమోక్షయోః" అని మహితాత్ములన్నట్లు మానవుల బంధమోక్షములకు మనస్సే కారణమగుచున్నది.

మనస్సును సమాధానపఱచుట సామాన్యమైన పనికాదు. అట్లని ముముక్షువు భయపడి తన వ్యవసాయము నుండి విరమింపరాదు. భగవంతుని దివ్యమంగళరూపము వాలంబనము చేసికొని యెల్లవేళల ధ్యానించు నజ్ఞానము గావింపవలెను. అట్టి అజ్ఞానము కూడ పెక్కుమందికి దుష్కరమేయగుచున్నది. అట్టివారు తామాచరించు కర్మలన్నియు స్వాధ్యరహితమై యీశ్వరార్పణబుద్ధితో గావింపవలెను. కర్మ భగవదర్పణబుద్ధితో చేసినచో సిద్ధి లభించును. అట్లు కర్మాచరణము గావింపట కూడ కష్టమే కావచ్చును. అట్టివారు కర్మఫలము నీశ్వరునకు ధారవోసి యేకాంత భక్తితో భగవంతుని సేవింపవలసియున్నాడు.

అభ్యాసమనగా వేదధర్మములను తెలిసికొనుట. జ్ఞానమనగా నాత్మతత్త్వమును బోధపఱచికొనుట. అభ్యాసము కంటె జ్ఞానము గొప్పది. జ్ఞానము కంటె భగవద్విష్ణుమగు ధ్యానము గొప్పది. అట్లే ధ్యానము కంటెను కర్మఫల త్యాగము గొప్పది. త్యాగముచే శాంతి తప్పక లభించును. భాగవతాదులగు సుద్గ్రంథములు బోధించు సూత్రము త్యాగమే.

భక్తుఁడు భూతదయ కలిగి యుండువలయును. ప్రాణులయెడ ద్వేష భావము విసర్జింపవలయును. జీవకారుణ్యము కలిగియుండవలయును. భక్తులందు ఈ లక్షణము స్ఫుటముగా గోచరించును. మమకారమును అహంకారమును విడిచి పెట్టవలెను. కీడు చేసిన వారిపట్ల పగ తీర్చుకొనక ఓరిమి కలిగి యుండవలెను. దొరికినదానితో తృప్తి కలిగి యుండవలెను. ఎల్లప్పుడు భగవంతుని స్మరించవలెను. ప్రయత్నశీలియై యుండువలెను. దృఢనిశ్చయముతో మరొబ్బడులు భగవదధీనములు కావించుకొనవలెను. లోకమును షోభపెట్టరాదు. లోకముచేతాను షోభపడరాదు సంతోషము, కోపము, భయము, ఉద్వేగము మొదలగు విషయభావములను విడిచి పెట్టవలెను. కోరికలు విడువ వలెను. బాహ్యభుద్ధి, అంతరభుద్ధి కలిగి యుండవలెను. కర్మావరణమందునేర్పరియై యుండవలెను. దిగులు పోగొట్టుకొన వలెను. సంకల్పములను విడనాడవలెను. ఎగబాటు కలిగినపుడు శోకింపరాదు. దొరకని సుఖమును కోరరాదు. మంచిచెడ్డలను సమానముగా విడిచిపెట్టవలెను. శత్రువు నందును మిత్రుని యందును సమదృష్టి కలిగియుండవలెను. మానావ మానములు, శీతోష్ణములు, సుఖదుఃఖములు మొదలగు ద్వంద్వములపట్ల సమచిత్తుడై యుండవలెను. దేనియందును సంగము పెంచుకొనరాదు. ఇతరులు తన్ను హింసించినపుడు పొంగరాదు. తెగడినపుడు ద్రుంగరాదు. పరమాత్మతత్త్వమును మనగము గావించుకొన వలెను. ఎచ్చటను స్థిరముగ నివసింపరాదు. భగవంతుని యందు స్థిరముగ నివసించు భక్తితో నాతనిని కొలుచు చుండవలెను. ఈవిధముగా సమస్త సల్లక్షణ సమంచిత్యుడై భక్తిశ్రద్ధలతో భగవంతుని కొలుచు భక్తుఁడు ఈశ్వరునిలో ఐక్యమొందును. జీవేశ్వరైక్యము మోక్షము. ఇదియే భక్తిరసమునకు పరకావ్య.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్త శృంగారములు

6. భక్తి - రసప్రతిపత్తి

సంస్కృతాంధ్రసాహిత్యము అందలి కావ్యనాటక ప్రస్థానములో రసమునకు ప్రత్యేక ప్రతిపత్తి యుండెను. రసహీనమైన కావ్యమునకు పొగిచిన సాహిత్యమందు చోటులేదు. పాతకుడు గాని ప్రేక్షకుడు గాని అనుభవించు ఆనందమునకే స్థూలముగా రసము నామకరణము గావించి పొగిచినాలోకాదులు దానిని శతవిధముల వింగడించి నిరూపించిరి. రసమునది పాతకునిచేత ఏవిధముగా అనుభూయమానమగుచున్నదో ఉదాహరణపూర్వకముగా ఆనందవర్ధనాచార్యుడు మొదలగు మహానీయులు ఆయానంద సంవర్ధనమును మనకన్నులకు కట్టినట్లు వర్ణింపిరి. కావ్యనాటకములందు రసమాత్మస్థానీయము. ఆత్మచైతన్యములేనిదే శరీరమునకు మనుగడ లేనట్లే, రసము లేనిదే కావ్య శరీరమునకు మనుగడ లేదని అభిజ్ఞానగుణాంకాదులెల్లరు ఏకాభిప్రాయబద్ధస్పృహలై సిద్ధాంతీకరించిరి. ఈ విధముగా కావ్యనాటక పరిశీలనము గావించు శవుడు సహృదయులెల్లరకు రసమును పర్యాయము కొల్పి యయ్యెను. పొగిచిన కవులెల్లరకు రస మనల్లంపునీయమై తత్పరిపోషణము కొఱకై వారు తత్తత్కావ్యములను ఒకేమాటపై, ఒకేజాటపై ఒకే మూసలో నడిపించుచు కృత్యాలులేరి. రసపోషణ మందు భారతా ద్యుద్గ్రంథములు, కుమారసంధవాది కావ్యములు, కాకుంతలాది నాటకములు ఆగ్రస్థానీయములై ఈనాటి వఱకు వితల్లజులెల్లరకు మార్గదర్శకములై యలరారుచున్నవి.

“రస్యతే ఇతి రసః” అని రసమును నిర్వచించురు. అనగా ఒకానొక రసము స్వాధాకరణ సామగ్రిచే ఆనందదాయకముగా పరిణమించి రసమగును. అనగా మన హృదయ మందలి భావమే పోషింపబడి రసముగా పరిణమించుచున్నదని యభిప్రాయము. ఈలోకమందనేకములగు భావములున్నవి. ■ భావసమాహార

మగు తోరపుటాకాశతీరమున వాక్సరస్వతి విహారము చేయుచుండును. అట్టి భావము లన్నియు రసములు కాలేవు. రసములు అనగా కావ్యప్రస్థానములో వానందమును విందుసేయగల రసములు - తొమ్మిదే. ఈవాటకము, ఈ కావ్యము నవరసభరితముగా నున్నది యనుకొందుమే కాని యారసముల సంఖ్య మనము సాధారణముగా పెంచము, తగ్గించము. అనగా సీనాటకమందు రసము లన్నియు తత్తదుచితస్థానములలో లెస్సగా పోషింపబడినవన్నమాట. దీనిని బట్టి తేలిక దేమనగా-ఈలోకమందు భావము లెన్నియున్నను రసములు మాత్రము తొమ్మిదే. కొంత యానంద మీయగల శక్తి మాత్రమే భావమున కున్నది. కాని రసానంద మీయగల శక్తి రసమునకే యున్నది. భావమనగా అభిప్రాయము. అట్టి అభిప్రాయముల సమాహారములో వాని అనుసూయితినిబట్టి స్వాదూకరణవిధానమును బట్టి 'రసము' అవిర్భవించుచున్నది. "గాలి చల్లగా వీచుచున్నది. బెగ్గురులు కల స్వనముతో గానము సేయుచున్నవి". ఈ రెండును రెండు భావములు. వీనిని కలిపినవో నొక అందమైన భావమేర్పడినది. అది కొంత అద్భుతము కై సేయగలిగినదేకాని అదే రసానందము మన కిందియడాలదు.

ఇక భావమునకు కవిత్వమునకుగల సంబంధమును గూర్చి పరిశీలింప వలసి యున్నది. భావమనగా అర్థము, లేక అభిప్రాయము, లేక ఉద్దేశము. అనేకములగు భావముల సమాహారమే ఈ లోకమగుచున్నది. అట్టి అనేక భావముల సమాహారమే కావ్యమగుచున్నది. ఆధునికాంధ్ర కవిత్వములో 'భావకవిత్వము', అనునది ముఖ్యమగు శాఖలలో నొకటి. ఈ శతాబ్దమునందు సగభాగమునకు పైబడి భావకవులు విజృంభించి ప్రముఖ స్థానము లాక్రమించిరి. భావమును ప్రధానముగా నాశ్రయించి చెప్పబడిన కవిత్వమే భావకవిత్వము. ఇట్టి భావకవిత్వము పూర్వకవుల కవిత్వములో నేటి కంటె మేటిగా సాదలేని కాంతులతో దర్శనమిచ్చుచునే యున్నది. ఈ శతాబ్దమందలి భావకవులందరికి స్ఫూర్తిదాయకమైన, మార్గదర్శకుడు, గురు స్థానీయుడు అనాది పోతనయే అనుటలో విప్రతిపత్తిలేదు. ఆతని మాటలు వర్ణ చిత్రములను బోలియుండును.

మానవుడు కావ్యపతనముగావించునపుడు కిందితాళిల మయినను బాహ్య స్మృతి కోల్పోయి అనందము ననుభవించును. తన్ను, తనమట్టుపట్టు నున్న ప్రపంచ

మును మఱచి పఠిత ఆస్వాదింప నానందమునే రసానందముగా వక్కాణింతురు. కావ్యమునకు ప్రయోజనము కూడ ఆనందమే. ఆనందమే దాని ప్రయోజనము కానినాఁడు ప్రాజ్ఞులెందఱో నిరంతరము కావ్య పఠనము గావించుట పొసగదు. కావ్య పఠనము, శ్రవణము గావించు బుద్ధిమంతులను పెక్కుచుండివి మనము హుచుచున్నాము. కావ్యములు పెక్కులు చక్కగా రచింపఁబడి ప్రాచుర్యము వహించి యుండుటయును గమనించు చున్నాము. కావ్యరచనయు, కావ్య పఠనమును నిరంతరాయముగా కొనసాగుట కందలి యానందమే కారణము.

వాఙ్మయమంతయు మూఁడు రకములుగ విభజింపఁబడినది. వేదవాఙ్మయము, పురాణవాఙ్మయము, కావ్యవాఙ్మయమునని. వేదములు శబ్దప్రధానమైనవి. పురాణము లర్థప్రధానములు. ఇక కావ్యములు సూక్తి ప్రధానములు. కాంతా సమ్మితములు. గుణవతియగు భార్య తన గుణతూపశీలముతో భర్త మనస్సు నాకర్షించును. మంచిమాటలచే నాతని సన్మార్గవర్తనునిగాఁ జేయుచు నడపించును అట్లే కావ్యములు కూడ తమ గుణాలంకారశయ్యాసౌకుమార్యలావణ్యమాధుర్యవిశేషములచే పఠితల కానందము చేకూర్చుచు ధ్వని పూర్వకముగా వానికి కర్తవ్యోపదేశము గావించును. ఈవిధముగా కావ్యములందు క్తివైచిత్ర్యము, వ్యంగ్య మర్వాదకు శబ్దార్థచిత్త్యమునకు ప్రాధాన్యము లభించును. మొత్తము మీద ఆనందము, ఉపదేశము కావ్యములకు ప్రధాన ప్రయోజనములని తేలుచున్నది. అందు ఆనందము గొప్పదా? ఉపదేశము గొప్పదా? అను విషయములతో అభిప్రాయభేదములన్నను అభినవగర్భుఁడు మాత్రము ఆనందమే పరమ ప్రయోజనమని నొక్కి వక్కాణించెను. ప్రీతి కారణముగా ఆనందము కారణముగా మానవుఁడు కావ్యపఠనము గావించు చున్నాఁడు.

భరతుఁడు మొదలుకొని ప్రాచీనాలంకారికులెల్లరు భక్తిని నవరసములతో చేర్చియుండలేదు. భక్తి భావమే యనియు దానికి రసప్రతిపత్తి లేదనియు త్రోసి వైచిరి. నవరసములలో తొలుత స్థానము రేకున్నను కాలక్రమమున వత్సల రసము, ప్రేమోరసము, భక్తిరసము కూడ చోటు చేసికొన్నవి. ప్రకరణాంతరమున వత్సల రసము, ప్రేమోరసము వివరింపఁబడినవి. ఇక భక్తిరసమునకు వచ్చినచో భాగవతాదిగ్రంథములు పెక్కు భక్తిరసప్రధానములై, పఠితలకు నాలంకారికులకు కూడ

అవశ్య పతనీయములై, ఆనందసంధాయకములై యొప్పుచున్నవి. భక్తి కేవలము ఒక భావమే కాక రసానందము నందీయగల భావరాజముగ గుర్తింపఁబడి, స్తుతింపఁబడినది. భక్తిరసమునందు భక్తుఁడు నాయకా స్థానియుఁడు కాఁగా, భగవంతుఁడు నాయక స్థానియుఁడుగ చున్నాఁడు. భక్తునియందలి భగవద్రతి తూపమగు స్థాయి భావమే విభావానుభావాదులచే చక్కగా పోషింపఁబడి భక్తి రసముగ పరిణమించుచున్నది.

ధనింజయుఁడు, పేమచంద్రుఁడు, మమ్మటుఁడు మొదలగు పెక్కుమంది తాక్షణికులు భక్తి రసము కాదని సిద్ధాంతీకరించిరి. ఇట్టి పూర్వలాక్షణికు లందరి యందును కొంత ముందుమాపు కలిగి భక్తి విషయకముగ పురోగమించినవాఁడు జగన్నాథుఁడు. అతఁడు కూడ భక్తిని భావముగానే స్వీకరించి యున్నను దానికి విభావానుభావాది సామగ్రిని నిర్దేశించి చుట్టతుదకు మాత్రము దానిని రసముగ నంగీకరింపలేకపోయెను. భక్తి రసమేల కారాదు? భక్తి రసమందు భగవంతుఁడాలంబన విభావము. రోమాంచాప్రహతాదు లనుభావములు హర్షకోకాదులు వ్యభిచారులు, ఇందు భగవదనురాగరూపమగు రతి, స్థాయి భావము. ఇది శాంత రసము కాఁచె భిన్నమైనది ఏలయన భక్తికి స్థాయి భావము అనురాగరూప మగు రతి. శాంతమునకు స్థాయిభావము వైరాగ్యము. ఈరెండును పరస్పర విరుద్ధములు. భక్తి దేవతావిషయకమగు రతి యగుటచే అది రసముకాదు, భావమే యని భరతముని ప్రమాణీకరించెను. 'దేవతా విషయకమగు రతియు, వ్యభిచారులును భావమని చెప్పఁబడినది' అని ప్రాచీన సిద్ధాంతము.

“రత్తిచీవాది విషయా వ్యభిచారీ తథాంతితః

భావః పోక్తః.....”

కావ్యప్రకాశము - చతుర్థోల్లాసము - ఛో. 35

అని మమ్మటుఁడు దేవాది విషయక రతిభావమే కాని రసము కాదని నిరసించెను. రతి కామినీ విషయకమయినను, భగవద్విషయక మయినను రతియే. ఇందొక రతి భావమై మరొక రతి తనమగుట విష్ణూరముగానున్నది. భగవద్విషయకమగు రతి భావమే యయినచో కామినీ విషయకమగు రతి కూడ భావమే అనవలసి యుండును.

స్థాయి భావములలోనున్న రతి దేవతా విషయక మైన రతి యని పీల యననాదు ?
 వీది రసమో వీది భావమో వీని వ్యవస్థా విషయమున భరతముని వదనమే సునకు
 ప్రమాణము.

ఈవిధముగా నలంకారశాస్త్రకారులెల్లరు భక్తిరసము కాదనియు భావమే
 యనియు సిద్ధాంతీకరించిరి. కాని వీరియందిరువురు మాత్రము భక్తికి రసభ్రమ
 నంగీకరించి ప్రాచీనుల వాక్యములను పూర్వపక్షము గావించి సవిస్తరముగా ప్రతి
 పాదించిరి. వారిలో ప్రథముడు “ఉజ్జ్వలనీలమణి” కర్తయు, పంగదేశీయుడు
 నగు రూపగోస్వామి. రెండవవాడు పరివ్రాజకాచార్యుడైన మధుసూదన సరస్వతి.
 రూపగోస్వామి మమరము, ఉజ్జ్వలమునను పేరుతో భక్తిరసమును సవిస్తరముగ ప్రతి
 పాదించెను. ఈతడు వివరించిన భక్తి శ్రీకృష్ణగోపీవిషయకమైనది. శృంగార
 రూపమైనది. దీనికి చిత్రద్రవము స్థాయిభావము. ఇతరశృంగారముపాదేయము
 కాదు. కాని గోపగోపీ విషయకమగు రతియే ఉపాదేయము. అదియే భక్తి రస
 ముగ పరిణమించుచున్నది. రూపగోస్వామి భక్తి రసమును ప్రపంచంపగోరి అందే
 కదేశమగు మధురభక్తిని మాత్రమే స్వీకరించి అదియే భక్తిరసమని ప్రపంచించుచు
 భ్రమ ప్రమాదములకు లోనయ్యాను. గోప గోపీవిషయకమగు భక్తిమాత్రమే భక్తి
 యైనపుడు ద్రువప్రహ్లాదాది బాలర యొక్కయు, జనకాంబరీషాది రాజర్షులయొక్కయు
 వారదసనకసనందవాది దేవర్షుల యొక్కయు, కుచేలాక్షునాది సఖుల యొక్కయు భక్తి
 భక్తి కాక పోవలసి వచ్చుచున్నది. భగవదాకారాకారితమగు చిత్తవృత్తియే భక్తి.
 అట్టి చిత్తవృత్తియందు మధుర భక్తియనునది ఒకానొక శాఖికమాత్రమే. అదియే
 వృక్షము కాదు. ఒక్కొక్క భక్తుడు ఒక్కొక్క విధముగ భగవంతుని భావించి
 ధ్యానించును. ఒకడు చందాంగనాదీభక్తుని మనః ఫలకమున ముద్రించుకొనును.
 మఱొకడు గీతోపదేశము గావించుచున్న చతుర్ముఖుని ధ్యానించును. వేఱొకడు
 కాను గోపికగ మారి గోపాలుని విమలమేధకాకారము ధ్యానించును. ఈ విధముగ
 భక్తి రసము శాఖోపశాఖలుగ విస్తరిల్లి కల్పలతాభమై భక్తులకు భగవదనురక్తులకు
 ముక్తికాంతా కిరావలంబమును సమకూర్చుచున్నది.

భక్తికి సంపూర్ణ రసప్రతిపత్తి కలిగించినవాడు హరిభక్తి రసాయన
 కారుడగు మధుసూదన సరస్వతి. ఆతడు ప్రతిపాదించిన భక్తిరసము సమగ్రమై

సార్థకమై, సముదాతమై యున్నది. అతడు ప్రమాణముగా భక్తికి రసత్వమును సంస్థాపించెను. శోకము, కోపము, భయము మొదలగు భావములు మనకు దుఃఖ మొనగూర్చగలవే గాని సుఖ మావంతయైనను చేకూర్చలేవు. అట్టి భావములకుకూడ అనుభవమే ప్రమాణముగా రసత్వ మంగీకరించుచున్నాము. శోకము చక్కగా పోషింపబడిన కరుణరసముగా పరిణమించు చున్నది. శోక మను భావము లోకులకు ఆనంద మొసంగుట వింతకథమైన విషయము. అయినను ■ శోకమే చక్కగా పోషింపబడిన కావ్యము మనకానందమే యిచ్చుచున్నది. ఇది అనుభవైకవేద్యమైన విషయము. ఇట్లే భక్తిరసము కూడ పెక్కుమందిచే ఆనందింపబడుచున్నది. భక్తిరసము మిగిలిన రసములకంటె వేయిరెట్లు అధికముగ రస్యమాన మగుచున్నది. అట్టియేడ భక్తి రసము కాదనుట హాస్యాస్పదము. రసకోవిదులెల్లరు దేవతా విషయ కమగు రతి రసముకాదనిరి. అది భావమే యని సిద్ధాంతీకరించిరి. ఇతర దేవతా విషయకమగు రతి భావమే. ఇతర దేవతలు కూడ జీవులే యగుట వలన వారు పరమానందము నీయజాలరు. పరమాత్మ స్వరూపుడగు శ్రీకృష్ణుని యందలి రతి పరమానందము నందీయగలడు. అందుచే దానికి రసత్వమంగీకరింప వలసిన వార మగుచున్నాము. అంతేగాక కాంతాది విషయకమగు రతికిని భగవద్రతికిని భేదము గలదు. కాంతాది విషయకములగు రసములచే ఆనందము కలుగదు. వానియందు రసపుష్టి లేదు. అందుచే శృంగారాది రసము లన్నియు క్షుద్రరసములు. భగవద్రతి పూర్ణరసము. ఆరసములు మిడుగురు పురుగుల వంటివి. భక్తి రసము సూర్య కాంతి వంటిది. ఈ భక్తి రసమునకు నాలంబన విభావము భగవంతుడు. తప్ప రిత్రో లుద్దీపన విభావములు. భగవదాకార చిత్తవృత్తియే స్థాయి భావము. అదియే భగవద్రతి. అనుభావములు తత్కాలమున బుట్టిన నేత్రాది వికారములు. వ్యభి చారులు నిర్వేద శంకాహర్షాదులు. ఇది పరమానంద స్వరూపమగు భక్తి రసముగో బరిణమించును.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

7. భక్తి వైవిధ్యము

‘భజ’ సేవాయాం అను ధాతువు నుండి భక్తి యను పదము నిష్పన్నమగును. సేవా పాఠ్యాన్యము గల ఈశ్వరారాధనము భక్తిగా పరిగణింపబడును. అసేవ ఈశ్వరునితోపాటు తద్దేహముగా పరిగణింపబడు జగత్తునకుకూడ వర్తించును. అనగా జనోపయోగకరమైన కార్యక్రమములు చేపట్టుట, ప్రకృతి వైపరీత్యములు సంభవించినపుడు పీడిత ప్రహసీకమునకు బాధోపశమనార్థమై నిర్మాణముతముగ కొన్ని పనులు నిర్వహించుట, దీనులను, రోగులను ఆదుకొనుట ఈ అన్నింటికి ప్రతి ఫలము కోరకపోవుట సేవయే అగును. కనుక అది భక్తిలో భాగముగనే స్వీకరింపవచ్చును. త్యాగబుద్ధి ఈ అన్ని కార్యములలోను అంతర్లీనముగ నుండును. “To Serve the Man is To Serve the God” “మానవ సేవయే మాధవ సేవ”, అనుటను ప్రధానముగా గ్రహించి రామకృష్ణమతము, సత్యసాయి సేవా సమితి మొదలగు అనేక సంస్థలు ప్రజోపయోగకరములైన అనేక సేవా కార్యక్రమములను నిర్వహించుచు మానవుల కెంతో సేవ చేయుచున్నవి.

భగవంతుని శరీరమగు జగత్తును సేవించుకొనుట బాహ్యభక్తి అగును. జగత్తునకు అంతరాత్మగ నున్న భగవంతుని పట్ల ఆచంచల విశ్వాసముతో ప్రవర్తించి ఆత్మార్పణము చేసికొనుట అంతర్భక్తి యగును. భగవంతుని సర్వకాల సర్వావస్థలయందు మానసికముగ అందిపెట్టుకొని యుండుట దీని ప్రధానలక్షణము. ఈశ్వరునితో నెడబాటు ఒకడణచుమనియు సహింపలేకపోవుట భక్తులకు నిత్యానుభవ సిద్ధము. భక్తియందలి వైవిధ్యమును స్థాపించుచు పోతన సప్తమ స్కంధములో -

“తను హృద్భావల సఖ్యమున్ శరీరణమున్ దాసత్వమున్ వందనా
 ర్చనముల్ సేవయు నాత్మలో నెఱుకయున్ సంకీర్తనల్ చింతనం
 బను సీతొమ్మిది భక్తి మార్గముల సర్వాత్మున్ హరిన్ నమ్మి స
 జ్జనుడై యుండుట భద్ర ముచుండలెఱున్ సత్యంబు దైత్యోర్తమా!”
 (ఆం. మ. భాగ. 7-167.)

తల్లి గర్భము నుండియే యోగి శిఖామణియు మహాభక్తాగ్రేసరుడు నగు
 నారదభగవానుని ఉపదేశామృతమును గ్రోలు నదృష్టమునకు నోచుకొన్న ప్రహ్లాదుడు
 తన తండ్రియు అధర్మమార్గసంచారనిష్ఠాగరిష్ఠుడునగు హిరణ్యకశిపుగకు భక్తి
 వైవిధ్యమును గూర్చి ఉపదేశించుచు ఈవిశేషములను ప్రవదించెను. ఇష్టము వచ్చిన
 పనులెల్లను చేయుచు ఏదో ఒకసారి హరి, నారాయణ, గోవింద అన్నంత మాత్రముతో
 అది భక్తియుకాదు. వాడు భర్తృడునుగాడు. మొదట సత్యవ్రతమును దీక్షాదశ
 తతో ఆచరింప వలెను. అదియే భక్తిలో ప్రథమస్థానము నాక్రమించుచున్నది.
 మనస్సులో తలంపు ఆలోచన, నోటితో చెప్పుమాట, ఇంద్రియములతో చేయుపని -
 ఈ మూడును ఒకటిగా నుండుటకే సత్యమనిపేరు. ఇయినను నిందు రాగద్వేషము
 లకు తావుండరాదు. పరులసొమ్ము సపహరింపవలెనని ఆలోచించి, అపహరించునని
 నోటితో చెప్పి, అచరణ పూర్వకముగ అపహరించినచో నిండు మహావాక్యము
 లకు ఏకసూత్రనిబద్ధత యున్నను నిది సత్యముకాదు. శాస్త్ర పెరువ్వుమగుటయే
 అందుకు హేతువు. కనుక శాస్త్రవోదితమైన ధర్మ కర్మవిషయముననే త్రికరణ భద్రి
 పాటింపఁబడినచో సత్యమనిపించుకొనును. ఇది వ్రతముగ స్వీకరింపఁబడినపుడు
 ఆచరణ క్రమములో అనుకొనని పెక్కు క్లిష్టపరిస్థితు లేర్పడుచుండును. అట్టి వానిని
 సమయోచిత ప్రకృత పాటవముతో పరిష్కరించుకొనుచు ప్రత్యవాయ రహితముగ
 పురోగమించువాడే సత్యవాది.

సత్యము జగచ్చక్రి పరిధ్రమణమునకు మూలము. వ్యక్తికి సంస్థారాను
 గుణముగను, పరిసరసామాజికజీవనస్థితిగతులలోని ఆచూక్య పౌరీతికాల్పము
 లను బట్టి ఏర్పడు నిమోగ్నతములను బట్టియు తనకు తాత్కాలికముగ సుఖముని
 తోచిన దానిని చేయ నిర్ణయించు ప్రలోభము ఉండవచ్చును. కాని శాస్త్రమున కట్టి
 ప్రలోభములు ఏవియు నుండవు. అది కేవలము జగత్కల్కాణ తార్కమ్యముతోనే

త్రైకాలిక భర్త వ్యవస్థను నిర్దేశించును. అట్టి భర్తము యొక్క స్వరూపము స్వభావము ఎట్టిదో తెలిసికొనక గ్రుడ్డిగా నాచరింపఁదొప్పుట నేల విడిచి సాము చేయుటకంటె వేరుకాదు. కనుకనే భక్తిలో ద్వితీయ స్థానము శ్రవణమున కీయఁబడినది. ముందసలు విషయపరిజ్ఞానమునకై శాస్త్రసూత్రములను విజ్ఞానవేత్త భాష్యములను వినుట అభ్యసించవలెను. వినుచున్నపు పొదుమరించు అనేకానేక సందేహములను తమ విపులానుభవ ప్రాతిపదికపై వేత్త్యురోమణులు నివారించి సత్పుణమును భగవత్పుణమును జ్ఞుమొనర్తురు.

ఏ శాస్త్ర మెప్పుడెప్పుట నేమి యుపదేశించినను ఆయుపదేశముల సమాహారమునకు జగన్నిరసకపూర్వక జగత్కర్తృవరణ శరణాగతియే సారభూతమయిన తాత్పర్యాంశమగును. అట్టి భగవంతునకు దాస్యము చేయుట భక్తిసాధనోపాన పరంపరలో మూడవదిగ నిశ్చయింపఁబడినది. సాధకుఁడు మొదట నామరూప గుణక్రియాదిలక్షణవిరహితమైన ఆచుపహితవృద్ధైతన్యరాశిని ఊహింపలేడు గనుక శాఖాచంద్రన్యాయముగ నేమో యొక నామమును, రూపమును నిర్దేశించుకొని అట్టి భగవత్పూర్తికి దాసుఁడగు నిరహంకారముగ ప్రవర్తించుట అభ్యసించవలెను. ప్రతి పలవాఁచ యీ సందర్భములో సర్వాత్మనా నిషిద్ధము.

తరువాతిది వందనము. చందనమనగా నమస్కారము. ఇది చీపుఁడు ఈశ్వరుఁడు నను భేదమును సమసింపజేసి యిరువురిని ఐక్యమొనర్చు ప్రక్రియ. దానికి సంతేతముగనే రెండు చేతులు ఇోడించుట జలుగును.

తరువాతిది ఆర్చన. గంధము, పుష్పము, అక్షతలు మొదలగు పూజా పరికరములతో స్వామి గలంకరించి తనపట్ల సుముఖునిగఁ జేసికొనుట యిందలి యాశయము. సాధకుఁడు తనలో సర్వదృష్టము మొత్తెత్తు అహంకారమును త్రుంచి వేసికొనుచు భగవంతునిలో తనపట్ల అనురాగమొదవునట్లు - అనగా భగవద్రతి సహజమగునట్లు ప్రవర్తించుట ఈ ప్రక్రియలో సారాంశముగ రూఢమగును.

ఆపయన సేవయనునది మరింత క్లిష్టమగునంశము. సామాన్యముగ మానవుఁడేవని చేసినను ఏదో ఒక ప్రయోజనము నుద్దేశించి చేయుచుండును.

“ప్రయోజన మనుష్టిశ్చ నమందోపి ప్రవర్తతే”, అని కదా ఆరోక్షి? ప్రయోజనము నుద్దేశించు నంతవఱకు, స్వార్థచింత ఉన్నంతవఱకు ఆచేయునది సేవ కాజాలదు. శరీరయోగ్రాసిర్వహణమాత్రప్రయోజనకారి యగు స్వల్ప ఫలము నభిలషించుట స్వార్థముకాదు. ఆస్వల్పమునకు కూడ సాధకుఁడు భగవంతునే ఆశ్రయించవలెను గనుక అంతమాత్రములో దోషములేదు. ఇక నంతకుమించి సుఖభోగములవైపు మన స్సేమాత్రము మళ్ళినను, అది సంగమునక, అలసత్వమునకు దారితీసి భక్తికి ప్రబలప్రతిస్పర్థి యగును. అన్నిటికి నీశ్వరునే నమ్ముకొన్న భక్తుఁడు కర్మానుసారముగ సంభవించు శారీరమానసికక్షేణములను వివారించుటకు కూడ భగవంతునే ఆశ్రయించక తప్పదుకదా ! తావన్నాత్రీవాంఛాపర్యాప్త్యవధికమయిన చర్యయే సేవ యగును.

పరమేశ్వరుని సేవలో మునిగియుండు సాధకునకు అపరిహార్యముగా నుండవలసిన మరియొక విశిష్టగుణము ఎఱుక. ఇది వ్యామోహము నుండి మానవుని కాపాడును. దృశ్యమానమైన ఈజగత్తంతయు గుణాత్మకము, పాండఛాతికము, మణికము అయినను దీనికి హారములో దారమువలె అంతర్లీనముగనుండు నదీష్ఠాన చైతన్యము శాశ్వతము అని గుర్తించుటయే జ్ఞానము అనఁబడును. ఇది కలిగిన పిదప వినశ్వరప్రాపంచికచుచ్చభోగపరంపరపై నింక ఆటలావ యెట్లు ఒదవును? విషయదుఃఖదోషానుదర్శనమే ఎఱుకకు ఫలము. ఇది సిద్ధించినంతనే దీని నంటి పెట్టుకొని నిరంతర భగవత్ప్రసాదానుభూతి చేతోగోచర మగుచుండును. ఇట్టి స్థితి వచ్చిన పిదప సంచితము, ఆగామి అను కర్మవిభాగములు ఫలోన్ముఖములు కాకుండ గనే జ్ఞానాగ్నిదగ్ధములయి, ఫలానుభూతిచేఁగాని నశింపని ప్రారబ్ధ మొక్కడే మిగిలి, తద్దేహపతనానంతరము కైవల్యస్థితి కరతలామలకమగును.

ఆత్మలో నెఱుక ఘటిల్లిన పిదపకూడ అప్పుడప్పుడు మాయాదేవి వేసెడి ఉచ్చులలో తగులుకొనక అసంగుఁడయి, అనహంకారియై, అనవిరతము జాగరూకుఁడై రాకికకర్మాధరణబద్ధుఁడు కాలాదు. భగవన్నామసంకీర్తనావరగై బ్రహ్మ నందమహాసాగరకల్లోతవోతావిహరమాణమానసుఁ డగుచుండవలెను. భగవన్నామము పరిసరసంచరజ్ఞనశ్శ్రోతపర్యకారి యగునట్లు బిగ్గరగా గానము చేసికొనుచుండవలెను. ఈ సంకీర్తనధ్వజములు వాయువాహితములయి అవి పయనించినంత మేర నకల

ప్రాచిసాపములను హరింపజేయును. ఇది రోకకల్పాణపర్యవసాయి. ఇరక సాధకునకో మనస్సు కేవలము నామసంకీర్తనమునందే లగ్నమయి యుండుటచే, భగవదసంబంధ సంకల్పాంకురము పొడవగుదు. ఇది ఆత్మార్థరణపర్యవసాయి.

పైకి సంకీర్తన కొంతసేపు చేసిన పిదప కలిగిన అలసటవలననో మరే యితర హేత్వాభాసలవలననో సంకీర్తనము కట్టిపెట్టినపుడు భగవత్సంబంధమయిన చింతనమునందు నిమగ్నమయి యుండవలెను. తన స్వరూపము జగత్తు కాదుగనుక దానితో ఐక్యసంభావన వీడి తన స్వరూపమేదో అట్టి చిన్మయునితోనే కాశ్యత సంబంధము పెట్టికొని మోహరహితుడై యుండుట ఈ చింతనమునకు ఫలము. ఇది భక్తిభావములో ద్వివిధమిది. సాధారణముగ మనస్సునకు ప్రాపంచికి లోగములను గూర్చి చింతించుట అలవాటుయిన పనియే అగుటచే ఆ చింతనాభ్యాసమును ఆపివైపు నుండి మరల్చి వస్తువు మీదకు తిరల్చుట సాధకుని కర్తవ్యము.

ఇట్లు నవవిధభక్తి నాధనములలోను పండిన మహానీయుడు స్వయముగ చిన్మయుడై “పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్ పూర్ణముదవ్యతే,” అను ఉపనిషద్వాక్కును అనుభవపూర్వకముగ తెలిసికొని జగత్తునందలి ప్రత్యేకపునందును భగవద్విభూతి నాస్వాదించి తదేకభావనతోనే జగత్సేవకూడ చేసికొనును. సాధనావస్థలో విష్ణుభీతుడై ఏకాంతత నపేక్షించినను, సిద్ధావస్థలో అన్నింటికి అతీతడై దుఃఖిత ప్రాప్తిసేవాదురంధరుడై సంతతకాంతినమాకాంతస్వాదురగగును.

ఇంక నవవిధభక్తులలో “తనుహృచ్చాషల సఖ్యమును” పరిష్కరించు ముఖ్యముగా మొదట పేర్కొనెను. తనువునకు హృదయమునకు భావకు సంవదించిన ఏకత్వమునే సత్యమందురు. ధర్మమునందలి అంగములలో సత్యమే అగ్రగణ్యమైనది. రామాయణకథానాయకుడైన శ్రీరాముడు, మహాభారతకథానాయకుడైన ధర్మరాజు కూడ నిజజీవితములో సత్యమునకు పట్టము గట్టిన మహానీయులు. మన భాగవత ప్రథమస్కంధమందే ధర్మనందనుని ప్రసక్తి వచ్చును. గురువధజనితవృథానిదామ దందహ్యమానమానసుడగు నాతడు అన్యరము నాశ్రయించియే గురువధ గావించితి నని తమంగడు దురపిల్లెను. శ్రీకృష్ణుడు ఆతనిని బీష్ముని వద్దకు గొంపోయెను. బీష్మురదాతనికి రాజధర్మ ముపదేశించి చేతమందలి కందు దిందుపరకజేసెను.

ఆతఁడాశ్రయించిన అసత్యము ఆభాసమైనదే గాని నిజమైనదికాదు. ఆభాసమగు అసత్యమువలన నాతని కసత్యదోష ముంటేను. లేనిదోషము వాపాదించుకొని వ్యథ చెందుట ధీరుల కుదితము గాదని భీష్ముచాతనిని మూచలించెను. ధర్మజుడు అసత్యమునకు వెఱచినట్లు అపమృత్యువునకు కూడ వెఱచినవాఁడు కాఁడు. సత్యవ్రత పరిపాలనాయుడై ఆతఁడు నీతి విత్తములలో బుద్ధిమత్తముడని పేరు గడించి కృతార్థుడయ్యెను.

సత్యము నిట్లే సహజమయిందిన మహామహులలో శ్రీరాముడు ప్రథమ గణనీయుడు. ఈతని చరిత్ర మనుస్కంధములో నందముగా నిబంధింపఁబడినది. ఈతఁడు నిత్యసత్యవ్రతుడై ప్రతిక్షణసత్యోపాసనావినిర్మలస్వాత్మకడై కాలము గడిపెను. ఇందు రాముడు పెక్కు చోట్ల సత్యవ్రతుడు, సత్యసంఘుడు, సత్యపరాక్రముడు, సత్యసింఘుడు అని ఈవిధముగా సత్య దీక్షాదక్షుడని ప్రస్తావించబడి యుండెను. సత్యమే ఆతని బలము. సత్యమే ఆతని తేజము. సత్యమే ఆతని విజయము. ఎవ్వజిత్తును సంహరించునపుడు, “ధర్మాత్మా సత్య సంధశ్చ రామో దాశరథిర్భూషి,” అని ప్రతిజ్ఞ చేసికొనిన సత్యవ్రతుని రావణి మదసి నట్లును నిబంధింపఁబడినది. శ్రీరాముడు ఆకారము వహించిన ధర్మమసియే గాక ఆత్మి వహించిన సత్యమని కూడ మన మెఱుంగవలసియున్నది. ధర్మమునకు సత్యమునకు గల భేదము అభేదము కూడ ప్రకరణాంతరమున వివరింపఁబడియున్నది. ధర్మము వలెనే సత్యమును ఈలోకమునకు కుదురై దీనిని నశువుచుండును. అందు చెనికి ఊత ముడిగినను ఈలోకములో అస్తిత్వమునకు దెబ్బ లగులును. ఈరెండు వక్రిములు సక్రమముగానున్న బండి అవకర్తగమనమునకు భూచక్రివందెంచును తిరుగులేదు.

రెండవభక్తి మార్గము శ్రీవణము. ఈవిషయమందు కూడ ధర్మరాజు ప్రథమగణ్యు డగుచున్నాడు. ఆతఁడు పండ్రెండేండ్లు కారడపులలో పడరాని బన్నములు గుడిచెను. అసమయమంతయు ఆతఁడు భక్తులతోడను, మునింద్రుల తోడను గడిపి సజ్జనుల సాంగత్యముచే నిరంతరధర్మవ్రతవణిలుడై కాలము గడపెను. ధర్మము అన్నియు సచ్చిదానంద స్వరూపుడగు భగవంతుని సంపద్విశేషములను చక్కగా నిరూపించి చూపించును. ఆ విశేషములు వినుచు నిరంతరధర్మచింతనుడై

కాలక్షేపము గావించుచు అతఁడు పండ్రెండేళ్లును పండ్రెండు నిమిషములవలె గడపి కృతార్థుడయ్యెను. విమ్మట కూడ శ్రీకృష్ణుని సాంగత్యముచేత అతఁడు ఎన్నో రహస్యములు విని పొందిచి కృతార్థుడయ్యెను. మరియు శీఘ్రుని వలన నారదాదుల వలన అతఁడెన్నో ధర్మములు విని నిర్మల చిత్తుడయ్యెను. అతని కృతార్థత్వమునకు అతని వినుకలియే తొలి కలిమియై వెలుగొందెను. దశమస్కంధముందు వెన్నుఁడు తన పిన్నటనాట పిల్లనగ్రోవి చల్లగా నూది ఉల్లములకు చల్లదనము వెల్లిగల్పెను. వనిపాటలు మరచి తిండితిప్పలు విడచి పిల్లతాపల గడచి గోపికలు గోపబాలురు కూడ లెక్కకు మిక్కిలిగా పరుగులెత్తువాని నందనానందసందోహసందాత్రి యగు బృందావనమున నందనందనుని వేణుగానశ్రవణముచే కర్ణపుటముం అనందామృతరసా స్వాదన్ము గావించి చరితార్థులయిరి. వేణువాక జిహ్వగీతము. అది చెవి సోకిన వారికి ఎడతాకిన వారికి అందరికి నందనందనఁడు అనుదానందమునే విందు గావించెను. ధర్మములు వినుచు, వల్లించుచు ఆశ్రయించు వారికి కలిగిన కైవల్యమే వేణువాదము చెవి సోకిన వారికి కూడ అలవోకగా చేకూరెను. ఇది యంతయు శ్రీవణమందు అంతర్భాగమైక విషయమే.

భక్త్యంగములలో దాసత్వము మూడవది. భక్తుఁడు భగవంతునకు దాసోఽహుని దాస్యము నెఱుఁగునై క్రమముగా 'సోఽహం'గా పరిణమించును. దాసోఽహునగా నాపరమార్థునకు నేను దాసుఁడను అను భావము. ఇది ద్వైతము. సోఽహమనగా నాపరమాత్మయే నేను అనుభావము. ఇది అద్వైతము. భక్తుఁడు భగవానుని తెలిసికొనునప్పటి, చూచునప్పటి పరిస్థితి దాసోఽహము. అతని యందు ప్రవేశించు నప్పటి పరిస్థితి 'సోఽహం'.

పంచమస్కంధమున నిబంధింపఁబడిన భరతుని కథ జానత్వమునకు పర కాధ. బ్రహ్మనిష్ఠుఁడగు భరతుఁడను మహారాజు హరిణపోతమండలి తగులాటముచే పరవీర్యుఁడై హరిణముగా పరిణమించెను. ఆనంతరజన్మమున బ్రహ్మనిష్ఠుఁడగు బ్రాహ్మణునిగా జన్మించెను. అహంకారమున కారములు విసర్జించెను. ప్రాచర్ది వశమున తనకు సంక్రమించిన బ్రాహ్మణ జన్మమునకు కాని, బ్రహ్మర్షిత్వ నిషయందు కాని, కర్మాతీత నిజస్థితియందుకాని తగులాటము నొందక అహంకారమును చోటు

చేసికొననీయక అసంగుడై జీవించుచుండెను. నిరంతరబ్రహ్మనిష్ఠానిష్ఠులమనస్సుడై నిజశరీరయాత్ర నిర్వహించుచుండెను. సంగము పెంచుకొనుటచే తనకు పూర్వము వాటిల్లిన దురవస్థ నెఱింగినవాడు కావుననే నిరంతరజాగరూకుడై నిజదేహవతనా వరికమగు కాలము నసంగుడయి వెలుంగుచు మాయ నవలీలగా నతిక్రమింపఁ దొడంగెను. అంతలో నొక మహారాజాదాశివెంబడి బంగరు పల్లకితో దేశాంతర మేఁగుచుండెను. బోయీ లంసీయుండిరి. దీనుడగు భరతుని గని యాతని నా శిబికా వహనమున నియోగించిరి. భరతుఁ డాభారము లెక్కసేయక మోయు చునేయుండెను. అంతబరువు మోయుటకు నీరసప్రాయమగు నిజశరీరము సమర్థము కాకుండెను. మార్గము విషమముగా నుండెను. కాళ్ళు వడవడ వడంకుచు పల్లకి కుదుపునకు కారకుడై రాజుగు రహూగయిని కోపమునకు కారణమయ్యెను. అతఁడు నీజు గప్పిన నిప్పువలె బ్రహ్మశ్రేణము కప్పువడియుండుటచే నెవఁడో యనుకొని రా జాతనిని నిందింపఁదొడగెను. ఒక తిట్లుగాక నోటికి వచ్చిన తిట్లెల్లఁదిట్టెను. ఆ యవమానము ఆ నింద ఆ శిబికావహనభారము సహించుచు సత్త్వలక్షణసమన్వితుడై ప్రతిఫలాపేక్షలేని యామోత మోముచునేయుండెను. అలవాటులేని పనియగుటచే సరిగా చేయఁజాలకుండెను. ఆ రాజు కూడ తత్త్వజ్ఞానాపేక్షతో నేఁగువాడు. అయోగి వాగమృతముచే తన యజ్ఞానము తొలంగగా ఆ శిబిక దిగ్గ నురికి అతని పాదములకు మోకరిల్లి వినముఁడై తత్త్వ నెఱింగెను. అతఁడు తన దాసత్త్వ మహత్వాతిశయముచే శాశ్వతుడైన మహాయోగిందుఁడై. దాసత్త్వమునకు భక్త్యం గములతో అగ్రస్థాన మొసగిన అవధూత ఈతఁడే.

భక్తి యందు పిమ్మట యంగము వందనము. ద్రౌపది, కుంతి మొదలగు సాధులు, ప్రహ్లాదుడు, దుష్టుడు మొదలగు జాలభక్తులు కూడ వందనముచే నందనందను దయావిశేషము చూరగలిగిరి. దర్శనము, స్పర్శనము, వందనము, అర్చనము కూడ ప్రగిఱభక్తి విశేషపరిపాకముచే పరిణతినొంది సాధకు నకు తురీయపురుషార్థవై భవము కరతలామలకము గావించును. ఈ యంగము లన్నియు వింగడింపునకు, విషయపరిజ్ఞానమునకు వోహదకారులగునే కాని విడివిడిగా నెల్లకాని యుండునవి కావు. ద్రౌపది అధర్మవిజితయై తొరపులచే పరాభవింపఁబడెను భీష్ముడు, విదురుడు, గురుజనులెవ్వరు ఆమెను రక్షింపలేకపోయిరి. అవక్ర

విక్రమ సహస్రం నామలు కల్గియుండియు వారామెను రక్షింపజాలక పోయిరి. ఆమెకు దిక్కెవ్వరు లేరైరి. అవన్న శరణ్యుడగు హరిని దలంచి ఆమె చేతులెత్తి వందనము గావించినది. వందనము అహంకార వినాశనమునకు చిహ్నము. దానికి గురుగా మనము చేతులు బోడించి సమస్కారము గావించుము. 'న' అనగా జీవుడు. 'మ' అనగా శివుడు. సమస్కారమనగా జీవబ్రహ్మ సమైక్యము. అహంకారము నశించిన వెంటనే జీవునకు శివుడు సన్నిహితుడై సార్థక్యము జేకూర్చును. శివుని పొందిన తరువాత జీవునకు పొందవలసిన దుండను. రాక్షసము లగు సమస్తపదార్థములు నాతడు పొందినవాడే యగుచున్నాడు. ఆ పరమని పోపు లభించిన పిమ్మట సాధకునకు అధికముగా పొందవలసిన పదార్థ మేదియు కన్పించదు. మహాసాధ్వియగు ద్రౌపది ఈవిధముగు పందన ప్రక్రియచే నంద తనయుని కృప నందగల్గెను.

మనము భగవంతునకు ఇహసంబంధ లీయనక్కఱ లేదు. మన వ్యాపార ములో లాభ మీయనక్కఱలేదు. అట్లే కుంతీదేవియు కృష్ణుని కేమియు నీయలేదు ఆమె కెల్లప్పుడు వందనముగావించి మనస్సులో కొల్చుచుండెను. అపన్నయగు నామెకు అవన్నశరణ్యుడగు శ్రీకృష్ణునకు నవిభాజ్యమగు సంబంధము నెలకొనెను. ఆ సంబంధము కృమక్రమముగా పరిపుష్టివహించి యామెను జ్ఞానము కరతలామలక మయ్యెను.

శా. “శ్రీకృష్ణా ! యమభూషణా ! నరసహ ! శృంగార రత్నాశిరా !
 లోకప్రహీ నరేంద్రవంశ దహనా ! లోకేశ్వరా ! దేవతా
 నీక ప్రాప్త్యాం గోగదార్తి హరణా ! నిర్వాణ సంధాయకా !
 నీకున్ మ్రుక్కెడఁద్రుంగింపవే చవలతల్ నిత్యానుకంపానినీ !”

(ఆం. మ. భాగ. 1-199)

భర్తృ వియోగముచే ప్రారంభమైన ఆమె జీవితము కొడుకుల దాధలతో కుమిలిపోయెను. వారికి సుఖములు కట్టబెట్టవలెనన్న తపనతో నామె ఎవన ప్రస్తాన మారంభ మయ్యెను. కృమముగా చక్రింతానిబద్ధమగు బుద్ధిచే నామెను మోహంతా విచ్చేదన మయ్యెను. కాలక్రమముగ పొందవులు విషయలక్ష్మి సహస్రలై కురుమహా సామ్రాజ్యమునకు వారసులైరి. వానితో నామె కోర్కె నెరవేటలేదు. అదియే

దమత్కారము. మనమేదైన నొక వస్తువుకై తహతహలాడు చుందుము. కర్మ వశమున, కాలక్రమమున అది మన చేతి కందును. కోర్కె మాత్రము ఈరిక లెత్తునే గాని దానికి తీరుట సంభవించదు. ఆమె కోరిక తీరనే గాని క్రిమముగా ఆమెకు లభించిన పరిణతితో ఆమె మోహాలతలను తొలగించు మని హరివి ప్రార్థించెను. ఆమెకు పాండవులందును, యాదవులందును మమకారము నెండు. ■ మమకారము తొలగిననే గాని యామె భ్రష్టప్రసాదయవనికానందోహవిచ్చేదనము కావించుకొని సుమచిత్తమును చిత్తగింపఁజాలదు, దానికై యామె శ్రీకృష్ణ వాక్రయించి కృతార్థురాలయ్యెను.

భక్తి కైదవ యంగము అర్చనము. అర్చనతో వెండఱో భక్తులు చరితార్థులైరి. వారిలో నంబరీషుఁడు ప్రథమగచ్ఛ్యుఁడు. అతఁడు మహారాజు. రాజర్షి. భూవక్రమంతయు తన యేల్పడి క్రిందకివచ్చెను. అందలి సంపదలన్నియు తన స్వాధీన మయ్యెను. అతఁడు మాత్రమే సంపదలకు అధీనుఁడు కాలేదు. నిరంతర జాగరూకుఁడై సగ్గుణ గరిష్ఠుఁడై వైష్ణవార్చనము గావించెను.

శా. “సప్తద్వీపవికాలభూభరము దోస్తంభఁబుఁ బూని సం
ప్రాప్త శ్రీయుతుఁడై మహావిభవ సంపచ్చాచరిం గల్గి దు
ర్వాప్తి జెందక వైష్ణవార్చనం మేరం గాలమం బుచ్చుచున్
ఘట్టిం బొందక యొప్పె సద్గుణగరిష్ఠం దంబరీషం డీలన్”

(ఆం. మ. భాగ. 9-81)

విష్ణు సమర్చనమున తన సర్వస్వము నర్పించిన యా మహిజాని కహినమగు శమ సుఖము కైవసమయ్యెను. క్రిమముగా నాతఁడు మనసా సన్యసించి పురమందును అంతిపురమందును తగులాట ముజ్జగించి గోవిందపదార్పనారతుఁడై యుండెను.

ఆ. ‘అతని కీహమాకె హరులందుఁగరులందు
ధనము లందుఁ గేళినములందుఁ
బుద్ధులందు బంధుమిత్రుల యందును
బురుమునందు నంతిపురము నందు’ (ఆం. మ. భాగ. 9-88)

అంబరీషుని భక్తికి సంతసించి విష్ణు వాతనికి నిజ చక్రము కాన్కవెట్టెను. పిదప నొక సంవత్సర మాత్రము ద్వాదశీవ్రతము గావించి హరి సమర్పనము సలిపి దానాదికములు నిర్వర్తించి పారణ క్షద్యుక్తుడై యుండఁగా నాతని కడకు దుర్వాసుఁ డేతెంచెను. రాజాతని పూజించి తనతో భోజనంబున కంగీకరింపజేసెను. అతఁడు స్నానార్థమై నది కేఁగి రాఁడాయెను. ద్వాదశి చనుఁజొచ్చెను. తపసి రాఁడాయెను. పండితు లా రాజును సలింఁబులు సేవింపుమనిరి. అతఁడట్లే గావించెను. ముని కుపితుడై కృత్యము ప్రియోగించెను. విష్ణు వది యెఱింగి చక్రప్రయోగము గావించెను. చక్ర మా కృత్యము దహించి దుర్వాసుని వెంట నందెను, దుర్వాసుఁడు బహువిష్ణుమహేశ్వరులను శరణుఁజొచ్చెను. వారాచక్రము వాపలేకపోయిరి. హరి నిజ భక్తుల వైభవ ముగ్గించెను. అంబరీషునే శరణువేడు మని దుర్వాసునకు బుద్ధి సెప్పెను. దుర్వాసుఁ డంబరీషుని పాదములపైఁబడి చక్రానంత్రాలామాలికల బారింబడక తప్పించుకొని బ్రతుకు జీవుఁడాయని తన దారిని తాను చొయెను.

భక్తునకు భగవంతునకు గల సంబంధము విష్ణువే స్వయముగా పేర్కొనెను.

అ. “నాకు మేలుఁగోరు నాభక్తుఁడగు వాఁడు

భక్త జనుల కేవల పరమ గతియు

భక్తుఁడెందుఁ జనునఁబర తెంతు వెనువెంట

గోవు వెంటఁదగులు కోడె జంగి.”

(అం. మ. భాగ. 9-18)

క. “నాతేజము సాధులలో

నాతతమై యుండు వారి నలఁచు జనులకున్

హేతికియ భీతి నిచ్చును

చేతోమోదంబు చెఱుచు సిద్ధము సుమ్మీ”. (అం. మ. భాగ. 9-124)

ఈమాటలలో హరి తనకు భక్తులకుగల సంబంధము నభేదము చక్కగా వక్కాణించెను. హరి సమర్పనానిరతుఁడగు భక్తుఁడు హరిగానే శేషించుచున్నాడు. అంబరీషునకు హరికి నభేద మేర్పడుటచేతనే యాతని చక్రమే స్వయముగా వచ్చి సంరక్షించెను. అతని ప్రార్థనము మీదనే చక్రము వెనుదిరిగిపోయెను.

భక్తి యందలి అఱవ అంగము సేవ. భగవంతుని సేవించి తరించిన ధన్యులెందఱో గలరు. వారితో నక్రూరుడు ముఖ్యుడు. అక్రూరుడు క్రూరుడగు కంసుని యొద్ద మంత్రిగా పనిచేయుచు అతని దుర్మార్గము తల కెక్కించుకొనకుండ నద్గుణసంపన్నుడై హరిసేవాపరాయణుడై కాలము గడపెను. యాదవులం దక్రూరుడు సజ్జన మూర్ఖుడై ధన్యుడయ్యెను. కోమల మగు శైదధ, వినయ సంపన్న మగు వత్సనము, గుణవరేణ్య మగు చిత్తము వీనితో నాతడు సార్థకవామ ధేయై డయ్యెను. కంసుడు దుర్మార్గుడై రామకృష్ణుల హింసించ నెంచెను. వారిని తోడి తెమ్మని అక్రూరుని బంపెను. రామకృష్ణుల బలపరాక్రమములు, శక్తిసామర్థ్యములు కూడ అక్రూరుడెఱుగెను. అతనికి వారియెడల అపారమగు వాత్సల్యము, అనన్యమగు భక్తి. భక్తుడగు తనకు భగవంతుడగు కృష్ణుని దర్శించి, స్పృశించి, సంభాషించి తోడ్కొని వచ్చు భాగ్యము కల్గెనని అక్రూరుడు పరమానందభరితుడై గోకులమున కేగెను. అందు కృష్ణుని జూచి ఆనందము చెంది అతనికి కంసుని ఆదేశము వివరించెను. రామకృష్ణులను మనసార ఉపలాభించుచు నుపాసించెను. అతనికి వారియందలి భక్తిప్రపత్తులు అధికమై ధ్యానముద్రీయందు ఆతడు ఏమి చూచినను అందే నందనందనుడు తనవిందు సేయఁదొడఁగెను. రామకృష్ణులను వెంట నిడుకొని యాతడు రథస్థుడై పోఁదొడంగెను. సాయంసమయమున ఆతడు సంధ్యవాత్సవ నదీ జలముల స్నృశించెను. అందు రామకృష్ణుల తాతనికి దర్శన మిచ్చిరి. ఆతని సేవ ధ్యానముగా పరిణమించి తత్ఫలితమునే రామకృష్ణుల దర్శనముగా పరిణమించినది. అట్టి ఫలోన్ముఖమైన ధ్యానమే కాలక్రమమున జ్ఞానముగా పరిణమించును. జ్ఞానికి భగవంతునకు భేద మిసుమంతయు లేదు. అక్రూరునకు సేవ పండినది, ధ్యానము కుదిరినది అని నూచించుటకు నిదర్శనమే ఆతడు నీటిలో దర్శించిన రామకృష్ణుల ప్రతిబింబములు. అక్రూరుడు నీటిలోఁ జూచుకొన్నది తన ముఖమును. నీటిలో కన్పించవలసినది తన ప్రతిబింబమే. శ్రీకృష్ణుని ప్రతిబింబము కన్పించుటలో చమత్కారమున్నది భగవంతుడు బింబము. జీవుడు ప్రతిబింబము. కృష్ణుడు బింబము. అక్రూరుడు ప్రతి బింబము. ఆ రహస్యమును దర్శించిన అక్రూరుడు నీటిలో తన ప్రతిబింబమును చూడఁగల్గెను. కీటకము భగ్గుమరము చుట్టు తరిగి భ్రమరముగానే శేషించినట్లు అక్రూరుడు శ్రీకృష్ణుని సేవించుకొని శ్రీకృష్ణునిగానే శేషియెను.

యాదవులందు అక్రూరునకు సాటి రాగల శ్రీకృష్ణ సేవకుండు ఉద్ధవుడు. ఉద్ధవుడు కూడ పిన్నవాటి నుండియు శ్రీకృష్ణుని సేవింపమ అరని ఆదరము మైత్రి వహించి ధన్యుడయ్యెను. శ్రీకృష్ణునకు అంతరంగికములగు సమున్మలు వచ్చినపుడు వాని నాతడు ఉద్ధవుతోగాని, అక్రూరునితోగాని సంప్రదించి వారి సేవలను సద్వినియోగము చేసికొనును. రహస్యముగా నెక్కడికైనను పంపవలసి వచ్చినపుడు కూడ వారిలో నొకరిని పంపింపమ వారికానందకారకు డయ్యెను. జీవుని బంధించునవి కామక్రోధములు. ఎంత సజ్జనుడైనను వానిని పూర్తిగా విస్మరింపలేడు. ఉద్ధవుడు కూడ శమంతక మణి విషయముతో నొక పర్యాయము ఈ చిక్కుతోనే పడెను. కాని శ్రీకృష్ణసాన్నిధ్యముచేత ఆతఁ డా కామము నుండి బయటపడి కృతార్థుడు కాగలిగెను. ఉద్ధవుని ఎల్లవిధముల ఉద్ధరించి గక్షించినది శ్రీకృష్ణ భగవాను డే.

శ్రీకృష్ణ సేవకులలో సంస్తవనీయుండు వినతాసుతుడు. ఆతఁడు ఆతఁడగు పక్షద్యయముచే శ్రీకృష్ణుని ఎల్లవేళల వహించి సేవించి భక్తాగ్రగణ్యుడయ్యెను. ఎల్లవేళల కృష్ణునకు అగ్రిగామియై తిని బలపరాక్రమములను సార్థకము గావింపకొనెను కృష్ణుడు నరకాసురునిపై బాడి వెడలినపుడు సత్యభామా శ్రీకృష్ణులను ఆతఁడు భుజములపై మోచుకొనిపోయి అవకర్మగు పరాక్రమముతో రక్కసుల ఉక్కడంగించి విక్రమించెను శ్రీకృష్ణునకు ఈతఁడు కేవలమొక వాహనమే గాక అనేక యుద్ధములందు కుడిభుజమువలె నెడలేక పోయింపమ సేపించెను. ఇంతటి సేవకుఁడు మరొకఁడు లేడు గనుకనే విష్ణ్వాలయములందు ఈనాటికి మనము మూల విరాట్టునకు ముందు గరుత్మంతుని విగ్రహము అవలంకించి ఆతని యనుమతి తోడనే భగవద్దర్శనమున కుపక్రమించుచుండుము.

భక్త్యంగములలో నేడవది ఆత్మలోనెఱుక. ఆత్మలో నెఱుకినే ఆత్మజ్ఞాన మందురు. భక్తులకు క్రమపరిణతిచే హస్తగతమగునది ఆత్మజ్ఞానము. ఇట్టి జ్ఞానమునకు 'బలి చక్రవర్తి' ని ఉదాహరింప వచ్చును. బలిచక్రవర్తి రాజసరాజ్య రూపవృద్ధై రూపధవుని ద్వషించును పరిపాలన సాగించెను. అమరేంద్రుని నిర్మించి తత్పుత్రును నధిష్ఠించుటకు అశ్వమేధాదులు శాస్త్రోక్తముగా నిర్వహించెను. ఆతఁడు గావించిన కర్మకలాపములు విధివిహితములయ్యును కామ్యకర్మలగుటచే ఆతనికి బంధ హేతువులేగాని మోక్ష హేతువులు కాలేదు. ఆతఁడు గావించిన క్రతువులకు

లోకములు, లోకస్థులు, లోకేపలు కూడ భయభ్రాంతులై తల్లడిల్లిరి. అట్టి కామ్య కర్మలు గావించుచు కూడ ఆతఁడు జ్ఞానము కైవసము గావించుకొనఁ దొడంగెను.

ఆతఁడు స్వధర్మనిరతుడై యుండుటచేతనే ఆతనికి జ్ఞానోదయమయ్యెను. ఆతనిని నిర్బించి లోకములను కాపాడుటకు, ఆతని నుద్ధరించి భక్తి రక్షణము గావించుటకు శ్రీహరి కనతార క్లేశమనుభవించుట తప్పలేదు. వెంటనే ఆతఁడు వామనమూర్తియై నమస్త జంతుసంతాన చేతోహరి శరీరుండై చూచుట తోడనే సమస్త ప్రాణులను అనందింపఁ జేయు సౌందర్యమునకు, లావణ్యమునకు, మాధుర్యమునకు, గంభీర్యమునకు ఉత్పత్తి స్థానమై వామన రూపములో నవతరించి బలిచక్రవర్తి కడకు చరణత్రయవాసపరిగ్రహణమనుసక్తయై వెళ్లెను. వచ్చినవాఁడు నిక్షేప వడుగు కాఁడనియు ఆతఁడు శ్రీహరియే యనియు ఏతద్దానవృత్తమున తన్ను నిర్బింప వచ్చె ననియు బలి ఎఱుకచే గ్రహించగలిగెను. ఆ ఎఱుకచేతనే తాను శ్రీహరికి భక్తుండై ఆతఁడడిగిన మూఁడడుగుల పుడమిని విడువని కడకతో నడంపి నడకతో నావడుగు నకు దాన మొసంగెను. ఆదానము సాధారణమైనది కాదు. తన్నుమాలిన ధర్మము మొవలు చెద్ద బేరము అన్నట్లు అత్యుగ్రవిహేతుభూతమగు దానమును నెంతటి అవి వేకియు గావించఁడు. జ్ఞానవిజ్ఞానముల పారము ముట్టిన వాఁడుగావుననే బలి అట్టి దానమునకు ఒడిగట్టి కట్ట కడపటి పురుషార్థము చేపట్టుటలో కృతార్థుడయ్యెను.

తరుపు లశాశ్వతములు. మానవుఁడు ఎంతటి వాఁడైనను మృత్యు యవ నికను దాటి నడువ జాలఁడు. మానవుని మాధవుని గావించుటకు త్యాగ మొక్కటే సాధనము. త్యాగము చేసనే మానవుఁడు యశః కాముఁడై మాధవుఁ డగుచున్నాఁడు. ఇహ లోకమున కీర్తికంటె శాశ్వతమైనది లేదు. అట్టి త్యాగముయొక్క గట్టి తన మిట్టదని బలి వక్కాణించుటతో దౌచిత్య మున్నది. పండిన ఆ రాజేంద్రుని మనో మంపిరమున నిండిన ఎఱుక ఈ పూటలలో వక్కగా లేకుండెల్ల మగు మన్నది.

శా. “ఆదీన్ శ్రీసతి కొప్పుపై- దనువుపై సంసృతీయంబుపైఁ
దాదాంబులపైఁ గవీల తటిపైఁ బాలిండ్లపై సార్పము
ర్యాదం జెందు కిరంబు గ్రిందగుట మీఁదైనా కరం బుంట మే
ల్లాదే రాజ్యము గీజ్యమున్ సతతమే కాయంబు నాపాయమే.”

(ఆం. మ. భాగ. 8-591)

దానవులకు మాధవుఁ డాజన్మనిరోధి. అతఁడు దేవతలను రక్షించుచు
జానవులను శిక్షించుచుండును. విష్ణుద్వేషము బలియందు కూడ కాననయ్యెను.
విపరీతమగు నా విష్ణుద్వేషము నుండి జ్ఞానముయొక్క అందచే బలి బయట పడఁ
గలిగెను. విష్ణు వహుఁగా సకలజీవరాసులందును సమస్త పదార్థములందును వ్యాపించి
యున్నవాఁడు. అట్లే ఆతనియందు ఈ సమస్త పదార్థములు వ్యాపించి యున్నవి.
అట్టి ఆదిపురుషుఁడు కట్టు గుడ్డలతో వట్టి బేతులతో తన్ను యాదించవచ్చెను. అట్టి
సర్వాత్మఁడగు యాచకుని కోర్కె తీర్చుట దాతయగు తన ప్రథమ కర్తవ్యము. ఆ
దాతృత్వమువలన తనకు దాపురించు కష్టమంతటి దైనను దానిలో ఒక బౌచిత్య
మున్నది. సిరిసంపదలు, భోగభాగ్యములు శాశ్వతములు గావు. శరీరము కూడ
శాశ్వతము కాదు శాశ్వతుఁడగు యాచకుని కోర్కె తీర్చుటచే లభించెడి కీర్తి
ఒక్కడే శాశ్వతమైనది. ఈ విధముగా ఆలోచించి బలి వామనునకు పదత్రయ
దానము గావించెను. వామనుఁడు తృప్తిక్రిముఁడై పదద్వయమున బ్రహ్మాండ
మంతయు నాక్రమించి మరల వామనాకారము అంగీకరించెను. ఏభక్తులకు భగ
వంతుఁడు తన సర్వస్వము జుట్టనఁజూపిలయ నున్నాఁడో ఆ భక్తుని సమస్తము తాను
పరాస్తము గావించి బంధించును. అట్లు గావించనిచో నాభక్తునకు అహంకార
మమకారముల బెడద శాశ్వతిముగా తొలంగదు. అవి తొలగినచే గాని భగవంతుఁ
డాతనికి మహోన్నత స్వీయపద మీయలేడు. ఆ పదమిచ్చుటకు ముందీయాపద
మోపక తప్పదయ్యెను.

జ్ఞానియగు వాఁడు ఆత్మగ్లానికందె ధర్మగ్లానికి, సత్యగ్లానికి వెఱచును.
బలి మూఁడడుగులు వామనునకు దానమిచ్చెను. ఆతని మనస్సు ఆత్మగ్లానియందు
కాక సత్యవ్రత పరిపాలనమందే నిబంధింపఁబడి యుండెను. వామనుఁడు త్రివిక్ర
ముఁడై భూతల మంతయు నొక్క పాదంబునను, సర్వలోక మంతయు రెండవ పాద
మునను ఆక్రమించెను. బలిచక్రవర్తి యాక్రమించిన సమస్తము నాతఁడు రెండ
డుగులతో నాక్రమించి మూఁడవ పాదమునకు నెలపు చూపుమని కోరెను. అప్పుడై
నను బలి తన వలన కాదని వామను తిరస్కరింపవచ్చును. ఆడిన మాట తప్పుట
పాడిగాదని విరయ హేతువని యెఱింగి బలి యా పాదము తన మస్తకమున నుంచు
మని వామను నర్థించెను.

“నిరయమునకుఁ బ్రాప్తవిగ్రహంబునకును

బదవిహీనతకును బంధమునకు

సర్వభంగమునకు నఖిలదుఃఖమునకు

వెఱవ దేవ | బొంక వెఱచినట్లు”

(అం. మ. భాగ, 8-642)

బలి మనస్సు సూన్యత వాక్యమందే లగ్నమై యుండెను. సత్యమును పాలిండుట కాతఁ డేయాపద కై నను సంసిద్ధుడయ్యెను. బలి తన సమస్త సంపదలు కోల్పోయి శవుఁడై బద్ధుఁడై కూడ స్వీయమగు మరొనైర్మల్యము. కారుణ్యము, సత్యవ్రత పాలనము దప్పక శ్రీహరి మెప్పు వడసెను. తన సద్గుణములచే భగవంతుని మాయను కూడ జయించి యాతనికి ప్రీతిపాత్రుడయ్యెను. తాను పాతాళలో కాధిపత్యము వహించి మెల్లవేళల శ్రీహరి సామీప్యమందును, సంరక్షణమందును కాలము గడిపెను. శ్రీహరి సామీప్యము, సంరక్షణముఁ జూడగొన్న భక్తిసత్త ముండు బలి చక్కవర్తి యొక్కఁడే.

తరువాతి భక్త్యంగము సంకీర్తనము. పృష్ఠాదుఁడు నిరంతర హరివామ సంకీర్తనముచే తరించిన హరియుఁడు. తండ్రి యగు హిరణ్యకశిపుఁడు వారించి నను భయంకరముగా శిక్షించినను కూడ లెక్కసేయక యాబాబుఁడు వామ సంకీర్తన ముతో హరికరుణవడసి కృతార్థుడయ్యెను. ఆతఁడు సంకీర్తనచేతనే విష్ణుమూర్తిని వశవర్తిని గావించుకొనెను. శ్రీహరి సృసింహమూర్తియై యావిర్భవించి హిరణ్య కశిపుని సంహరించు. పిదప రక్షివీరులందఱిని సంహరించి చిందరవందర గావించెను. ప్రళయకాలానంతర్వాంఛలె విజృంభించెను. మష్టశిక్షణము గావించిన పిమ్మట కూడ నాతని భయంకర విజృంభణము శాంతింప లేదు. ఆతని శాంతింపఁ జేయుటకై బ్రహ్మాది దేవతలేతెంచి వేరొళ్ల ప్రస్తుతించిరి. లాభము లేకపోయెను. వారు ఇందిరాదేవిని పిలిచి నృసింహమూర్తిని శాంతింపఁజేయు మని కోరిరి. ఆమె కూడ తటపటాయించెనేగాని ముందడుగు వైచి యొకమాట కూడ నాడలేకపోయెను. నరహరి శాంతించిన పిమ్మటనే సమీపింతునని యూహకుండెను. అప్పుడు బ్రహ్మదేవుని ప్రార్థనముచే పృష్ఠాదుఁడు ముకుత కరకములుగై సింహవివేకభూపిరుఁడై నర సింహదేవుని సన్నిధి కేగి సాష్టాంగప్రణామ మాచరించి ప్రళస్తమగు నాతని హస్త స్పర్శచే పులకితగాఁగుఁడై యాతని స్తోత్రము గావించి యాతని కృపను పాఠ్యుఁ డయ్యెను.

గోపికలు కూడ నామసంకీర్తనముచేతనే దరితార్థలైరి. వారు గోపాల బాలునియందు మరులుగొని తమ సమస్తమును విసర్జించి యాతని సంకీర్తనము గావించి తరించిరి. వారికి పిల్లిపాపలు గలరు. భర్తలు గలరు. అత్తమామలు గలరు. వారి యందలి తగులాటము, వారి యదుపాజ్ఞలు కూడ నిస్సంశయముగా విసర్జించి స్వీయచిత్తచోరుడైన గోపకుమారునితో చేరి యాట లాడుదు, పాటలు పాడుదు రాసకీర్తనాయత్తనూనసలై తదేక సంకీర్తనము గావించిరి.

సారదభగవానుడు నామసంకీర్తనముచేతనే కృతార్థుడైన దేవముని. బ్రహ్మమానసపుత్రుఁడగు నీతఁడు సర్వకాల సర్వావస్థలయందును మహానియమహాతీ వాదవా నైపుణ్యముతో నగణ్యవైభవుఁడగు నారాయణుని ిర్తించుచుండును. విష్ణు భక్తులం దగ్గరగామి యగు నీతఁడు భక్తిసూక్తములను నిబంధించి భక్తులెల్లరికి ప్రాతః స్మరణీయుఁడయ్యెను. ఈతని సూచన మేరకే వ్యాసభగవానుడు భాగవత పురాణనిర్మాణబుద్ధి యయ్యెను.

భక్తిశృంగారములందు చింతన మాఖరి మెట్టు. సత్యమాదిగా వెలింగెడు నెదిమిదియంగములు కూడ చింతనమందే పర్యవసించి దీనితోడనే భక్తునకు భగవంతు నకు గల సంబంధము అవిభాజ్యము గావించెను. రుక్మిణీదేవి నిరంతరముగ హరి చింతనముచే ఎలవంతలు గడచి యాతని చేపట్టి శరీరందగ్గలెను. రుక్మిణి విదర్భా దీశ్వరుఁడగు ఓష్యకుని కుమార్తె. ఆ రాకుమారి వినుకలివంస వలవంత దగిలి కృష్ణుని పతిగాఁదలంచెను. ఇందుగు లందఱు నామెను కృష్ణుని కిర్తుమని తలచిరి. కాని రుక్మిణి యన్నయగు రుక్మి వెన్నుని ఘేడ పగఁబూని యా కన్నయను శిశుపాలున కిర్తునని నిర్ణయించెను. దుండగుఁడగు రుక్మి నా ప్రయత్నమునుండి యెవ్వరును వారింపవోపరైరి. రుక్మిణి శ్రీహరి కడకొక బ్రాహ్మణుని ద్వారా సందేశమును పుల్లెంచెను. అతఁడు ద్వారకా నగరమున కేగి కృష్ణుని కామె సందేశము నిట్లు విన్నవించెను —

సీ. “ఏ నీ గుణములు కర్ణేంద్రియంబులు సోక దేహతాపంబులు దీటిపోవు
నే నీకుభాకార మీక్షింపఁ గన్నుల కభిలార్థతాభంబు గలుగుచుండు
నే నీ చరణసేవ లేప్రాదు చేసిన భువనోన్నతత్వంబు ఎంద గలుగు
నే నీలసన్నామ మే ప్రొద్దు భక్తితోఁ దడవిన బంధసంతతులు వాయు

తే. నట్టి నీ యందు నాచిత్తమనవరతము
నచ్చి యున్నది నీ యాన నానలేదు
కరుణఁ జూడుము కంసారి ! ఖలవిదారి !
శ్రీయథాకార ! మానినీ చిత్తచోర !”

(ఆం. మ. భాగ. 10 పూర్వ. 1701)

ఇది ప్రియురాలు ప్రయునకు పంపిన లేఖ సారాంశము. ఇందు ప్రేమ ప్రసక్తికంటె ససారతాపత్రయవిరక్తియే మెండుగా మన్నది. రుక్మిణీదేవి నిరంతర చింతనముచే బంధనతరుల చింత బుడిగి భక్త్యావేశ పరిపాకమును వ్యక్తికరణ మొనర్చినది. ఇందుకేవల మగు శృంగారముకంటె భక్తియే వేయిమడుగు లధిక ముగా ద్యోతమానమగుచున్నది. పెండ్లి కావలసిన పిల్లకు భవబంధనంతరులగుర్చిన చింతతో వలవంతకు పొంతన కుదరదు గదా ! ఆమె చేయు ప్రయత్న మంతయు వివాహబంధముకొఱకే గాని సంసారబంధమోడనముకొఱకు కాదు. అయినను ఆమె మనస్థితి ఆ ప్రేమికల పరిస్థితి కూడ అతిలోక సామాన్యమైనది. ఆతఁడు మానవ జన్మ మంగీకరించిన శ్రీహరి. ఆమె విదర్భయం దుద్భవించిన శ్రీదేవి. అందు చేతనే రుక్మిణి కృష్ణులకు తన్ను కైంకర్యము గావించుకొని తన్నాతని సౌముగ భావించినది.

మ. “ఘను లాత్మీయ తమోనివృత్తికొఱకై గౌరీభవర్యాద నె
వ్వని పాదాంబుజ తోయమందు మునుంగన్ వాంఛింతురే నట్టిసి
యనుకంపన్ విలసింపనేని వ్రతవర్కన్ నూలు జన్మంబులన్
నినుఁ జింతించుమఁ బ్రాణముల్ విడిచెదన్ కైకంబు ప్రాణేశ్వరా!”
(ఆం. మ. భాగ. 10 పూర్వ. 1707)

కన్యగా రుక్మిణి కేరుకొన్నది తమోనివృత్తి. దానికై శంకరాదులగు మహాత్ములు కూడ శ్రీహరి పాదాంబుజతోయములందుఁ గ్రుంకులితగోరుదురు. గంగాదేవి విష్ణుమూర్తి పాదము నొద్ద నుప్పవిల్లినది. ఆమెను శంకరు డుత్తమాంగమున వహించెను. అంతటి పురుషోత్తముని కరుణ తరకు కలుగునో కలుగదో ! దయకలిగినచో సరేసరి. కలుగనిచో భగవంతుని చింతించుట అనువృతముతో

శ్లో. "జిహ్వే కీర్తయ కేశవం మురరిపుం వేతో భజ శ్రీధరం
పాణిద్వస్త్య సమర్చ యామ్యత కథా శ్రోత్రద్వయ త్వం శృణు
కృష్ణం లోకయ లోచనద్వయ హరే ర్గచ్ఛాజ్ఞో యుగ్మాలయం
జిహ్ను హ్రూణ ముక్తస్థపాదతులసీం మూర్ధ న్నమాధోక్షజమ్."

(ముకుందమాల 16)

పై శ్లోకములో నష్టాశ్వాదులు (కులశేఖర మహారాజు) జ్ఞానేంద్రియములను బుష్టగించుచు విష్ణుసేవారతులు కండని బుద్ధి గరభుచున్నాడు. జ్ఞానేంద్రియములలో జిహ్వమిక్కిలి చివలమైన దని సూచించుచు ముందుగా జిహ్వనే సంబోధించుచు కేశవుని కీర్తింపుమని బోధించినాడు. నాల్గొక మాటలాడుట, రుచిహుట అను రెండు ప్రయోజనములు గలవు. అందు కులశేఖరులు మాటలాడుటను తీసికొనినాడు. రుక్మిణీదేవి అట్లుగాక రుచి హుటను తీసికొని కృష్ణుని అధరామృత మానవలెనని తనకొర్రె నెఱిగించుట మిక్కిలి సమంజసముగా నున్నది. ఆమె మాటలతో జ్ఞానేంద్రియముల సమాహారము మనస్సుతో కలిసి కృష్ణసేవాభిముఖముగ పయనించుట చింతనమానకు పరకావ్యయై యొప్పుచున్నది.

హరి కరుణించునో లేదోయను వలవంత, హరిమీది ప్రేముడి ఏడనాడఁ జాలక నిరంతరమగు చింతన, నందనందను మీది వలపు ఆతఁడు వచ్చునో రాఁడో అనుతలపు-ఈ యారోచనల వీచికలలో రుక్మిణీదేవి తలమునకలుగ మునిగి తేలెను. ఈ తల్లడపాటంతయు చింతనము లోనికే వచ్చును. పరిపక్వమైన భక్తి అనుచింత నముగా పరిణమించి జ్ఞానముగా పర్మవసించును. భర్తులు ఈ జ్ఞాన దీపముచేతనే భగవంతుని చూడగల్గుచున్నారు. రుక్మిణి కూడ కృష్ణుని చూడగల్గెను. రుక్మిణి చూచుటలో ఇతర భర్తులు చూచుటలో కంటె ఒక వైలక్షణ్యమున్నది. అది ఏమో పరిశీలంతము.

మ. “కనియెన్ రుక్మిణి చంద్రమండల ముఖం గంరీరవేంద్రావల
గ్ను నవాంభోజదళాక్షుఁ జారుతరవక్షున్ మేఘ సంకాశ దే
హు నగరాతి గజేంద్రహస్త నిభబాహుం జక్రిఁ బీఠాంబరున్
మన భూషాన్వితుఁ గంబుకంఠ విజయోత్కంఠున్ జగన్మోహనున్.”

(ఆం. మ. భాగ. 10 పూర్వ. 1747)

రుక్మిణీదేవి ముద్దరాలు. ఆమె రెప్పలార్పని చూపులతో కృష్ణుని చూడ
తేదు. కృష్ణుని వాస్తవమగు రూపము వేయిసూర్యులకంటే ఎక్కువ తీక్షణమై
దుర్నిరీక్ష్యమైనది. అట్టి రూపమును తదేక నిష్ఠతో చూడగల చేప ముద్దరాలగు
రుక్మిణీదేవికి లేదు. సర్వాంగసుందరమగు మూర్తిని దర్శించుచు, వెనుకకు
మరలుచు మరల దర్శించుచు రుక్మిణి తన స్వస్థు ప్రకటము గావించుకొనెను.
మఱియు వామె శ్రీకృష్ణుని దర్శించునపుడు పై నొక అంగము క్రింద నొక అంగము
మఱల పై నొక అంగము క్రింద నొక అంగము ఈవిధముగా విషమపరిశీలనము
గావించెను. చివర కామె చూపులు కలయఁదిరిగి సమగ్రపరిశీలనము గావించెను.
ఈపద్యమందు బాహిరముగా వర్ణించినది శ్రీకృష్ణుని మూర్తిని కాని ఆంతరముగా
ప్రదర్శించినది భక్తురాలగు రుక్మిణి మూర్తిని. ఇదియే చమత్కారము.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్త శృంగారములు

8. పోతన చిత్రించిన భక్తులు

1. బాలభక్తుడు-ప్రహ్లాదుడు

భాగవత గ్రంథములో పోతనామాయ్యుడు

“తనుహృద్భాషం సఖ్యమున్ శ్రవణమున్ దాసత్వమున్ పంపనా
ర్చనముల్ సేవయు నాత్మలో నెఱుకయున్ సంతీర్తనల్ వితనం
బును నీ తొమ్మిది భక్తి మార్గముల సర్వాత్మున్ హరిన్నమ్మి స
జ్జుచుడై యుండుట భద్రమందు దలఁచున్ సత్యంబు దైత్యోత్తమః !”

(ఆం. మ. భాగ. 7-167)

అను ఈ తొమ్మిది భక్తి మార్గములను ప్రపంచించి తత్త్వార్థముల కుదాహరణ ప్రాయముగా ఆయా భక్తశిఖామలను వర్ణించి యున్నాడు. వానిలో సంతీర్తన భక్తికి బాలభక్తుడగు ప్రహ్లాదుని స్వీకరించి ఆతని అతిపేశలహృదయలాభివ్యక్తిని భక్తి మకరందనిష్ఠ్యుడమురో పెదిపి సారస్వతపిపాసుపులకు రసాయనముగా అందించి నాడు.

ప్రహ్లాదుడు పంచశరద్యయస్థుడు. చాటుడు. ఇందుక కానిలేడు. కాని వాని జన్మాంతరాయాతమహనీయభక్తివాసనావైవశ్యము మాత్రము వర్జనాత్మకము. నిరంతరముకుందచరణారవిందవరివస్యాపాతీబుడై తినుట, త్రాగుట, కనుట, వినుట, చనుట, మాటాడుట మొదలగు సకలజీవవ్యాపారసరములను హరి పరముగనే

కావిండును నేదవేదాంగాది సకలశాస్త్రసారభూతమైన తురీయపురుషార్థమును తాను మూర్తీభూత మొనర్చి జగత్తునకు ప్రదర్శించెను. తానన్నది ఏమియు లేదనియు తానొక చక్కెరబొమ్మ వంటి వాఁడు కాగా సకలజగన్నిర్మాణసంరక్షణనిర్మూలన పరాయణుఁడగు వారాయణుఁడు పయః పారావారమై తా నా పయోధి గాంఢీర్యమును కొలుచుటకు ప్రయత్నించి అందుఁజొరబడి తనకింక కర్తవ్యాంతరవిష్మృతిజ్ఞానవేశము లేక అందేకమై తన అస్తిత్వమును గోల్పోయి కేవలము పరబ్రహ్మముగానే శేషించుట ప్రహ్లాద గాథ యందలి పరమార్థము. దీనికి సోపానము నిరంతర హరినామ సంకీర్తనము. విషయోన్ముఖముగా ప్రసరించు నింద్రియ వ్యాపారములన్నింటిని పర మేశ్వరోన్ముఖముగా ప్రసరింపఁ జేయుటను అసిధారావ్రతముగా నభ్యసించుట ఇందులకు శాస్త్రనిర్దిష్టమైన మార్గము.

అయస్థాంతము సమీపించినంతనే ఇనుము స్వీయవ్యక్తిత్వమును గోల్పోయి దానిచే నాకృష్టమై తదైక్యభావమును భజించుట వలెనే భక్తుఁడు నిరంతరభగవదారాధన వ్యాపారపరపశత్యమును అభ్యసించినచో అతని హృదయము లోహశకలమై భగ వంతుఁడనెడి అయస్కాంతముచేత ఆకర్షింపఁబడి తదైక్య సిద్ధిని పొందునని ప్రహ్లాదుఁడు నిరూపించెను. ఈ భక్తి వైభవమును ప్రతిపద రసోదంచితముగా నిర్వహించుటలో పోతనామాత్యుఁడు కృతకృత్యుఁడై సారస్వతేయుల నిత్య ప్రశంసలకు పాత్రుఁడవుట ఆంధ్రుల అదృష్టము.

2. బాలభక్తుఁడు - ద్రువుఁడు :

“జాతః కూగ్మః సపికః పృథుభువన భరాయార్చితం యేన పృష్టం
జ్ఞాఘ్నం జన్మ ద్రువస్య భృమతి నియమితం యత్ర తేజస్వి చక్రమ్
సంజాత వ్యర్థ పక్షాః పరహిత కరణే నోపరిష్టాన్న చాచో
బ్రహ్మజ్ఞోదుమ్బరాన్తర్మృశకవ దపరే జన్మవో జాతనష్టాః”

(భర్తృ. నుఖా. పరోపకారపద్ధతి. - 88)

అని యీ విశ్వప్రపంచమునందు అత్యున్నతస్థాన ములంకరించి గృహనవత్యరారా

మండలము నంతను పశువుల వలె తన చుట్టను త్రిప్పుకొనుచున్న ధన్యజన్ముడగు ద్రువుడు బాలభక్తులలో ప్రహ్లాదాదుల సరస మండదగిన మహావీయుడు. ప్రహ్లాదుని వలె ఇతఁడును పంచాబ్దిపరిమిత వయస్కుఁడు. మహారాజగు నుత్తాన సాదుని పట్టమహిషియందు జన్మించినాఁడు. సామ్రాజ్యవట్టాభిషిక్తుడగుట కర్హుడై యుండియు కామాంధకారముచే కన్నులు మూసికొని పోయిన చక్రవర్తి దయకు పాత్రులగు సురుచి కౌటిల్యముచే వంచితుడైనాఁడు. తన సపత్నీసోదరుడగు ఉత్తముని వలె తానును తండ్రి యొడి నధిష్టింప నుబలాటపడినాఁడు. హృదయ విదారకముగా నత్యంతసిక్పష్టవాగ్బాణములచే విద్ధమనస్కుడైనాఁడు. పరమదాక్షిణి పరాభవానలజ్వాలాభస్మీకృతస్వాంతుడై తనకీ భూమండలము మీద ఆదరమను పరార్థము లేదని నిశ్చయించుకొనినాఁడు. పరమదురహంకారవాళబద్ధతేతస్కయగు సురుదేవతనే తండ్రి యొసే ప్రాపింపగా దంతువేరి హంకమశాకటమునకై తపస్సమాధి నిమగ్నుడవై తద్వరప్రసాదముచే నాకడుపున నుద్భవించి అప్పుడు నీ మనోరథము నెరవేర్చుకొను మని హేలగా, హేళనగా, హేరాళముగా చేసిన ధిక్కారతిరస్కారచిత్కారములకు వగచినాఁడు. కిన్నతల్లెయగు సునీతి చూపు విచ్చలపేగును తనమనోరథమును సఫలీకృతము కావించలేదని నిశ్చయించుకొనినాఁడు. పరిహాసమునకై నను, పరిభావమునకై నను సవతి తల్లి నిర్దేశించిన తపోదీక్ష నవలం బించుటయే తన సమస్యకు పరిష్కార మార్గ ముదేశింపగలదని నిర్ణయించుకొనినాఁడు. తపోదీక్షావలంబనముతో ఎదురుకాగల సమస్యలను గూర్చిన సాధక బాధకములను గూర్చి సంకల్ప వికల్పములు చేసికొనుచు కాలయాపనమొనర్పలేదు. హరిభక్తి దీక్షము హృదయక్షేత్రమున నాటకొన్నదే మొదలుగా అది పెరిగి పెద్దదై అందించిన ఫలము నాస్వాదించుట ఎప్పుడూ ఎప్పుడూ అని అపశాంతరంగముతో నదవిదయైనాఁడు. మర్యాదకు తల్లి కి విషయము నివేదించి తదాశీర్వచనమే ఊతకోరిగా గ్రహించినాఁడు. భావి కష్టనష్టములనుగాని, ఫలాఫలములనుగాని, సాధ్యాసాధ్యములనుగాని చింతింప లేదు. హరి భరణారవింద సంతగ్గుమనోద్వీర్యుడై ఆదవి కేగుచుండెను. ఆహా పురాకృతవాసనాబలసముత్కర్ష మంత దుర్ధర్షమైనదో కదా !

తానంతపజకు చక్రవర్తి తనూజుడననియు, భావిసామ్రాజ్యపరిపాలనా వసరము తన భుజస్కంధములపైననే మోపగలరనియు భావించినాఁడు. తాల్కా

లికముగా తండ్రి మనాదరమునకు తన తల్లి గురియగుచున్నను, ఎప్పుడైతే నను తన స్థానము తనకు భద్రముగా హస్తార్పితము కాక తప్పదని భావించినాడు. సకల రాజలాంఛన విరాజమానుడై తానీపుడమి కొడయుండగు చుభవేశ ఎప్పుడు చొప్పుడునో కదా అనియు మాత్రము నూరోచింతకొనుచు, అమావాస్య శాశ్వతముకాదు ఘర్ష్ణిమి ఎప్పుడైతే న పొడకొనక తప్పదని తలంచుకొనినాడు. తనకి హతాత్పరి జామము నిగూఢముగా చిత్తముతో చెలరేగుచున్న ఆర్తివణమును కుదిపి కుదిపి కణకణప్రవర్ణమానతాపసంతాపతీవ్రతకు తన్ను గురిచెసినదని వెతలచెందినాడు. తనకు అతర్హితముగా సంభవించిన అవమానమును బాపుకొనుటయే అప్పటి లక్ష్యముగా నిర్దేశించుకొనినాడు. అడవికి బయలుదేరినను తపస్సననేమియో దానికవలంబించ వలసిన పద్ధతి ఎట్టిదో, నియమనిష్ఠాస్వరూప మెట్లుండునో, స్నానసంధ్యా ద్యమహానముల స్వరూపమేమో, జపతపస్వాధ్యాయక్రమ మెట్టిదో అరనికి తెలియదు. లగలింతుకును తపమొనరించుటకు నిర్ణయించుకోవలసిన స్థల మెట్టిదో, ఆకలిచప్పులగు నప్పు డేమిచేయవలెనో, శీతవాతాలపాది క్లేశములు చుట్టుముట్టినపుడు తన్ను తాను ఎట్లు సంరక్షించుకోవలెనో, శార్దూలకంఠీరవాది శ్యాపదసంగతానము విజృంభించి మీదికి లంఘించునప్పుడు స్వరక్షణము నెట్లు చేసికొనవలెనో తెలియదు. అంగబలముగాని, అర్థబలముగాని, ఆయుధ బలముగాని, మంత్ర బలముగాని, వాగ్బలముగాని ఏవియు లేని తాను అంతఃపాపకు సకలసదుపాయసహితమైన అంతఃపురములతో అఖిలసూక్ష్మప శోభితమైన రాజోపచారము లందుకొనుచు అదృష్టవోషముచే అవి కొంత అందని ప్రమానిపండ్లయినను, ఆహారములోనే వర్జిల్లిన వాడగుచుచే ఈ ఏకాంత జీవితమునందు అప్పుటప్పుటికుప్పటిట్లు ముప్పులు మూపున తెక్కించి తిప్పులు పెట్టు అనవేశితోపద్రవముల ఆలోచనా స్ఫుర్తయు లేని వాడముగను హరిదరణవరివస్త్వాపరిపూర్ణపరిపూర్ణ మండలి పరమ విశ్వాసమే తిన్నుద్ధరించునను దృఢసంకల్పముతో, భవసంశయాంశోనాది వికల్పవితానములతో విస్తుపోక పశులాంఛి కృపాప్రశస్తేదగు హస్తీ వరయని విస్తులప్రసాదమునకై చెంగలించినాడు. వనాంతరంగప్రవేశమొనర్చు నివసరమున తగ్గుత పూర్వపుణ్యపరిపాకవశమున అసంప్రీక్షితముగా తారలీలిన వారదశట్టారకుని నిశితవిమర్శనాస్త్రముల కెంతమాత్రము మొక్కువోని ధైర్యకవచముతో నెడురు నిల్చినాడు. తనకెట్లయినను గోవిందచరారవిందస్వరూపధ్యానసమాధివైభవాల్లాసము వాసిగా చేపది తీరవరనిని సంకల్పద్రధిమ ప్రవర్తించినాడు. అప్పుడతి

సంతుష్టనిజాంతరంగుడగు నాబ్రహ్మమావనపుత్రుడు తదదంబంనిశ్చయావేశమునకు, నిర్మలభక్తివైభవమునకు, భగవత్ప్రసాదపాతీరీభవన శ్రద్ధావేశమునకును ముగ్ధుడై హస్తమస్తకసంయోగపూర్వకముగా నాబాలకుని భవిష్యద్భక్తి యాత్రకు మార్గము సిద్ధపరచి యమునాతోయాచగాహనపూర్వకముగా మధువనపరివేశ మొనర్చ నాదేశించి మధుసూదన నామాంకితముగు శ్రీమదష్టాక్షరీమహామంత్రపునశ్చరణనైరంతర్యముచే నారాయణాంతర్యమును వశీకరించుకొను భద్రమార్గమర్మ ముపదేశించి, ఆ మహా మంత్రము నయాచితముగా ననుగ్రహించి తత్పాధిసంపన్నుని నిర్దేశించి నిర్గమించెను. “గత్తె పుష్కాని పురాత్మనా” (శర్త్తు 98) అను సూక్తికి లక్ష్యభూతుడగు భృగుఁడిట్లు తానంతవయసు నేమి చేయవలెనో యోగుగఁబోవు నవస్థనుండి తేరుకొని ఏమి చేయవలెనో ఎట్లు చేయవలెనో తెలిసికొను నవస్థకు చేరుకొనెను.

ఇట్లాతఁడు అఖండభక్తినిభానుడై, పరమభాగవతశిఖామణియై నిరంతర జగత్కల్యాణకార్యకలాపముగ్నుమతియై, జ్ఞానశక్తివలారమై, ఆశానిరాశాబహిర్భూతుడై, భక్తిసాధనాప్రకారప్రచారకశానిష్ఠుడై నాఁడు. అనుకొనకుండ మార్గమధ్యమున తారసిల్లిన నారదభట్టారకుని అసూయ్యమహోపదేశసుధాసారమును సముచితముగా జీర్ణింపుకొన్న భృగుఁడు మనస్సును హారపామున నేవియు సంసారభోగ తాంపట్టుదిశగా ప్రసరింపనీక ఆ వయస్సులో నూహించుటకేరియు నలవికాని విధముగా ఏకాదశేంద్రియ నిగ్రహపూర్వకముగా భగవదారాధనపథిపాటివటినిబద్ధుడై నాఁడు. ముందు దగిలత్పాత్రారము పరమప్రయోజనముగా అశుభ్రవీక్షాదముడై సాక్షాత్ పరమమన పురోగమింపఁదొడంగెను. “శ్రేయాంసిబహువిఘ్నాని”, అను సూక్తి ఊరకేమోదకు రీతిని ■ బాలభక్తుని అవంతలతపోదీక్షావైభవజ్ఞానునకు మహేంద్రాది పతిపద్మలచేత నిక్షేపింపఁబడిన విక్షేపములు ఆసంఘాత్కములుగా రుట్టించెనవి. రంభావ్యభువోన్మత్త్యుగాన కళాప్రావీణ్యమునకు ఆకర్షితుఁడు కాలేదు. పుష్కలాలవర్తకాది జీమూఁపవృత్తులొకల్యహంసకింబకపావకాంగారాదులు పుష్కలములచే భయభ్రాంతుఁడు కాలేదు. మహేంద్రప్రహితభూతప్రేతపిశాచయత్రకక్షోభహృకాద్యసహృషాప్రాణుల వికృతప్రవర్తనములకు వెఱపుచెందలేదు. ఏకదీక్షతో తపోనిశ్చలసమాధినియముతవాహ్యధ్యంతరప్రవృత్తియై స్థాయివువలె మేరుగిడింద్రము దండమున, హిమవన్నగము పగిది కలహప్రాప్తములూతకమంసంభవుల నదుమ నావిర్భ

విచిన జ్యోతిర్మయస్తంభమువలె అవిచలితప్రదండసిశ్చయాబిరాముడై నిలిచినాడు. అతడు లోకోత్తరధ్యానప్రపంచనిర్మాతయై తేజరిల్లుటగని తమ ప్రయత్నము లేవియు ప్రత్యూహప్రత్యూహసిర్మితిశములు కావని యెఱింగి ఇంద్రాదిదేవతలు కమలసంభవ పురస్కరులై కమలనాభదివ్యదత్తనమనొంది తమ గోడు వెళ్ళబోసికొనిరి. అతని కెవరి పదవిపైన నభిలాషలేదు సరికదా ఆతఁడంత వజ్రకు నవలంబించిన తపశ్చర్యా తీవ్రతచే నార్జించుకొన్న యోగ్యతకు సమకూర్చదగిన స్థానమే లేకపోయినది. ఇక నతని కొఱకు నూతనస్థానమును సృష్టింప వలసి యున్నది సుమాయని ఓదార్చి వారిని పంపివైచి శ్రీమన్నారాయణభగవానుడు మధువనమున కరిగినాడు. తపోలక్ష్మభూతస్ఫూర్తియగు తాను సాక్షాత్కరించినను సవికల్పముకాని సమాధి నధిష్ఠించిన ధృవుని నిజకరవిలసద్వికచారవిందపత్రస్పర్శమాత్రముచే ప్రభోధించి నాడు. బహిరుద్గతప్రజ్ఞాప్రపంచుడగు ద్రువుడు చిరశ్రమోపార్జితహరిసాక్షాత్కార విభవప్రసన్నమతియై అనభిగతవేదవిదుడైనను వేదమయుడగు విష్ణుభగవానుని దివ్యసందర్శనప్రాప్తి తేజరిల్లినంతనే హృద్యానవద్యవేదవిద్యావిసీరుడైన వాని ప్రశ్ని సకలోపనిషత్సారభూతమగు స్తవరాజముచే నాతఁని మెప్పించినాడు. అతనిచే గ్రహనక్షత్రితారాసహితవిపులభద్రకృమునకు ఊర్ధ్వముఖముగా కేంద్రస్థానీయమై ఆ జ్యోతిర్మండలమునెల్ల సముచిత పరిధిలో ఆకర్షణవికర్షణ ప్రక్రియల కగ్గము చేయుచు దృశ్యమానసమస్త విశ్వనాటకప్రయోగమునను తానొక ప్రయోక్తగా నియ మియ్యఁడయ్యెను. కాని అది తత్క్షణమే అనుసవములోనికి వచ్చు ఫలము మార్గము కాక పోయినది. తాను తొలుత రొకటివైన పితృఃకనమాకృతిమాత్రమునే ఉద్దేశించుటచే రొకటిరాజ్యభారనిర్వహణవ్యవసాయము కొంచ కాలము పాటు మీదవేసి కొనక తప్పుదని ఆదిష్టఁడై ఆవివిష్టవుచే వేదమోదాతీతమగు నొక మహోన్నతస్థితిని వరముగా బడసి విజయలక్ష్మీకరగ్రహణవిద్యాలాభోభిరుడై విజయతనప్రవేశ మొనర్చెను.

అది మొదలు ధృవుడు చిరకాలము కావించిన రాజ్యపతిపాలనములో చతుర్విధపురుషార్థములు రూపుగన్నవై అహమహమికతో తదాజ్ఞాపరిపాలనమునకై మూడుకు మూసిచొనివచ్చినది. సిద్ధించిన అనుపమ సుఖకాంతిమయమహోదాత ప్రీతవన భాగ్యాతిరేకముతో ప్రజాబాహుళ్యము నిత్యతృప్తమై నిరుపమహృదీకానందాధానమైనది.

ద్రువ పరిపాలనమే తనకు ధృవము కావలెనని లోక మంతయు లోచనప్రపత్సహర్ష బాష్పసిక్తకవోలమై ఆరాటపడినది. తపోదీక్షావసరమున విష్ణుప్రకల్పనమున క్షప క్రిమించిన మమవాదిగీర్వాణవల్లభులు కూడ తమ వల్లభుఁడు ధృవఁడేయని వల్లమాలిన ప్రేమాభిమానములతో నాతనిని పరివేషించి యుండిరి. ఇది యంతయు నొక ఎత్తు. మృగయార్థమై హిమగిర్మృపత్యకాప్రాంతమున కరిగిన సపత్నీ సోదరుఁడగు నుత్తముఁడు గుహ్యకప్రయుక్తనారాచవిద్ధహృదయుడై మరణించినాడు. తద్విషాదవారాశ్రయజాతప్రాప్తవైరాగ్యవాసనావినివేశితచిత్తయై తన్మాతృమూర్తీ యగు సురుచి తత్కళేబరాన్వేషణార్థమై తత్ప్రాంతమునకే పయనించి దవాగ్నిదగ్గరై పరలోకగతురాలైనది. వికలమనస్కుత నా ద్రువుఁడు బద్ధపరికరుఁడై యుద్ధము నకు సిద్ధపడి యక్షగుహ్యకలోకమును వికలప్రవికల మొనర్చుటతో సాక్షాత్కరించిన స్వాయంభువమనుమహారాజు కావించిన జ్ఞానదోధచే ప్రవిమలస్వాయంధ్రుఁడై నాడు. ఇది అంతయు పరిగణింపగా సిద్ధించిన పరమపావనధృవాఖ్యానవిశేషము మోక్ష పురుషార్థబహుళమై భువనభవనదీపకళికాయమాన మయ్యెనని తోచును.

2 (ఎ) శాంత భక్తి - కుంతి :

మానవుఁడు ఇంద్రియోన్ముఖుడై ప్రాశంబికవ్యాపార పారాయణుఁడుగా ఉన్నంతవఱకు ఆతనికి ఉద్వేగము తప్పదు. ప్రవృత్తిమార్గములో ఎంతటి నిగ్రహ సంపన్నునయిన ఆగ్రహానుగ్రహదోలాయితస్వాంతఃసుతో ఎవరియందో విగ్రహము నకు దిగవలసి వచ్చుచునే యుండును. శాంతి ఆననది రౌకికజీవనములో గగన కుసుమప్రాయము. నిరంతరము అశాంతిమయజీవనము సాగించుచు తదశాంతి ఘట్టముల రెంటినడిమి సూక్ష్మవిరామమును శాంతిగా భ్రమించుచుండును.

నిజమగు శాంతి మార్పుని విచ్ఛమహాశలకగ్గమైన అక్షజపుమరంజనసంసరణ గహ్వరమవ్యము నందు ఎంతగా వెలకినను కాకరాదు. ఈ ప్రవృత్తి మార్గము నుండి విరమించి ఇంద్రియానందమహోద్వేగమునకు హేతుభూతుమగు ఆశావలయునును చేడించి సంతతభగవన్నామసంకీర్తనసమధాసాగరములో తేలియాడుచు జన్మజన్మాంతరా యాతసర్వపాపపింకిలవాసనావిసరమును విసవిస విసరివైచి మరిల రౌకికకర్మ

సంగ్రహదశకు రాకున్నప్పుడే శాంతియనునవి సంభవింతును. బాహ్య ప్రపంచ వ్యవహారములతో అడుగడుగున ఇడుములు గుఱుచుచు తఱతఱపరాజయపరివేదనా దోమాయమానమానసుడై ఒకప్రక్క తపించుచునే దానిపట్ల వైముఖ్యము గొనుటకు మాటు వేరొక ప్రక్క అంతకిన్న అశాంతినిశాంతమైన కర్మసంకటములను తలకు చుట్టుకొని అదే ప్రశాంతివిశేషముని తలంచు భ్రమజీవనము నుండియు నిష్పలమగు శ్రమజీవనము నుండియు ఆశాంతమగు విశ్రాంతి గైకొని ప్రమజీవనములో అడుగిడుట కారంభించినప్పుడు గాని శాంతిఘటిల్లుదు.

కుంతి పసితనములో దుర్వాసునకు సేవ చేయుటకై తండ్రిజే నియుక్తమై తన్మహద్విదత్త వరపరీక్షణవ్యాజనమాహాతఖాస్కరసంప్రదత్త సంతానభాగ్యమగు నభాగ్యతఱము మొదలుకొని అడుగడుగున నామె పదని నికృష్టమగు కష్టములేను. యౌవనములో పాండురాజు ధర్మపత్ని యగుట మాద్రీహాపమున సపత్నిసాహిత్యము నకు నోచుకొనుట చిరసాంసారిక జీవితానంతరము కూడ అనపశ్యురాలుగనే యుండి పోవుట పొంగిపొరలు యౌవనోద్వేగములో దారస్పర్శకు దూరమగు కిందచూపము నకు భర్త గురియగుట అటనుండి రాజ్యభగపరిత్యాగపూర్వకముగ శతశృంగపర్వతో పత్యకానివాసము నంగీకరించుట, ఒత్తప్రేరితమై ధర్మాదిలింపకర్యసంపాదన జన్యమయిన గర్భదారణమునకు ఫలముగా ముగ్గురు బిడ్డలను గని వారి ముచ్చముచ్చుటలు తీరకముందే వైధవ్యమునకు గురియగుట, మాద్రీకృతసహగమనానంతరము తదపత్యభారనిర్వహణమును కూడ స్వీయాపత్యసంరక్షణముతోపాటు వహించవలసి వచ్చుట యదకెట్లీ హస్తినాపురికి చేరుకొన్నది మొదలు దుర్యోధనాదిషష్టచరుష్టయ కృతనిరంతరనికృష్టమోషాయదౌష్ట్యమునకు బలియగుచు సంతరానంతమహాపాయ భరితమగు చుర్రీవనము గడుపుట, లాశాగృహచహనము ఏకాదశ్యరథభైక్షజీవనము, బాసురనదప్రముఖభయంకరఘట్టసందిర్భవము, కాంపిల్యపురప్రకటితమత్తైశ్వర్యతృనిశ్చీరసహస్రద్రావదీపరికల్పితపంచపాండవపరిణయప్రసంగము, కపటహ్యూరఘట్టము వసూలము, తనకు విహితమగు త్రయోదశవర్షపరిమితరిపుస్థానసంవాసము, యుద్ధము, ఆక్రమ్యవిమోగము ఈసమస్తదుర్ఘటనము లందును అనుసూతముగా జ్ఞప్తి వచ్చు కర్ణ ప్రసక్తి - ఇవి అన్నియు నామెలో సంసారము పట్ల తీవ్ర వైముఖ్యమునకు ఎన్నవో రాదబాటలు వేయగా పరమదురంతసాంసారికజీవనవ్యభానిర్వాపదవ్యాపార

సౌముఖ్యమెన్నదో సిద్ధించినది. కనుకనే ఆమె మట్టిలో సంచరించు కుమ్మరిపురుగు వలెను నీటిపై తేలియాడు తామరాకు వలెను దేనిని అంటక ముట్టిక నిర్దిష్టముగా నుండుట అభ్యాస మొనర్చుకొన్నది. శ్రీకృష్ణుడు తనకు మేనల్లుడే అయినను తస్మాంధవజన్యమైన చులకనభావ మామెకేనాడును లేదు సరికణా మీఁదు మిక్కిలి ఆతఁడు సకలజగద్భారనిర్వహణప్రశస్తకర్మనిర్మలుఁడగు శ్రీమన్నారాయణుడే అనియు తత్పాదపంక్షజభ్యాననైరంతర్యము సాధించినచో తనకది అనిర్వచనీయమౌష సామ్రాజ్యభోగానుభవనైరంతర్యముతో పర్యవసించి తీరుననియు దృఢనిశ్చయము ఎన్నచో కలిగినది. ఈ భావనాపారవశ్యముచే నామె యలవరచుకొన్న అంతరంగ భుద్వి ఆమె కథంబడఁచిని ప్రసాదించుటలో కృతకృత్య మయ్యెను. కృష్ణుని ఏకాంత భక్తిభావనావైషమ్యముతో

రా “శ్రీకృష్ణా ! యమచూషదా ! నరసభా ! శృంగార రత్నాకరా !
 లోకసౌహినరేంద్రవంశదహనా ! లోకేశ్వరా ! దేవతా
 నీకద్రాహ్మణగోగణార్చిహగణా ! నిర్వాణసంభాయతా !
 నీకున్ మొక్కిక్కెదఁ దుగ్ధంపవే భవలతల్ నిత్యాను కంపానిధీ !”

(ఆం. మ. భాగ. 1-199)

అని నిర్బలధ్యానసమాధిలో ప్రార్థించి భవలరలు త్రుంపుమనియే కోరుకొన్నది గాని వైయక్తికసౌఖ్యము గాని రాజ్యభోగాది లాంఛనముగాని రిపునిర్దళకప్రాప్తతాత్కాలిక విజయోత్సాహముగాని - ఇట్టి దుఃఖమిశ్రితస్వల్పానందభండముల నెన్నడు కోరుకొన లేదు. ఇట్లు కోరుకొనకుండుటకు కారణము ఆమె మనస్సు ప్రశాంతమగుటయే. అట్టి ప్రశాంతస్థితిలో దగవత్తిత్వమును తెప్పఁగా గవగావన మొనర్చుకొని రా క వాననావిషయకతదృష్టపరాప్తికము పట్ల మనస్సును పడుగిడనీయఁగూడదని కఠిన నిష్ఠయము చేసికొని తమ్ములాను సమీచినముగా శిక్షించుకొన్న దగుటచేతనే ఆమెది యంతభక్తిమై ప్రకాశించెను. ప్రారధానుసారముగా జీవితములో ననుభవింపవలసిన నిష్కామగృహముల నెన్నింటిలో అనుభవించిన తిక్తానుభూతి ఆమెలో అదంతలభక్తిజ్ఞాన వైరాగ్యధార్మ్యమును నిరూపము గావించినది. అందువలన కుంతము-వ టి కష్ట పరంపరలకు గురియయ్యును నైర్వల్మ్యమును కోల్పోక చింతాసాగరమున సతిక్రమించిన

ఆ కుంతిదేవి ధన్యజీవితమై జగత్తున కంతకును సంసారవ్యసరప్రమార్జనసమాసాద్య స్థిరానందవైభవమును లభ్యముగాగొని తల్లక్ష్యసిద్ధికై పరమేశ్వరచరణావధిందనిరంతర స్మరణపరిణతి చూరగొనవలెనను శుభసందేశము నందించినది.

2. (బి) శాంతభక్తి - భీష్ముడు :

భీష్ముడు రాజోచితసకలభక్తిసామర్థ్యములు కలిగి అమేయ పితృభక్తి పారవశ్యముతో స్వసుఖత్యాగపూర్వకముగా రాజ్యమును, దాంపత్యధర్మమును త్యజిస్తాయముగా పరిత్యజించి ఎట్టి వ్యాపాహమునకు లోబడక అధర్మమును నిర్జించుటకై గురుపాదుఁడగు భార్గవ రామునితోనే యుద్ధమొనర్చి విజయ లక్ష్మి కటాక్షవీక్షణమునకు పాత్రుఁడయిన మహాదాతపురుషపుంగవుడు. అతని శీల సంపదకు సౌరభసమృద్ధి నాపాదించునది భక్తి. అది వాసుదేవరణాగతిపూర్వకముగా నిత్యనిర్మలమై అతని హృదయశుభరము నావాసముగా చేసికొని యుండును.

భీష్ముడెంత ఉగ్రహృదాపగోభితుడో అంత శాంతభక్తివరాయముడు వేదవేదాంగాదిసకలశాస్త్రవిజ్ఞానసౌరవైభవ మంతయు అతనికి కిరతలామలకము ధర్మమేదో అధర్మమేదోసూక్ష్మభేదసహితముగ అతనికి తెలిసనట్లు సాధారణముగా నెవరికిని తెలియదని చెప్పవచ్చును. పౌరపాటున కూడ అధర్మ మావరింప రాదను నది అతని ధ్యేయము. వ్యక్తముగను అవ్యక్తముగను అవస్థాత్రయములో ఆతఁడు చరించు సకలకార్యకలాపములు నారాయణపరబ్రహ్మార్పణముగనే కొనసాగుచుండును. ఆతఁడెంత వృద్ధుఁడయినను అతని నెదుర్కొని నిలువరింపఁగల చేప ఎట్టి యువ కోరమునకును లేడు. వయస్సుతో పాటుగనే అతని బలమును పెరుగుచుండెను. ఒక్క దైహిక బలమే గాక మనోబలము, నైతికబలము, దైవబలము, ముకుంద పాదారవిందములందలి భక్తిబలము ఒకటానిని మించి ఒకటిగ అతివియందు మూర్తీభవించి యుండెను. బాల్యము నుండియు దేనిని చింతించుట జరుగుకో వార్థకము నందును అవసానము నందును తన్నిరంతరాభ్యాస బలపౌష్కల్యముచేత అదే ఉపస్థిత మగునవి ఆర్యులు వదించు సూక్తిని తన ప్రవర్తనముచే ఋజువు చేయఁగలిగిన

అపారపాపపాకనిధి భీష్ముడు. కనుకనే మధ్యందినమార్తాండమండలప్రతికాశ నిరుపమప్రకాశతేజోనిరవమృతై కురుసంగ్రామరంగమున అప్రతిహతముగా విజృంభించి పదిదినములు పాండవసమూహమును గుండెలలో నొడిచి తాజేసికొన్న నియమముచకు కట్టువడి శిఖండిముఖదర్శనపర్యవసానముగా అస్త్రసన్యాసము గావించి అంపశయ్య నభవసించియు ధర్మమునే అంటిపెట్టుకొని ఉండి గోవిందదరణారవింద సంస్మరణప్రీతి నేమరక ఉత్తరాయణపుణ్యకాలమునకై ప్రతీక్షించు చుండగా తన చిష్టదైవము శ్రీకృష్ణవగవానుడు ధర్మరాజుచకు తాను సకలధర్మోపదేశములను కావింప సమర్థుడై యుండియు భీష్మునిచేతనే చేయించుట యుక్తమని తలంచి అశని యుష్టకు సవరింపఁజేసి రాగా ఆభివృద్ధిపామహాను తన అవసానవేళలో కేవలము తన మగ్గిపోయింట్లకే భగవంతుడు పనిగట్టుకొని అచటకు వచ్చినట్లు భావించి ధర్మరాజునకు సకలవిధధర్మసిద్ధాంతములను విపులముగ బోధించి పిమ్మట తన ఇష్ట దైవముగు హృషీకేశ్వరుని ముఖమునందు నిశ్చలముగు నిజదృష్టిని నిగిడ్చి అంతవఱకు ఎడతగకుండ కొనసాగించిన ఆలాపములను ఉట్టిపెట్టి సకలేంద్రియవ్యాపారములను ఆ పరమపురుషుని మీదకు మళ్ళించి కోరఁదగ్గి దేమియులేని అవస్థలో సకలవిధ సుఖార్థఫలప్రవాతయగు ఇందిరాభినేతయందే సంపూర్ణశరణాగతి చిత్తగించి నిజ దేహప్రవిష్టశరపరంపరలవలన గాని శరణ్యూ విశ్రాంతిము వలన గాని ఉప పన్నము కాదగు నెట్టి వేదవయు ఎటుంగక అనంతసిరంతరళాంతిసంతోషసమాకాంత స్వామియై శ్రీకృష్ణభగవత్పాదుని యథార్థస్వరూపము నావిష్కరించురీతిని అఖండ భక్తిముఖైత్రవాక్కుస్ఫురందప్రసేకముచే గోవిందుని ముంచెత్తుచు అనంతరకాలిక భక్తసత్తముల కెల్లరకు పరమిపాదేయమైన భక్తిజ్ఞానవైరాగ్యమార్గమును నిర్దేశించుచు రత్నరంధ్రాముని యందు పితృదత్తస్వచ్ఛందమరణవరపర్యవసానముగా పుణ్యతిథి యందు శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మకృము నొందెను.

3. సఖ్యాభక్తి - అర్జునుడు :

ఇద్దరు మిత్రులు కలిసి యున్నప్పుడు ధౌతికముగా వారిలో నెట్టి భేదము లున్నను ఆత్మోన్మత్తప్రేమతోను పరస్పరహృదయవగాహనప్రవృత్తితోను ఉపకార ప్రయ్యవకారప్రవృత్తమూర్ధవరేహసముదాత్త సౌహృద్నిర్దుష్టవైఖరిలోను తుల్యత్వమే భాసిం

చును. శరీరములు భిన్నములయ్యును సంస్కారము లభిన్నముగా ప్రవహింపగల పాణిలులే స్నేహమాధురీపరిధిలో పాదము మోపుదురు.

స్నేహమనగా చమురని అర్థము. అది జిడ్డుగానుండి అంటుకొను స్వభావము గలది. రెండుహృదయముల నడుమగల స్నేహమునకును ఈస్వభావమే కలదు. పరస్పరవియోగస్పర్శనైనను సహింతుకు వారి యూహకందని విషయము. స్నానాననశయనభోజనాదిరకలనిత్యకృత్యవిశేషములందును వారు సహజీవనము పొగింపవలెననియే కృతనిశ్చయమై యుందురు. దైవికముగా వారిలో నొకరికి వచ్చు వాపద వేరొకరి కత్యంతమనోవేదనాకారకమై “ఎ జనుఁడు వివత్తి సౌఖ్యసదృశ క్రియుఁడాతఁడు మితు” (భర్తృ. సుజన - 59) డను ఆర్యోక్తి కుదాహరణీయమై తజాపదార్థిబాహుళ్యములో తాముకూడ పాలుపంపకోవలెనని తహతహలాడుచుందురు. ఇదియే ఉన్నతకోటి కెక్కిన సఖ్యము. ఇది కలవారు సుఖి. సఖ్యమునకు వయోభేదముగాని, జాతి భేదముగాని, దేశకాలభాషాదిభేదములు గాని యుండవు.

భాగవతములో శ్రీకృష్ణుని భక్తపరంపరలో అర్జునుఁడొకఁడు. కొందరిలో నొకఁడనుటకంటె ఆతఁడు అగ్రగణ్యుడనవలసి యున్నది. శ్రీకృష్ణుని తపసు సఖినిగా భావించుకొని ఆతని నవిరళ ప్రేమసామగ్రిసముదాత చిత్రప్రవృత్తితో సేవించుకొన్న తస్మాత్కడదుసురు.

ఒకప్పుడు జగత్కల్యాణమునకై తపస్సు ధారవోయవలసిన అవసరము తలపింప శ్రీమన్మహావిష్ణువు నగనారాయణరూపమున దేహద్వయభారమై బదలీనవాతర సీమ సఖండతపోనిస్తాగరిష్టుఁ డయ్యెను. వారు భౌతికముగా భిన్నశరీరంలన్న మాటయే గాని జీవభావముతోఁ జూచినచో ఒక్కరే. వారచ్చట తపఃపర్య కుపకృ మించి నంతనే జగదృక్షణశక్తియాకయ్యకౌర్యకౌటిల్యకారిన్యగుజగజనీయుఁగు రషో పీరులు విజృంభించి నిశితశరపరంపరాప్రయోగదౌష్ట్య నైరంతర్యముతో దాచించి వేదంప దొడగెడి అప్పుకు వారిరువురి తపము భగ్గుమగుచుండుట గాంచి అంతాకరు తపో దీక్షలో మునిగి యుండఁగా వేరొకరు శరశరాసనధారియై రిపుసమూలనకార్యవ్యగు

లగుటకు నిశ్చయించుకొనిరి. కొంతకాలమట్లు సాగిన పిమ్మట శరధారి తపోధారియై దీక్షానిష్ఠుఁడు కాఁగా తపోధారి శరధారియై శాత్రువోన్మాదనక్రియాకరోరచిత్తుఁడై ప్రహరి దిరుగుచుండెడివాడు. ఈవిధముగా వారికి బాహ్యభ్యంతరపరిపంధిపరిహరణ వ్యాపారము ఉభయసాధారణమైనది. వారిలోని నారాయణుడే కడచిన ద్వాపరాంతమున శ్రీకృష్ణుడై యవతరింప నడఁడట్లునుడై ఆవిర్భవించెను. నాటి సరనారాయణులు పార్థపార్థసారథులైరి.

ఇప్పుడు అష్టానుఁడు శ్రీకృష్ణునకు పరమభక్తగ్రోసరుఁడయ్యెను. ఈ భక్తి సఖ్యభక్తి. నిష్కల్యప్రమగు హృదయశేత్రములో భగవద్భక్తి బీజ శ్రేణిని వెదజల్లి దైవానుగ్రహరూపమైన ప్రళస్తసస్యమును పెంచి పోషించుట ఈభక్తి ప్రక్రియయందలి పరమార్థము. పరమేశ్వరునితో నిర్దోషరచుకొను వృధానుబంధము సఖ్యపూర్వకముగా నుండుట ఇందలి ప్రత్యేకత. ఇరువురు సఖులలో ఒకడు గొప్పతనమును వేరొకరు కొద్దితనమును భజించినను సఖ్యములో ■ కొలఁది గొప్పలు గోచరింపవు. తక్కువ వానికి దైన్యముగాని, ఎక్కువవానికి దర్పముగాని ఆట్టియెడ పగ్గదర్శింపఁబడవు.

అష్టానుఁడు సంతరహనుదేశచరణానుస్మరణపరాయణుడై స్వీయధారము సంతు కైటభాంతమైత్రేనే వాటముగ మోపి రానాచరింపఁదగిన కర్తవ్యములో లోపము లేకుండ చూచుకొనుచు హరి ప్రత్యక్షపరోక్షకరుణాకరమునకు నిరంతరము గుఱియయ్యెను. భాంతవదాహమత్స్యమంత్రిచేదనమోషయాత్రావిహరపాశుపతాస్త్ర సంహారవాదిఘట్టములతో నరునకు దారాయణప్రత్యక్షసహకారములేదు. కాని ఆతని మనస్సు మాంత్రికైప్పుడును కేశవానుచింతన కళాకేశవమునందే నివేరిరమై యుండెను. తనకతతనికె శతాధికవర్సరక్షణనచ్చిహుజములో పరాజయ స్వర్గ యన్నదే ఘట్టిల్లేదు.

కర్మాచరణ మింద్రియప్రీతి కొఱకు కాక వేదచోదితదర్మావలంబనదీక్షా నైర్మల్యముతోనే ఆదరించునప్పుడు భలాభి సంఘరహితముగు తన్నిరవవ్యప్రక్రియలో ఈశ్వరకృపాపరిపాకము సన్నివిష్టమయి యుండును. రాజసూయయాగారంభ పూర్వరంగముగా దిగ్విజయమొనర్చు బోవునపుడు శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు యుద్ధిష్ఠిరీతర

భాగ్య చతుష్టయమును పోత్సహించు పట్టున పక్షపాతభోరణి ప్రదర్శితము కాక పోయినను అర్జునునితో నెరపిన సంభాషణములో ఒక అపూర్వముగు షాస్త్రీయత అభివ్యక్తమగుట రసజ్ఞులొకమున కనుభవైకవేద్యమే. ఇట్లే రాయబారమునకై కురు సభకేగ నుద్యమించినపుడును అర్జునప్రసంగఘట్టమున విశిష్టత కానవచ్చును.

శ్రీకృష్ణుడు పాండవుల పక్షమున భీష్మద్రోణకృపాశ్వత్థామాదిమహా రథాధిపతులను కర్ణదుర్యోధనాదిదుష్టపరుషయాధిపతులమునగు కౌరవసభాప్రాంగణమున ఉపాయపరుషయోపేతముగా ధర్మము నావిష్కరించుచు, నీచయాచనకు చేయి చాపక ఆ కృష్ణుడు రథమై ఈకృష్ణుడు సారథిమై పురోగమించునెడ రణరంగములో మమ్మె దుర్బు మొనగాడు నీపక్షమునందున్నచో యుద్ధమునకు సిద్ధపడుమని ప్రజ్ఞాపక్షవునకు మహాపదేశము చేసెను. ఇచ్చట అంతకుముందుఅర్జునుడు తన్నడుగకపోయినను అతనికి సారథ్యము చేయుటకు తానునిశ్చయించుకొని తనఅభిలాంషకోటిబ్రహ్మాండ నాయకత్వమును కిందపరచుకొనుటకు కూడ సంకోచింపని వాసుదేవుడు శ్వేతవా హనుని సఖ్యభక్తికి సదృశప్రయోజన సిద్ధిని సమకూర్చెను.

యద్ధారంభమునకు కొంచెము ముందు చేసిన గీతోపదేశములో శ్రీకృష్ణుడు

శ్లో॥ సర్వ గుహ్యతమం భూయ ॥

శృణు మే పరమం వచః

ఇష్టోఽసి మే దృఢమితి

తతో వత్సామి తే హితమ్ "

[భ. గీత-18అ-64శ్లో]

“శ్లో మన్మథా భవ మదృక్తో

మద్యాజీ మాం నమస్కరు

మామే వైష్యసి సత్యంలే

ప్రతిజానే ప్రియోఽసి మే"

(భ. గీత-18అ-65 శ్లో)

అని అర్జును నుద్దేశించి స్వయముగా వాచ్యము చేసి చెప్పెను. ఇవి అర్జునుని సఖ్యభక్తి

శ్రీకృష్ణుడిచ్చిన యోగ్యతాపత్రము. భీష్మవధఘట్టములో ఆయుధము పట్టినన్న అమ్యురుడు చక్రధారి యగుట, ద్రోణవధసందర్భములో అశ్వత్థామను గూర్చిన

అపియవాక్కు- వక్కచింపుమని యధిష్ఠిరునువోధించుట, సైంధవధమట్టములో అస్తంగ మివ్వమాజసూర్యభగవానునకు చక్రమడ్డువేయుట, భగదత్తవధమట్టములో తత్ప్రయుక్త సుర్వారముహస్త్రసంఘాతము తప్పించుటకై రథమును కృంగదీయుట, కర్ణవధమట్టములో భూమిలో కృంగిన స్కందనము నెత్తుకోసియకియే తత్కృత ధర్మోపన్యాసమునకు ప్రత్యుపన్యాసమిచ్చి తన్మృతకివిఖండనకిర్యాసిర్ణయమునకు చూర్ణముగా ప్రత్యర్థిని ప్రోత్సహించుట- ఇవన్నియు అష్టనునిసఖ్యభక్తివృక్షమునకు కాదిన ప్రత్యక్షఫలములు.

సఖ్యభక్తి - కుచేలుఁడు :

కుచేలుఁడు అవంతిపుర నివాసి. “అయోధ్యా మధురా మాయా కాశీ కాంచీ హ్యవంతికాపురీ ద్వారావలీచైవ సప్తైతా మోక్షదాయకాః ” అని మోక్షప్రదము లగు పురము లేడింటిలోను అవంతియొకటి. అట్టిపురమున ముముక్షుజనమూర్ధస్యఁడగు కుచేలుఁడునివసించెను. అతని ప్రథమనామధేయము సుదాముఁడు. అతఁడు శ్రీకృష్ణుఁడో కలసి బాల్యమున సాందీపనిమహర్షియొద్ద శాస్త్రధ్యయనము చేసెను.

ఇట్లు కుచేలుఁడు కృష్ణునకు అక్షరాలవాల్యసఖుఁడగుటయేగాక ఆ సహవ్రతత్వమునందే ఆతని భగవత్తత్వమును లెస్సగా వవగాహన మొనర్చుకొని తన మనఃపీఠమున ఆతని దివ్యమంగళచిన్మూర్తిని సుప్రతిష్ఠిత మొనర్చుకొని నిరంతర తదేకధ్యాననిష్ఠానిర్ణిదుఁడయ్యెను.

శ్రీమంతమగు కుటుంబమునకు చెందినవాఁడు కాకపోవుటచే సుదాముఁడు జీర్ణవస్త్రధారియై చాలియు చాలని తిండితో తీరియు తీరని ఆకలి తీర్చికొనుటకు తగు శక్తి లేక శిల్పావశిష్టఁడై మేధామాత్రగౌరవపాత్రుఁడై వన్నెకెక్కెను. అతని గుణశీలములకు, తెలివితేటలకు, చదువుసంధ్యలకు మెచ్చి కృష్ణుఁడు తరచుగా నాతని నాటపాటల కాహ్వానించుచు నతని చెలిమికి ప్రాముఖ్య మొసగుచుండెడివాఁడు. సుదాముని కుచేలత్వముగాంచి అతనికి కుచేలుఁడని సార్థకనామ మొసంగినవాఁడు కృష్ణుఁడే. ఆబాల్యావస్థనండియు కృష్ణుఁడ కాదరాభిమానములు మొండుగనే యుండెడివి. ఆతని దారిద్ర్యమునకు సామభూతియొదవిన ఆర్థిహృదయముతో కృష్ణుఁ

దతనని ఎత్తైనను అనుగ్రహింపఁ దలపోసి ఆతఁడేకాంతమున నేమోతిననుండగా
 “చెలికాడా ఏమి తినుచుంటివని” ప్రేమతో ప్రశ్నించుచు దరిజేరిన కృష్ణు నకు
 కుచేఁడు స్వీయదారివృత్తి మహిమచే సంకుచితబుద్ధియై చెప్పినచో నాతనికి పెట్టవలసి
 వచ్చునని తినుచున్నది చూచుచు నదాచివైచి ఏమియు లేదనెను. అట్లే కానిమ్మని
 కృష్ణుఁడు చిలునప్పు నప్పుడు వెడలిపోయెను. జన్మాంతరకర్మవాసనా పరిలబ్ధి
 దాఁడదారిద్యోపిశాచతాండవకేలో తాను నిర్వహింపవలసిన పాత్ర ప్రారబ్ధబలముచే
 ఆపరిహార్యముగా నుండ ఆ యనుభవమును సాక్షాదృగవంతుఁడై యైనను కృష్ణుఁడు
 మాత్రమెట్లుతప్పింపగలఁడు? ఆమృగహముతో గాని, మోగవిజూతిచే గాని మహా
 పురుషప్రసాదవరప్రదానముచేగాని సంబితాగాములు నశించినట్లు ప్రారబ్ధము నశింపదు
 గదా! అందుచేతనే అతని నోటివెంట వచ్చిన ఆమాట ఆతనికి కఠహళమై
 కాలాంతరస్పృహకుంటుండెపుల్యము అతనికి వైకృత్యరాయకమై యెత్తుకొని భరింపలేక
 దిందుకొనుటకు చిలువలేక నెత్తిని మోపఁబడిన పెద్ద పొత్తరమువలె దాపురించినది.

ఎంత మహాదారుణస్వభావైవ్యము తన్నావరించినను బెదరక, బెదరక
 జంకుగొంతులులేని ఆత్మస్థురభక్తముతో కుచేఁడు భోగాపేక్షకు లాలేశము హృదయ
 మున లావీయక నిరంశరహరిపాదారవిందసంగమచేతస్కుఁడై హరినామసంకీర్తన
 సుధారసపానమత్తుఁడై బాఠికక్రియాకలాపమారీహితనిజాంతరంగుఁడై సంసారకా
 సారమున అంటియు మట్టక అందు ఈదులాడెడి బాతువలెను, తామరాకుపై నీటి
 బొట్టువలెను, బురదలో తిరుగాడు కుమ్మరి పురుగువలెను సిద్ధిప్రసర్మినిష్కళంక
 చిత్తుఁడై నిరామయుఁడుగను నిరంజనుఁడుగను నిర్వికారుఁడుగను నివ్వటిలైన
 భార్యయగు వామాక్షి అగ్నివాసములు లేక అలమటిండు బహుసంతాన మింట నాల
 గోలు బాలగోలుగా విలపించుచుండ భిక్షాటనముచే ఈడువచ్చిన మగవారెల్లరు ఆర్జించు
 పదార్థము గగన కుసుమాయమానమై తదీయస్మరణము మరణముకన్న దారుణుగ
 పుష్పాధరు మరింత పెంపొందించునది కాఁగా ఆమహావిషాద విషధిలో మునిగిలేచుచు
 ముందు నుమ్మి వెనుక గొయ్యిగా తోచు జీవనపుటోలములోపడి క్రిందు మీడులై
 మ్రింగలేక క్రక్కలేక తొక్కిట పడుచు పాపఫలముచే అసురుసుక్తివ్యసన పడు
 చున్నను కుచేఁడు మాత్రము సవికార ప్రపంచ సామన్త్యమునకు సాక్షిమాత్రుఁడగు
 క్షేత్రానియెడ సముదంచిత ప్రజ్ఞాస్థాభివోదాఁడై ఆదారిద్ర్యము తన్ను తాకునది

కాదనియు తాను సుఖదుఃఖములు రెండికి అతీతుడనియు నిర్గుణావస్థలో నిమగ్నుడై యుండగలిగెను. బహుజన్మాద్భుతపుణ్యార్జ్యఫలమై పొందించు సర్వంకష స్పృహణీ యాద్యుతచిత్రవృత్తిపరుడై చేతిక్కు తృణమునే మేరువుగా భావించుచు ద్వంద్వా తీరుడై జగత్తునందలి అణుబణువులోను కణకణము ఈశ్వరసౌఖ్యాత్కారభాగ్యవైభవమును చూరగోనుచు బ్రహ్మానందభాగధేయుడై శోభిల్లెను.

కుచేలుడు వ్యక్తిగతముగ స్థితిప్రజ్ఞుడే. శీతోష్ణములు, సుఖదుఃఖములు, ఘృత్నిపాసలు, జరాయావనములు, రోగభోగములు మున్నగు ద్వంద్వములు ఆతని దృష్టిలో భేదసహితములు కాక ఏకరూపముననే గోచరించిన గోచరింప వచ్చును. అతనికి ఈ జగత్తంతయు మాయాప్రకల్పితమై, మిథ్యాభూతమై తోపవచ్చును. కాని ఆతఁడొంటరివాఁడు కాడు కదా! ఒకవేళ ఒంటరివాడే అయినను అతనికి దేహేంద్రియమనోబుద్ధిప్రాణాదిసామగ్రి యున్నది కదా! దేహము వలన జరారోగములు, ఇంద్రియములవలన రాగద్వేషములు, మనస్సువలన సంచల్పవికల్పములు, బుద్ధివలన నిశ్చయము, ప్రాణమువలన ఘృత్నిపాసలు అతనికైనను తప్పనవి కావు. వాని నాతఁడు సమదృష్టితో స్వీకరింపవచ్చును. ఆ శక్తి అందరికిని యుండదు ఆతనికి దారపుత్రాపిదీర్ఘ సంసారలాంఛట్యము వెన్నంటియున్నది. తాను భరించినట్లు, సహించినట్లు ఇతరులు సైరింపలేకదా! ఆతనికి బ్రహ్మపదార్థ మొకటియే తథ్యము. ఘృత్ని పాసాద్యభిలషీనవ్యాపారములు మిథ్యలు. కాని ఇంద్రిలో నెల్లతకు బ్రహ్మము తథ్యమో మిథ్యమో తెలియదు గాని సంసారసుఖదుఃఖములు మాత్రము తథ్యములు. తన కక్కరలేకపోయినను స-పదలు వారికి కావలెను. సంపదాపదలను సంపదలు గనే పరగణించు యోగవిభూతి అతనికిన్నది గాని ఆతని అబద్ధిండుకు లేదు. అట్టి యెడ గృహస్థాశ్రమస్థితుడై యున్నంతవఱకు వారి ఆలన పాలన చూడవలసిన బాధ్యత అతనికిన్నదా? లేదా? తాను దైవనిఘ్నుడై ప్రార్థనాసారముగా లభించిన దానిని భుజియనుని హిరుష్యము పరిహరించి చేరులు కట్టుకొని కూర్చున్నచో అది పాపమును మూటకట్టుకొనుటయే.

“దైవం నిహత్యకురు పౌరుష మాత్మకత్వా” (పాతా. ప్రస్తావికా - ౩౭ శ్లో.)

అ శాస్త్రములు ఘోషించు చున్నవి.

“దైవేన దేయమితి కాపురుషా వదంతి” (హితో. పృ. 82 ల్లో.) అని దైవపరులను కుత్సితులుగను, భీరులుగను శాస్త్రము వర్ణించినది. ఏ ఆశ్రమము నందున్నప్పుడు ఆయాశ్రమాచారములను నిష్కృష్టముగా నిర్వహింపనిచో వర్ణాశ్రమాచారవ్యవస్థ అవస్థలపాలు కాక తప్పదు.

“ఒకచో నేలను బవ్వలించు నొకచో నొప్పారు బూసెజ్జపై
నొకచో శాకము లారగించు నొకచో నుత్కృష్టశాలోదనం
బొకచో బొంత ధరించు నొక్కొక్కతఱిన్ మోగ్యాంబరశోడిలి
కక్కకు రానియఁడు కార్యసాధకుఁడు దుఃఖంబున్ సుఖంబున్ మదిన్”

(చర్తృ. నితి. ఎనుగు లక్ష్మణుడని - చైత్య - 78 ప.)

అన్నట్లు ఏ సుఖదుఃఖములో పడి కార్యమును సాధించి ఆలంబితులను పోషించుట గృహస్థునకు విహితకృత్యముగాని వారిని అకట నకనకలాడు పొట్టలతో నడివీధిపాలు జేయుట కనిపెంచలేక నట్టిట ముంచుట గృహస్థునకు కర్తవ్యము కాదు.

కుచేలుఁడిట్టి భయంకర దారిద్ర్యహారావేశముతో ఎడవడ వడకుమండ ఇంట పిల్లలు ముత్రీడాసముపపన్నుదుర్వారమహాక్రిందనభల్లసులు వినలేక వివిల లాడుచు అతని ధర్మపత్ని వామాక్షి సజీవరిక్షివధ్వాంతిసమాశ్రాంతస్యాంతయై భర్తను ప్రార్థించి సామ్యముగనే అతని యనమర్మతను అతని కన్నులకు కట్టినట్లు వర్ణించి చెప్పి ప్రాకృష్టనితో నాకనికి గల చాల్య స్నేహమును గుర్త చేసి ద్వారకానగరమున కరుగు నట్లును, వాసుదేవుని సందర్శించి యాశని యచగ్రహమునకు పాహ్రితగునట్లు ఒప్పించి “రిక్తహస్తేన నోపేయద్రాక్షానం దైవతంగురుమ్” అను సూక్తిని స్మరించి కతివయముష్టిప్రమాణపుడుకతండులక్షణము మాత్రము మూటగట్టి మూచున వైది పయనము గట్టించినది.

ఇట్లు సతీప్రోత్సాహముచే ద్వారకానగరమున కిరగుచున్న కుచేలుని మన స్సంతయు అనుండియేపోయాదించి తెచ్చుకొనెనను నొకకప్రవృత్తికి గాక తనయిష్ట దైవమగు నందనందనుని సందర్శనముచే డెడమ వానందకుండిలము గావించు కోవచ్చునను భక్తిభావసాంద్ర్యితకే కట్టుబడి మార్గాయానము సైచి ఎట్టకేలకు ద్వారక

కరిగి కరివరదుని సందర్శనమును కానుకగా పొందెను. అఖండశ్రీసముల్లాసభాసురుడగు వైకుంఠవాసుడు ద్వారకావాసుడై చేరువమండలుచే ఎట్టో యాతని చెంత కరిగిన అరుగవచ్చును గాని మూర్తీ భూతసమస్తసంపదనుధూతీయగు నాదేవదేవుడు తన్నాదరించునా? తమ బాల్క మీతిగడు స్మరించునా? తారు చెప్పుకొనబోవు గోడు నాలించునా? అని ఎన్నెన్నో సందేహములతో సదమదమైన కుచేలుడు శ్రీకృష్ణభగవంతుని పండ్లమండలవ్యాప్త ప్రసాదచంద్రికా పూరమును గాంచి సంతనే తన్ను తాను మరచిపోయి సంతరతదారాధనక్రియాసమవృత్తి మహానందతుండలమగు డెందమును ఆ ఇందిరాహృదయారవిందమిళిమనిపించారవిందములకు కానుకగా సమర్పించి తాను స్తంభీభూతసమస్తభావుండయ్యెను. అఖండప్రేమ వెల్లవట్టెను కినుగలుబలతో కృష్ణుడు కుచేలుని దారిద్ర్యతప్తమనోదేహములకు అనూహ్యైరల్యనింపితి ననుగహించి ఆతనిని ఒక నిరుపేదగా గాక ఏవైనో అనామకుడగు ఆనదగా గాక తన బాల్యసఖునిగా, తనతో సమునిగా తన అల్లండాదరణీయునిగా ఇప్పుడు తన ఇంటి కరుదెంచిన ఆతిథిగా పరిగణించెను. అందుచేతనే దైవసహకారముగా దాచించి దైవము లెక్కల దైవముగు శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మమూర్తి ఆతని నాహ్వానించి ఆదరించి, ఉచితాసనా సీనుని గావించి, సకలపరిచర్యానుసంపన్నుడుగు నతిథిసేవతో సత్కరించి, అంతకు ముందాతని మనసులోనున్న సందేహ శంకముల వన్నింటిని పెకలించి, ఆతని న్యూనతా భావమును దూరీకరించి, తమగురుకులవాసమునాటి సవిశేషప్రసంగములను సంస్మరించి తత్పావోదకిమును శిరస్సున పోషించుకొని నిజభార్యావృక్షముతో నతని కనేకవిధ సవర్యలు చేయించి ఆతని నమితాశ్చర్యమహాంభోధి రాశోర్తాల మహాతరంగ పరంపరలలో ముంచి తేల్చెను.

కుచేలుడు ఈ అద్భుతసంఘటనమునకు వితాళు వడి వివక్షలై విధి వైపరీత్యముచే తనకు దారిద్ర్యమే ప్రాప్తింపకపోయినచో ఇప్పుడి వానదేవభగవత్సందర్శనభాగ్యము లభింపకయే పోయెడిదని ఆ దారిద్ర్యమును కావముగాగాక వరముగానే పరిగణించుకొనుచు వరదాభయహస్తభాగిజ్జిష్ఠుడగు కృష్ణుని తానతివేలమహాభక్తిపారవశ్యముతో దర్శించి, తత్సందర్శనప్రాప్తబ్రహ్మానందసుధామారుర్యముచే నొడలు మరచి కన్నులరమోడ్చి ఓడ్చి బహిర్నితగ్గతానిగ్గతవాక్ప్రసూన కళికాహారములతో శౌరిని తోరముగా నలంకరించి తనపట్లనంతయమేయ సఖ్యభావమును ప్రదర్శించిన సుదర్శ

నుని అనన్యసామాన్యసౌజన్యమును వేనోళ్ళకొనియాడుచు తానింటి నుండి బయలు దేరునప్పుడు భార్యచే మరిమరి బోధింపఁబడిన విషయమును లీలామాతృముగనైనను స్మరింపక స్మరకోటిప్రతికాశసౌందర్యనిధానుడగు మాధవుని దర్శనముచేతనే తన జన్మము ధన్యమైనట్లు భావించి అశని ఆతిద్యము స్వీకరించి తాదెచ్చిన అటుకులను అడిగి మరి భుజించిన భగవానుని బౌద్యార్థమునకు విన్నవోయి, ఏవచ్చితివని ఆతఁడడుగకయు, ఇందులకేవచ్చితినిని తాను చెప్పకయు సాగిన ౩ సమాగమము నిష్పన్నముగను, నిరుత్తరముగను ముగిసి తిరుగు ప్రమాణము కట్టినే గాని కుచే లాడు నిజ నిఃస్వతా నివేదనమున కుపకరిమింపనే లేకపోయెను.

ఇది సఖ్య భక్తిలో పర్యవసించు భగవద్భాగవతసంబంధమందలి విశిష్టత.

అఖండప్రధావనమేరుడై అరంభాత్మక బ్రహ్మాండ సముదాయము నవలీలగా పాలించు భగవంతుఁడు లీలామానుషవిగ్రహధారియై పుడమికవతరించినప్పుడు భక్తి, జ్ఞానము, వైరాగ్యము, యోగము, ఉపాసన ఇట్లెవ్వు యొక నిమిత్తమును పురస్కరించుకొని ఆతనితో సంబంధము పెట్టుకొని చెంతచేరగలిగిన వ్యక్తి, వ్యక్తిగతముగా నతని కెన్నిసమన్యలున్నను ఆయా సమన్యలను చక్క-బెట్టుకొనుటకే మొదట వాతని యొద్ద కేగుట కుద్దేశించినను, ఆతనియొద్ద కేగిన తరువాత తదనిర్వచనీయమహోదాత్త మహిమ ముందు తన పూర్వ వ్రజ్జి ఏమియు నిలబడదు. సముద్రములో పడవైచిన ఉప్పు సముద్రముగనే పరిణమించినట్లు భగవంతుని చెంతకేగిన భక్తుఁడు తన ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వమును కోల్పోయి భగవంతుఁడగునే శేషించుట తటస్థించును. కనుక మొదట తానేమికోర్కొవలెనని వెళ్ళెనో ఆకోరికకు సంబంధించిన స్మృతి యుండదు. ఒకవేళ పునఃపునరభ్యాసవశమున గుప్త లెచ్చుకొన్నను ఆ మహామహామయదివ్యచైతన్య విండము నెదుట ఉద్ధరఁబరిత్యజ్జీరక మగు తన అల్పత్వమును భర్తుఁడూ పరీక్షించుకొనుటకు సిగ్గుపడి అపగ్రసంగమును తేజాలఁడు.

శ్రీకృష్ణ భగవత్పాదుని సమ్ముఖమున కరిగిన హుచ్చేని స్థితి యిట్టే అయినది. ఆతఁడెంత బాల్క సఖుడైనను తనయొద్ద స్వేచ్ఛగా వ్యవహరించుటకు కుచేలన కెంత చనవిచ్చినను మూర్తీభూత సకలసంపద్యైష్వర్యము నఖండైశ్వర్యము తాండవించుచున్న మహామహుఁడగు నా శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు తన మహాశ్చైతన్యమును

ప్రదర్శింపక చేచాచి అడిగి మరీ కుచేచుని అడుకులు తినునంతటి సామాన్యస్థితికి దిగి వచ్చినను కుచేలుఁడు మాత్రము అతని యెదుట తనదైన్యమును ప్రదర్శించుటకు గాని కష్టములనుండి తన్ను గట్టెక్కించుమని యాచించుటకు గాని తలపడలేదు.

“యాజ్ఞాభంగ భయేన గద్గదగళత్యుక్తిః ప్రిలీనాకరం
కోదేహీతి వదేత్స్వదగ్ధః జఃరస్యాశ్లే మనస్వీపుమాన్”

(భర్తృ. వైరాగ్య. 21 శ్లో)

అను సూక్తిని సార్థకము చేసిన ఉదాత్త పురుషపుంగవుఁడు కుచేలుఁడు.

భక్తుఁడెంత మనస్వియో భగవంతుఁడంతకంటెను మనస్వియగును కదా ! భక్తుఁడు తన గౌరవమును కాపాడుకొనుటకు పాటుపడుచుండ్ల భగవంతుఁడు కూడ నాభక్తుని గౌరవమును నిలబెట్టుటకే ప్రయత్నించును. సూక్ష్మముగా విచారించినచో ఇచ్చట భక్తుని స్వార్థము, భగవంతుని పరార్థమును గోచరింపక మానవుఁడు ఉపాది యున్నంతవఱకు అపాటి స్వార్థమెట్లో ఉండక తప్పదు కూడను. స్వార్థము పర పీడనములో పర్యవసించు నప్పుడే స్వార్థమనిపించుకొనును గాని అట్టిది తేనెపుడు, అది కేవలము మనస్వికగనే మానరియ చుగను. కనుకనే అది భగవంతునకు కూడ ఆదరదయ్యమై అనుగ్రహ పరిధి నధివసించును.

కుచేలుఁడు లోకదృష్టిలో కుచేలుడైనను తన దృష్టిలో మాత్రము సుదామూడే. ఇది సర్వాంతర్యామియగు కృష్ణునకు తెలియకుండునా? అందుచేతనే వచ్చిన కారణ నుడిగి అతిథిని నొప్పించుట కివ్వగింపక గోవిందుఁడు ధర్మము చాటున కప్పిపుచ్చిన కుచేలని కిర్మమును మర్మముగానే యుండనిచ్చి అతని నూరక పోనిచ్చి : స్వీయావాసమున కేగులోపల తనయంతవానినిగా చేసివె చెను.

ఉ. “నీరము తప్తలోహమున నిల్చి యనామకమై నశించు నా
నీరమె ముత్యమిట్లు నశినీదళ సంస్థితమై తనర్పు వా
నీరమె శుక్తిలోఁబడి మణిత్యముఁ గాంచు నమంచిత పరీభం
బారుష వృత్తు లిద్దిధము మధ్యము నుత్తముఁ గొల్పు వారికిన్”

(భర్తృ నీతి. ఏనుగు లక్ష్మణకవి - 58 ప.)

అన్నట్లు ఉత్తమల నాశ్రయించిన వారత్తమలగుటలో సందియమేమున్నది? ఇట్టి యెడ ఉత్తమల లోనికెల్ల మహోత్తమడగు యదూత్తంసు నాశ్రయించిన కుచేలుడు మహోత్తమస్థితిని పొందుటలో వింతలేదు కదా!

సఖ్యభక్తి - సుగ్రీవుడు :

భగవంతుని తనతో సమానుడుగా భావింతుకొనునంటే అపూర్వస్నేహోర్భిత ఎవృణోగాని యుండదు. అట్టి భాగ్యము అర్జునునకు, సుగ్రీవునకు, కుచేలునకును లభించినది. వారిలో అర్జునుడు నరనారాయణులలో నరుడగుటచే నారాయణుని కెట్లును నఖుడే. ఇంక కుచేలుడు శ్రీకృష్ణునకు సాందీపనిమహర్షి యొద్ద విద్యాభ్యాసము చేయుచినములలో సహాధ్యాయుడగుటచే ఆసఖ్య మనివార్యము.

కాని సుగ్రీవునిది మాత్రము అట్టి సన్నివేశము కాదు. రామసుగ్రీవులు ఋష్యమూకాద్రిపై కలిసికొనునంతవఱకు ఒకరినిగూర్చి ఒకరికి తెలియదు. కయ్యమునకు, నెయ్యమునకు, వియ్యమునకు సమత్వము వలయుననెడి సూక్తిలో పీరియపున నెయ్యమునకు నైవికముగా నట్టి సమత్వము తారసిల్లుట విచిత్రమనక తప్పదు. వీరిలో శ్రీరాముడు రావణునిచేతను, సుగ్రీవుడు వాలిచేతను హృతధార్యులగుటయు ఇరువురకు రాజ్యము లేకపోవుటయు, ఇరువురు గిరివిపినాదిదుర్గమప్రాంతసంచారులగుటయు, ఇరువురు పరసాహాయ్యమునకై ప్రతిక్షింపుటయు వీరిలో గల సామ్యములు.

ఇది కేవలము రాకీక దృష్టి మాత్రమే. శ్రీరాము డెంత హృతధార్యుడై విలాపము నటించుచున్నను ఈ నటన మాతనియందు విలాసమాత్రముగనే పర్యవసించును గాని యదార్థ విలాప మెన్నటికిని కాదు. పీరియన రాముడు సర్వజ్ఞుడై యున్న రావణవధవ్యయోజననిమిత్తముగా కించిద్జ్ఞత్వమును నటించుచు మానవీయములగు సుఖమఃఖాదులను సహించుచున్నట్లు కనబడుచుండెను. వాలి హృతరాజ్యుడగు సుగ్రీవుడు తద్రాజ్యహృతిచే అఖండమగు నశాంతికి గురియై చుటల నెప్పుడెట్లు తనరాజ్యము తనచేతికి వచ్చురాయని పరితపించుచుండెను. కాగా రాముడు రాజ్యాభిషేకవాదాశ్రయణసందర్భమున ఎంతటి సమ్మోదసంతృప్తులతోనుండెనో పట్టభగవన గమనాదిసందర్భములందు కూడ అట్టి సమ్మోదసంతృప్తులతోనే ఉండగల్గిన స్థిత

ప్రహరము. అతనికి రాకపోకలతో గూడిన చంద్రియసుఖములపట్ల ఏనాడును ఏ మాత్రము పీరితిలేదు సరికదా అది చుగ్గవృష్టాప్రాయమును చుగ్గవృష్టానము సమృద్ధిగాకల మహామహుడు. సుగ్రీవుడిందులకు సంపూర్ణముగా వ్యతిరేకి. అతనికి పాకృతప్రపంచము నందలి యింద్రియభోగామభవప్రితి అపారముగా ఉల్లసిల్లుటయే గాక తమవృత్తిచే సుఖము, తత్తిరోధానముచే దుఃఖము కలిగి ఆయమభూతులు రెండును యథార్థములను భ్రమయు కలదు. రామసాహాయ్య మాతనికి అనివార్యము అపరిహార్యము కాగా; సుగ్రీవసాహాయ్యము రామునకు శోకవిదంబనార్థము మాత్రమే వాలిముందు సుగ్రీవుడు గాలిముందు చూచి పిలుచుచు రాముని ముందు రాముడు తగరుముందు పర్యవసానము.

ఇన్ని వైలక్షణ్యములు వీరిరువురిని వెరుచేయుచున్నను రాముడు మును ముందుగా సుగ్రీవునకు సకలభీష్టవంశస్థి సమకూర్చి పిమ్మట అతని సాయ మపేక్షించెను. తాను ముందుగా నాతనికి సామగ్రి చేసినివో సమయమున కాతడు మోము చాటుచెచ్చిరిని ఒకవేళ మోసము చేయుచేమో యని సామాన్యమానవులకు తోచుట సహజము అట్లుగాక తన్ను శోరభనామగ్ని అతనికి పూర్తిగా ఇచ్చివైదురులోనే రాముని మానవాత్మక కి గోచరించుచున్నది.

కాగా సుగ్రీవుడు రామునప్పుడును దైవముగా భావించినేగాని మిశ్రిముగా భావించలేదు. ఒకవేళ అంతో ఇంతో అతనికి రామునిపట్ల సందేహమున్నచో అది అంతయు సప్తతాళభంజనానంతరము మూలముట్టుగా రుడిచిపెట్టుకొని పోయినది. పిమ్మట అతనికి రాముని ఫట్టనేర్పడినది అంజనేయునివలె దైవభావమేగాని స్నేహ భావము కాదు. కాని రాముడు మాత్రము అతనిని కత్తుడుగను, దాసుడుగను భావింపక సఖుడుగనే పరిగణించెను. మనవలోకములో ఒకరాజు సాధనసామగ్రి అంతగా లేని అవస్థలో నున్నప్పుడు సర్వవిధముల ఉన్నతస్థితి యందున్న వానిచేత అహంకరుడగుట తటస్థించినది. అట్టివాడు సప్తప్రకృతినంపన్నుడగు వేరొక జేని సాహాయ్యమభ్యర్థించి ఎట్లు గవైక్తుచో ఆనాటకమును తానాది చూడవలెనను సంకల్పమే గట్టి పరిగణమును మూలకారణము.

రాముడు చొరవచెసి సుగ్రీవుని తనతో సమానునిగా పరిగణించెనన్న

మాటయేగాని సుగ్రీవునకు మాత్రము రాముని పట్ల అంతరాంతరములలో సామ్యభావము కన్న క్రిభావమే మిన్న. అయినను గడ్డిపరక నభివంతించి బ్రహ్మాస్త్రముగా ప్రయోగించి కడలేని కడలని అడుగుల కడకు నడిపించుకోగల పుడమి యెడయఁ దగు రాముఁడు విడంబనమునకైనను సుగ్రీవుని సాయముపేక్షించి తత్సహితకపివరి వారముతో సీతాన్వేషణ కార్యక్రమమును గట్టెక్కించుకోఁజూచుట మానవ జాతికి యుద్ధతంత్రమును గూర్చి అమూల్యమగు నుపదేశము గాపించుటకుగాక మరయేటికి?

ఒకవేళ తనపనితో లంకెపెట్టకున్నచో సుగ్రీవుఁడు తన్ను నిర్లక్ష్యము చేయునేమోయని రాముఁడు శంకించు వాఁడగుచో రావణసంహంఘార్యకముగా నిలు కకత్రమగు సీతాదేవి చేజిక్కు దాఁక సుగ్రీవుని సందగిస్తీతిలోనే ఉంచెడివాఁడు. కాని అట్టి జంతుగొంతు లేవియుపెట్టుకొనక పరిస్థితులేవియు పరిపక్వముకాక మునుపే సుగ్రీవునకు వారి సంహారపూర్వకముగా కిష్కింధాజ్యపట్టాభిషేకము నిస్సంశయముగా నిర్వర్తించి తన అప్రతిహతక క్తివైశిష్ట్యమును రుజువుజేసి ప్రదర్శించెను. ఆపిమ్మట సుగ్రీవుఁడు చిరదుఃఖానుదవాసంతరద్రాప్తరాజ్యరమాలోలుడై కొంత అలసత్వము నుపసేల్టు కనబడినను దానికి వారజును వర్షకాలం. శత్రుసంహరణకిదికై ఉపక్రమించి విజృంభించుటకు నితంతరపర్వదరాపంకిలహూమార్గము లనుకూలంపవు. కనుకనే ఆతఁడు మదిరాసానరమణిపరిరంజితాదిసుఖసంసర్గమ్యతకర్తవ్యనిష్ఠుడై తాత్కాలిక రామాగ్రహపాత్రుడయ్యెను. ఇందును తాజ్యము, పరివారము, విత్తము, సావి త్యము మొదలగు నే సంపదలులేని రాముని ముందు అవి అన్నియు గల సుగ్రీవుఁడు అల్పుడుగనే కాననచ్చుటలేదా? అయినను ఒకరాజు వేరొక రాజు సాయము నర్థించి తన పల్కుము గడుపుకొనుటకు చూచుట సములమధ్య నెలకొన్న లోకసహజమైన సఖ్యముగనే గోచరించును. దానికి రాముఁడేమియు సందేహింపలేదు గనుక సుగ్రీవ కృతరామసంబంధము సఖ్యభక్తిగనే పరిగణింపఁబడినది. రామాజ్ఞము లశ్రమముఁడు సక్రొధపీఠజన్ములింగప్రసాగముతో ధీరధీరముగా తెలిసినంతనే భయప్రకంపితచేహ సర్వస్వుడై సుగ్రీవుఁడు భీరభీరముగా తదాజ్ఞా పరిపాలనమున కంజలి బంధించి పుడమి నెల్లెడల పుడమి కూతునన్నేషింప లక్షిపలకలుగా కపియోధులను పంపి దక్షిణప్రాంతమునకు అంగదాదులతో ఆంజనేయుని పంపెను. పని అంతయు ఒక కొలికికి వచ్చిర పదప యుద్ధము చేతగాని రావణుఁడు దానికి రాదని తన ముద్దనున్న

కపిసేననంతను రామార్జును గావించి నమరసన్నాహములకు రామకృతసేతుబంధనముతో నాందీ వాచకము పలికెను.

అటుపిమ్మట సముద్రాలంఘనము, లంకాప్రవేశము, అంగదదౌత్యము, రావణహృద్యావేక్షణము, రక్షాప్రహితశుకసారణనిర్బంధము, శరణాగతవిభీషణ సందర్శనము, శత్రుమయసముపపన్నరాజ్యాంగశాస్త్రవర్చాబాహుళ్యము ఒక దాని వెంబడిగా నొకటి ఈ సంఘటనలన్నియు జరిగిన పిదప లంకాసౌధగవాక్షదృష్టసుగతి ల్లభాగ్గృహస్ఫూర్తియై తానొక్కమారాతనిపై లంఘించుటలో సుగ్రీవుని సఖ్యభక్తి ప్రశ్నుటమగుచున్నది. మహాశక్తిమంతుడగు రామభూపాలుడు అనదవలె నేలపై నిలిదియుండి అధర్మాభిరతిచే హీనశక్తికుండై తృణప్రాయుడగు రావణాసురుడు సౌధోపరిష్కారమై యుండుట నాతడు సహింపలేకపోయెను. ఎందుకును కొరగాని ఒక - రక్తి-సుడు సావరాధుడయ్యును మహావైభవప్రదర్శనములో వర్ణవసించు రీతిగా మేడపైనుండుటను సహింపలేక సుగ్రీవుడు కనీసము మర్యాద కైనను రామున కైరళకపరుపక ఒక్క-కణములో ఉప్పురమున కెగసి డెప్పురమగు బలిమికలిమితో రావణునిపై కెగఁగడి ఆతనిని ముప్పులిప్పులు పెట్టి మూడుచెరువులు నీరు త్రాగించి కాయము మీది గాయములతో వెనుదిరిగి వచ్చి రామునకు రావణుని హీన సత్వత్వము సానుభవముతో ఎరిగించెను ఇది మొదలు రావణసంహారము, వైచేహీవహ్ని ప్రవేశము, రామకృతసీతాస్వీకారము, విభీషణపాలనోపక్రమము అన్నియు సక్రమముగా జరిగి ఆయోధ్యకు మఱలునందాక రామసుగ్రీవుల నడుమ విలసిల్లిన సఖ్యభక్తి, ఆయోధ్యలో స్వపట్టిభిషేకానంతరము తనకు సాయపడిన సుగ్రీవునకు రాముడు చేసిన సత్కారములతో కూడ ఒకరాజు సాటిరాజునకు చేయు గౌరవముగదా తోచి ఈసఖ్యభక్తిని ప్రదీపింపజేయుటకే తోడ్పడినది.

4. మధురభక్తి - గోపికలు :

జీవితముతో మాధుర్యమునునది జీవుఁడిశ్వరునితో రమించునపుడే సద్భావము, అవగా అత్యానుసంధానమునందే అఖండానందపారవశ్యము లభించు ననునది సిద్ధాంతము. ఆ యానందస్థితినే మాధుర్యమన తజ్ఞులు పేర్కొందురు.

ఇది లోకోత్తరసంస్కారశ్రేష్ఠత కాలవాలముగ హృదయముగల ధన్యజీవుల కెవరికో ఎక్కడనో ఎప్పుడో లభించునదిగాని సాధారణమానవానీకమున కందుబాటులో నుండు సంఘటన మెంతమాత్రమును కాదు. ఈ విషయమును భగవానుడే

“మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చి ద్యతతి సిద్ధయే |

యతతా మపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వతః ||

(భగ. 7 - 8)

అని ప్రవచించి యున్నాడు.

కనుక అట్టి ఆనందమును పొందనోచుకోని రాకీక జనులు కొద్దిమంది కావ్యప్రపంచము నాశ్రయించి రసానందముతో బ్రహ్మానందసబ్దిహృదయగు నాకానాక అనిర్వచనీయస్థితి ననుభవించి కొంతవఱకు తృప్తిపడఁగా అట్టి అభంగుర సంస్కారసంభారములేని పాశ్రుతమారవు లెల్లరు కేవలసాంసారికక్షణికాహ్లాదమును మాత్రమే అనగా మానవేతరప్రాణిసాధారణము కూడ నయిన ఇంద్రియజన్యముగు జ్ఞాంతవత్సప్తిని మాత్రమే పొంది అదియే ఆనందమని భ్రమించు చుండురు. శరీర ద్రియములలో ఉపస్థకు ఆనందమే లక్షణముగా నిర్వచింపఁబడుట శాస్త్రీయమైన ముద్రితో కూడిన అనుభవ మగుట వేత్తరెరుగనిది కాదు

ఈ రాకీకారాకీకానందద్యయమును సమన్వయపరచునట్టిదే కృష్ణగోపికారాస కేళిమట్టము. ఇది జీవబ్రహ్మైక్యానుసంధానమాఘరీసంకేతవిలసితమైన మహోదాత్త సన్నివేశము. రాసక్రీడలనునవి ఈ అఖండానందామృతాస్వాదనవైభవములో పరకోటి కెక్కిన పతాకస్థులైయున్నాడు. కాఁగా బృందావనవిహారము, గోపికావస్త్రాప్రహరణము మొదలగు మట్టమున్నీయు అదిశగా పయనించిన దివ్యానుభూతి కకాఖండములు. ఇందలి ప్రతి సన్నివేశమందును దెప్పనలవి అధ్యాత్మికవిభూతి యుమయుమలాడుచు గుణాశించు చుండును.

యశునాతీరమున మోక్షవాసనలు గుప్పించు సువిశాలతులసీపసములో అర్ధరాత్రమున బాలకృష్ణుడు గగనాంగజప్రవర్షితసాంద్రచంద్రికాసుధారసవృష్టులలో తొప్పతోఁగుచు ప్రకృతిమాత యొడలెల్ల పులకించునట్లు అతిమనోహరమురళీగాన మాధుర్యము ప్రపంచమునకు పంచిపెట్టుచుండ పవనతరంగదోలికానీయమానతన్మధుర

స్వరపీఠికలు భర్త సాహచర్యమున ఏకాంతశయ్యాభినోదితస్వాంతలగు గోపకాంతలకు తురీయపురుషార్థభేదీనినాదము శ్రవణకుహరములలో ప్రతిధ్వనించినట్లు కాగా వారెల్ల రా సాంసారికజీవనపంకసంకలితభ్రాంతికి స్వస్తి చెప్పి యొడలైరుగని తోకో త్రరపారవశ్యవైభవములో భర్తలు, అత్తలు, అండబిడ్డలు, తోడికోడలడ్రు ఎవరే మందురో యని గాని తెరచిన తలుపులు మూయవలెనని గాని శ్వసూకరాదిక్షుద్ర జలయంతానముచే దధిక్షీరనవనీతశ్రీమనభండములు కొల్లవోవునని గాని తలపక తలపులెల్ల జలజాతచరజలజాతములముననే సోలు మండ కాశించీతదీని సమిద్ధతులసి కాంతారసీమానమాచోకనవ్యక్తమరులై ఏతెంచి ఆతనితో సయ్యాటలకు సిద్ధపడ నంద నందనుడు గృహిణీలలామలగు మీరిట్లు గృహపరిత్యాగపూర్వకముగా పతవురుషుడ నగు నన్ను డాయబూనుట కన్న పాదీతప్పిన పని ఏమైన నుండునా?

క. “ధ్యానాకర్ణనదగ్ధన

గానంబుల నాతిలంపు గలిగినఁ జూచన్

బూనెదిరు కృతార్థత్వము

మానవతుల్ చనుఁగూ మఱి మందీరములకున్”

(ఆం. మ. భాగ. 10-1-981)

అని లోకదృష్టితో మఱింపఁ జూచెను. ఇది వారి భక్తిపారవశ్యమెంత గాంభీర్యము గను, అనివార్యముగను నున్నదో తెలిసికొనుటకు చేసిన పరీక్ష. అయిననువారు తద్గతచింతాలోలమానసవ్యాపారలీల సేమాత్రిము జూఱవిడువక

మ. “అకటా! నమ్మితి మేము క్రూరుడని నిన్నుర్లంబె మాయొడ్డలో

సకలవ్యాపుల దించి నీపదసరోజాతంబు లక్ష్మింపఁ జి

క్కక యేతెంచితి మీఁకఁడాధ్యుడు ముముక్షుజనకులం గాచుపో

లికఁ గావందగుఁ గావనే విడువమేలే కాంతలన్ భ్రాంతలన్”

(ఆం. మ. భాగ. 10, 1-985)

అని వేడుకొని

ఆ. “నిన్నెకాని పలుకనేరవు మాజిహ్వ
 తొల్ల ననుచుఁ బలుక నోడవీవు
 మామనంబు లేల మఱిపి దొంగిలిలివి
 యేమి సేయువార మింకఁ గృష్ణ!” (ఆం. మ. భాగ. 10. 1-988)

అని ఆత్మనివేదనపూర్వకముగ అత్యార్తభావముతో ఆర్తత్రాణపరాయణునకు విన్న
 విండుకొనిరి.

ఇది వారి అతివేంభక్తిసమున్నద్భగవద్భక్తింగారలీలాలలిత్యమునకు మహా
 త్తునక. భగవద్వియోగమును సహింపలేక వారెం పరితపించిరో వారిహృదయము
 నావిష్కరించుచు పోతనగారు చెప్పిన ఈక్రింది పద్యము నిరూపించుచున్నది.

“ని వడవిన్ బవత్ దిరుగ నీకుజాలకలాలిరాశ్యం
 చ్చావిధిఁ జూడకున్న నిమిషంబులు మాకు యుగంబులై చనుం
 గావున రాత్రులైన నినుగమ్ముల నిండుగఁ జూడకుండ ల
 క్ష్మీవర | దెప్పలడ్డముగఁ జేసె నిదేల విధాత హూరుడై”
 (ఆం. మ. భాగ. 10. 1-1049)

గోపికల శృంగారము భక్తితో నెట్లు ముదిరితమై యున్నదో ఈక్రింది పద్యము అద్ద
 మురో వరె మనకు ప్రస్ఫుటపరచుచు.

సీ. “ఈ చరణంబులె యిందునిభానన, సనకాచి మునియోగసరచిచొప్పు
 నీ పాదతలములే యెలవాగ | శ్రితివధూ, సీమంత వీరులఁ జెన్ను మెగులు
 నీ పదా బ్జంబులే యిళకులోత్తిమ యాన |, హలేటి రాచులి పట్టు గొమ్మ
 లీ సుందరాంజ్వులే యిందీవరేక్షణ |, ముక్తికాంతా మనోమోహనంబు

ఆ. “రీ యడుగుల రజమె యింతి | జిహ్వేహృది
 దివిజవరులు మౌళి దీపిలఁ బాల్చు
 రనుచుఁ గొందఱుల లద్దాక్షుడేగిన
 క్రమముఁ గనియొ నతనిఁ గానరైతి.” (ఆం. మ. భాగ. 10. 1-1029)

లోకుల కామకోరికములు రాజికవిషయముల నాలంబించుకొనియే ప్రవర్తించుట హేతువుగా బంధములై పునర్భవహాపమున తోపువడఁ జేసినట్లు భక్తులకామకోరికములు భగవత్పరములై వ్యక్తముగనే అవ్యక్తముగనో తచ్చరణారవింధయుగశీసమాలంబన పూర్వక్రముగా విజృంభించుటచే ఆ భావములే భవలరాలవిత్తములై మోక్షసామ్రాజ్య వప్రాంభ్యంతరసంచారమొగ్గత ననుసంధించును. కనుక భావ మేదైనను దాని కాలంబముగా భగవంతుని స్వీకరించి సముత్కృతసముజ్జ్వలభజనతో వెల్లివిరియింపఁ జేసినచో అది భక్తియే కానక్కరలేదు, ఈర్ష్యారోషకామాదినిర్భజనములు కూడ పరమపదసాధనములుగనే పరిణమించునని భక్తాగ్రగణ్యులు నిశ్చయమైన నిశ్చయముతో వక్కాల్పించిరి.

గోపికలప్రేమ ఇచ్చట భగవత్పరముగ ప్రసరించి మధురభక్తియై రహిల్లినది. మోక్షము పట్ల పెనవైసకొను నదంబలవాంఛతో కూడుకొనిన శృంగారము అంగమై భక్తి అంగి యగుచో మధురభక్తి యగునని రూపగోస్వామి యను నాలంకారికుఁడు

“వత్సమాదై ర్విభావార్ద్రైః స్వాద్యుతాః మధురా రతిః
సీరా భక్తి రసః పోర్తైః మధురాభ్యైః మనీషిభిః”

అని తన “ఉజ్జ్వలనీలమణి” లో నిబంధించెను. ఇట్టి గోపికలమధురరతి పైకి కామముగా కనఁబడినను అది మోక్షకామమునకు సంబంధించినదే గాని సీదప్రాప్తించిక భోగహృగమునకు సంబంధించినదికాదు. ఇట్లే నిత్యవ్యవహారములో కానవచ్చు నేభావమునైనను భగవత్పరముగనే ప్రసరింపఁ జేయుట అభ్యసించినచో కొన్నిజన్మలప్రగృహ సాధనాపరముగా భగవదైక్యము సిద్ధించును. కనుకనే వివేకవిజ్ఞానవిలసితమగు భక్తి భావస్ఫుర్వగల మహనీయులు తమ నిత్యకృత్యమందలి ప్రతి స్వల్ప చర్యను భగవంతునకే నివేదించుకొనుదురు. రవీంద్ర కవీంద్రుఁడు కూడ గీతాంజలిలో

"This is my prayer to thee my lord...
Give me the strength to surrender my
strength to thy will with love.
Give me the strength to make my love
fruitful in service."

(గీతాంజలి - రవీంద్రనాథ్ ఠాగూర్ - 34 గీతం)

"Let only that little be left of me whereby I may
name thee my all."

(గీతాంజలి - 36 గీతం)

అని తన భావప్రపంచమును భగవంతునికే నివేదించుకొనెను. ఈ సంపూర్ణశరణాగతిస్వభావము, ఆత్మార్పణనిశ్చయము, గోపికలలో ఆమూలాగ్రము గూడు కట్టుకొనియుండి తమ భర్తలు తప్ప మరియెవ్వరికి తమ్మర్పించుకొనని వారై యుండియు శ్రీకృష్ణుని పట్ల అంతటి పరమోదాత్త రాగరజ్జు పరిబంధతను సంతరించుకొనుటచేతనే మధుర భక్తిలోవారు ప్రథమోదాహరణీయలైరి.

5. వైరభక్తి - హిరణ్యాక్షహిరణ్యకశిపులు, రావణకుంభకర్ణులు, శిశుపాలదంతవక్త్రులు.

భగవంతునితో సంబంధము పెట్టుకొనుటలో భావమేది యైనను కావచ్చును గాని దాని దృఢదీక్షానైశ్చల్యము ఆక్షేపణ కఠింతముగా ఉండివలసియుండును. భగవంతుడు ఎచ్చటనోలేడు.

"సర్వస్య చాహం హృదిసన్నివిష్టః" (భగ. 15 అ. 1౯౯)

అని తానే స్వయముగా వచించినట్లు సమస్త ప్రాణికోటి హృదయగుహావిహారముననే విహరించుచుండును. శరీరము కన్న ఇంద్రియములు, ఇంద్రియములకన్న మనస్సు, మనస్సుకన్న బుద్ధి, బుద్ధికన్న మున్నతస్థితిలో ఆత్మ నెలకొని యుండు నీకృమములో బుద్ధి ఆత్మవంకకు ప్రసరింపక మనసు వంకకును, మనసు ఇంద్రియముల వంకకును,

ఇంద్రియములు విషయముల వంతును ప్రిసరించి ఆత్మరహస్యము నవగతము చేసి కొనుటలో సామగ్రిలగు నివి యన్నియు బహిర్ముఖప్రసరణవ్యాపారపారీణములేయై పదమార్గమునకు దూరమగు చున్నవి. ఇట్లెన్ని జన్మములు నిర్లక్షముగా సమసి పోయినను సమకూడ వలసిన సమంచితజ్ఞానసముదాత్తచిత్తము సమకూడ కుండగనే సంసారము సంతతప్రవర్తమానమై అపవర్గసముపార్జనము విపరీతస్థితికి చేరుకొను చున్నవి. ఇది అపమార్గము. జీవుడు విషయభోగసముపార్జనవ్యగ్రతలో ప్రదర్శించు నైశిత్యము పరమాత్మదర్శనవినిశ్చయములో ప్రదర్శించినచో తురీయపురుషార్థము కరతలామలకమగును. అది భక్తిజ్ఞానవైరాగ్యములకు విరుద్ధమైన వైరభావమైనను ఫలప్రదమే యగు ననుటలో సందేయమున కావంతయు సందేహము లేదు.

ఈవైరము దితికశ్యప సంతతియగు హిరణ్యకశిపుహిరణ్యాక్షులకు, అటు పిమ్మట కావణకంభకచ్ఛలకు, ఆపైన శిఖపాదంశవక్త్రులకును జన్మాంతరాగతమై శల్మగతమై యుండెను,

వీరిట్లు భగవంతునిపై పగబూతులకు ప్రబలమైన వేరొక కారణము గలదు. అదియు దైవనిర్ణయమే. నిరంతరహాచరణారవిందపరమపూజానురంధరులగు వైకుంఠద్వారపాలకులు జయవిజయులు శ్రీమద్నారాయణసంతతసందర్శనప్రాప్తమహానందసుధాసాగరసాయాత్రికులై తత్సర్వదైవమునకు ప్రసాదవైపరీత్యము కలనైనను కలిగించు తలపోతలేని అరినిశ్చలనిష్ఠతో విధిసర్వహణ మొనర్చి తరి సరంతరపంతు విజ్ఞానవీధీవిహరమాణమానసులును శ్రీమద్వాసుదేవపరబ్రహ్మమనకేకాంతభక్తులును, గృహీతబాలభావులును, అంగుష్ఠమాత్రదేహులును, యుక్తాయుక్త వివేచనారహితముగా హరిసందర్శనసాంతత్యమునకు కృతాంగికారులునునగు సనకసనందనాదిమహద్దేవములు వైకుంఠవాసుని దగ్గరమునకు రాగా హరి రమాసమాకలితశయ్యాసంక్రాంతయై ఏకాంతవాసము చిత్తగించు చుండెననియు తద్దర్శనమున కిది తఱికాదన నియు దోవారి కులు నివారణమొనర్చి అలిగి భూలోకమున జన్మింపుడని కాపమిచ్చిరి. కాపకర్తలు, కాపభోక్తలు కూడ పరమవైష్ణవతే. ముకుందోపాసనామకుశీభూతకరోపస్థితితో వాది ప్రతివాదు లిరువురు ఒకరికొకరు తీసిపోవువారు కారు. శక్తులైన పిమ్మట జయ విజయులదీనాలాపములు అభ్యంతరమందిరగతగోవిందహృదయారవిందమును కందిం

పూజేయ ఈసందడి ఏమియో నందర్శించుగాక యని ఆనందకందముగు నానందనందనపరబ్రహ్మము వికుంతమందిరాళిందమునకు వినపిన వేంచేసెను. విషయము నిమిషములో నవగతము చేసికొని వైరమున అన్మత్రియమునగాని, స్నేహమున భవసప్తకమునగాని వెండియునన్ను చేరవచ్చును. మీకిందేది అభిలషితమని ప్రశ్నింప హరివియోగము దీర్ఘకాలముభవింప నొల్లక వైరమున వర్తిల్లు ముప్పుట్టుకకే ముచ్చటపడి ఏవంవిధ రక్షణన్మ నవధరించిరి.

ఈ మూడుజంటలను పరిమార్చి మరల తనవెంట కొనిపోవుటకు నారాయణుడు నాలుగవతారములు దరింపవలసి వచ్చెను. హిరణ్యాక్షుడు పద్మసంభవ ప్రదత్తవతగర్వాతిరేకమున విజృంభించి జగత్తున కకాలప్రళయము ననుసందించుచుండ ధర్మదేవత వాని చేతిలో మర్మాఘాతమునకు గురియై మరణియ్య నఛివెనించి యుండ తద్ధర్మమున కాలంబనయష్టలై జగత్కల్యాణసముపార్జనవృత్తి నరసికలగు మహర్షి దేవర్షిప్రభృతులు తదగ్రహీనిర్మూలనమంగళకర్మమెప్పుడు ప్రసక్త మగునా యని తహతహపడుచుందురు. హిరణ్యాక్షునకు అవశ్యంబావియగు దైవయోగముచే పద్మనాభునిపట్టు, తద్భక్తులపట్టు, తత్ప్రితిపాత్రములగు యజ్ఞయాగాదిక్రతుకలాపముల పట్టు దురతిక్రమణీయ వైరబంధము తణతణప్రవర్తమానమై బలము పుంజుకొనుకొంది. విశ్వమునకు విలయము అనుభవగోచర మగుచుండెను హరినెట్లయినను అన్వేషించి మట్టుపెట్టవలెనను హిరణ్యాక్షుని దీక్షను విరమింపజేయు నడను కనిపెట్టి కమలాక్షుడు శ్వేతవరాహరూపహస్తై ఎదుర్కొనెను. తన పేరు విన్నంతనే సకల ప్రాణినమూహము గడగడివడగడి పారిపోవు చుండుటయు, సముద్రుడు, హిమంతుడు, మేరువు, వరుణుడు మున్నుగాగల అతులితబలవైభవప్రాభవోద్ధాముల యంతికమున కేగి తొడదబడినను వానితోడి కయ్యమునకు కాలుఛానుట వివేకమాకాదని యజ్ఞవరాహస్వరూపమునక్రిందిను వా మహాత్ముని చెంతకే పోయినచో నీ కోరిక నెరవేర్చి తీరునని యుపదేశింప శాత్రుడు నట్టి యసాధారణరూపరేఖావైభవము వారసి తప్పక యితఁడు హరియగునని తలపోసి “హరికావుననే యాతనిని మట్టుపెట్టవలెన”ని గట్టి నిశ్చయమునకు వచ్చి ఇన్నాళ్ళకు నన కోరిక నెరవేరుచున్నది గదా యని అమితానందమహాపమోది నీదులాడుచు ■ యజ్ఞఘోణితో ఘోరాహవక్రీడావిసోదమును గుస్తతింప సమకట్టెను. ఇది యారని వైరభక్తికి ప్రత్యక్ష సాక్ష్యము. కొంతసేపు

వానితో రణవిరోధము చిత్తగించి తదగ్రహీతపీఠసంహారకార్యభాగమున విలంబము కావించుట విశ్వమునకే విషాదయోగహేతు వగునని నింగినుండి వీలింపులు పెచ్చరింప పెచ్చరిల్లినకచ్చతో విచ్చలవిడిగ విజృంభించి వరాహమూర్తి నిజదంష్ట్రాగ్రహీతని నిమిత్తముగా నతనిని వృత్యుచేతావదనగహ్వరమున కుపహరియొనర్చెను. ఇట్లు మొదటిఁబటలో నొక్కఁడు తాననుభవించవలసిన పాపములతో మూడవవంతు అనుభవించి అంతఃకేరకు కుదచిత్తఁడయ్యెను.

హీరణ్యాక్షుని అన్న హీరణ్యకశిపుఁడు. ఇతఁడు అతని కంటె తామసిక తపోవిభూతితోను, బ్రహ్మదత్త నిరవద్యవరప్రభావముతోను, జగన్నిర్మూలనదీశ్వరప్రదర్శిత హోదాన్వయముతోను గొప్పదిట్ట విద్యవక్రభక్తిగుణమునకు కేంద్రబిందువగు ధర్మమును సమూలముగా నిర్మూలించి దౌష్ట్యప్రయోగకారుడివిభవముతో లోకమునకు వ్యాకులత్వము నావాదించుటలోను, నాపరాధాకరమౌర్తి లావిజృంభణప్రతిజ్ఞాపాలనైక నిష్కలోమ అతని కపటఁడెసాడి. సరాసరి స్వర్గమున కెగి పురందరుని పదభృష్టు నొనర్చి సుదహృషింహాననాకర్మగుణమరాశయముతో వికర్మించి యక్షవైశ్యానరేముఖ సర్వదిగధీశాచకసంపద్ధరాకర్మగుణకూర్మరదురంతస్త్వియదురాత్మాశ్రితత్విధానమారోహుఁడై భగవంతునిపైకి బలప్రదమగు యజ్ఞకర్మమును ఒక వైపునుండి విస్మూలించుమునే వేరొక వైపు నుండి తనకు ప్రీతికరముగా హవిర్దాన మాచరించునదిగా మహర్షిచర్యలను బలాత్కరించి ధర్మదేవతకు తీరని అపచారము కావించుటతోపాటు నిరపరాధులగు మహాపురుషుల నెందరెందరినో నిష్కారణముగా దాని జంతురహింసావేదనావ్యధిపలకావించి ఏకణములో ఎవరి ప్రాణములకు నీరుతోడుకో తెలియని దురస్థి దాపురింపఁ జేసి విద్యప్రశాకంబుకుఁడుగా పేరు పెడసి పరమనిష్ఠురనిరంకుశత్వముతో ప్రవర్తించి తన కౌతసమునకు తానే దారితీసికొనెను. దేవతలను, మహర్షులను సంరక్షించు దుక్కు కలనైనను కానరాని ఆ పరమేశ్వరదుష్కృతిమున హీరణ్యకశిపుఁడు పెక్కు మారులు వైకుంఠముపై దిండెత్తి విష్ణుమూర్తితో సరాసరి బోరాడుటకు తొడవలెఁగా ఆ వాసుదేవుని జాడయైనను కానరాలేదు. “నాహం ప్రళాశ స్వర్వస్య యోగమాయా సమావృతః” (భగ. 7-25 శ్లో) అని చెప్పుకొన్న విష్ణుభగవానుఁడు పరమరహో! శాధరంతురులకే కనుమరుగై యుండువాఁడు. ఇంద్రియదాసుఁడు, జగత్తలఁబకుఁడు, పురుషార్థహీనుఁడు నగు నచరిత్యాన తెట్లు దర్శనమిచ్చును? అంతతో విష్ణు వసు

వాడు లేడను నిశ్చయమునకు వచ్చిన పీఠిడి యగు పీఠు మరింశ విచ్చరి విడిగా విహరించుచు విశ్వమునకే విహ్వలభావము ననుసంధించెను. దేవతలు దీనులై ప్రార్థింప కరుణించిన కరివగదుఁడు స్వరూపసాక్షాత్కారము నుజ్జగించి పరమభక్తాగ్రేసరుఁడగు ప్రహ్లాదుని భాదించుటతో వాని పతనము చేరువగును. అంతవఱకు మీరు ఓపిక పట్టి యుంతుఁడని ఒక శబ్దము మాత్రము ఆశ్రమము నుండి పుట్టెంచెను. అపిమ్మట హరిద్యేషియగు పీనికి జనించిన ప్రహ్లాదుడు హరిభక్తుడై వహించిన అతని నిరంతర హరిస్మరణపరాయణత్వ మునుండియునిలో క్షణక్షణప్రవర్థమానకౌగిలతనివ్యదార్జన్య దౌష్ట్యావేశము రేకెత్తుటకు తోడ్పడి బాలభక్తుని పెట్టిన ప్రబలహింసలే అతని ధ్వంస మునకు కారణసామగ్రిగా బలపడెను.

సర్వము హరిమయమని ప్రహ్లాదుడు కావించిన సాత్త్వికసంభాషణము హిరణ్యకశిపునిలో ఆసురీసంపత్తి నంతకింశకు అధికము కావించుటతో పర్యవసించుట విజ్ఞులకు కాకపోయినను సామాన్యులకు వింతగా కనిపించు వచ్చును ఒకేలక్షణము ఒకరిలో సంయమనము ఒకరిలో విశృంఖలత్వమును ప్రోద్బలించి ఒకని అభ్యుదయము నకు, మరొకరి వివాళనమునకు ఏకకాలముగచే హేతువగుట ఇచ్చటి విశేషము. ఇట్లు పరికిల్ల అభ్యుదయవివాళనములు కర్మముతో కాక, కర్మాచరణ మందలి ఉపయముతో వేరువి. ఉండునని విశదపడకపోదు. ప్రహ్లాదుడు హరిని తనకు రక్షకునిగా వరించెను. ఆ హరికే హిరణ్యకశిపుడు శిక్షకుఁ డైనట్లు ప్రవర్తించి చేజేతుల మెడ కురి భిగించుకొనెను. ఇచ్చట ప్రహ్లాదు డాడిన మాటలు ఆత్మని జగద్గురు డైనమును స్థాపించుచున్నవి. దిక్కులను గెలుచుట, దిక్పాలకులను శిక్షించుట, అపూర్వము బుద్ధిగాఁబట్టి కీడాసామగ్రిలుగా వాడుకొనుట నిశ్చయమో తన కెదురు లేదని విజ్ఞపీఠు బుద్ధి ఇవన్నియు అజ్ఞానమూలకములు. పీఠయన ఇది బహిర్ముఖ ప్రవృత్తి. ఇందు సుఖము లేదు. మనస్సున కెల్లప్పుడు అంవేశనము విస్తరించు చుండును. భాహ్యశక్తులను నిర్బించి "నంత మాత్రముతో భీషణము భావనము కాదు. జన్మకు చారిత్వార్థము లభింపదు. అసలు నిర్బంధవలసిన శత్రువులు బయటలేరు. వారు లోపలనే యుండిరి. కామకౌగిలతద్యైషిషటకమును నిర్బించి మనస్సును బహిః ప్రకృతి నుండి విరోధింపగలిగినచో అతనికి ప్రపంచములో ఎదురేలేదు. ఈ బోధ ప్రహ్లాదుడు చేసినను హిరణ్యకశిపుడు వినలేదు. హిరణ్యకశిపుడు సంసార

సామెన్యునకు పరితీక. పోహ్లాదుడు ఉదాత్త సంస్కారమునకు చిహ్నము. ఇదియే తాగవలె మా విష్ణులింగము నప్రతిమానజ్ఞానపారమ్యము. హిరణ్యకశిపుఁడు బాహ్యమును పట్టి-వేరొందు పతనము కాఁగా పోహ్లాదుఁడు అత్యశోధనము గావించుకొని అభ్యున్నతి సాదించెను. పోహ్లాదుని మనస్సులో నెల్లప్పుడు నెలకొని యున్నవాఁడు హరియే. అతనిది సాక్షాదృశ్యము. హిరణ్యకశిపుని మనస్సులో నెల్లప్పుడు నెలకొని యున్నవాఁడు కూడ హరియే. కాని ఎట్లు? హరిని నిర్మూలించ వలెనను పరమ ధ్యేయమైనదితో నేతివదిది సాము చేసెను. పోహ్లాదుని యందున్నది హరిభక్తి. హిరణ్యకశిపుని యందున్నది హరివైరము. వైరముతో నైనను అతని మనసు నందు మాత్రము హరిని స్మరించుట విడువలేదు. ఈ హేతువుచే అతఁడు హరికి ప్రతివక్ష మున్న యుద్ధాదులను వట్టుకొని వేరొందును ఎప్పుడును వారాయ బఁడు లేదను నిర్ణయము. పోహ్లాదుడు అతని అసాధ్యపరములను పరిహరముగా హరి విచిత్రమగు న్యసంహరూఢమును దరించి అణువణువున వ్యాపించి అన్యత్తుడై అణగింపబడి యుండెను. ఈ అవస్థలో “స్తంభమున హరిని దు పుదువా” అని తండ్రి ఆడుగ కొడుకట్లే యని పలుకుచునే అతని దయ ఉన్నదొ అతఁ డాస్తంభమున దర్శన మిచ్చు నని ప్రవచించెను. కర్తృత్వరహితముగా కర్మము నాచరించు యను విశిష్టలక్షణ మిందు ఇమిడి యున్నది. హరి ఉపస్థితి సంగీకరించని అసంపూర్ణుఁడు స్తంభమును తిక్కసాగరభావముతో నొక్క చఱపుచుండుట అంబుండి నృసింహ రూపమున హరి సతలక్షణములతో కలసికాదు. అవిర్భవించి కొంత తడవు విరోధముగా రక్షకుని తోడ అపవిత్రుడను పితృగించి చివరి కొక్క కురిటిలో వారి స్వీయనభాగములతో విధానమున అతని వైరభక్తికి నిమిత్తమగు తద్దానవదేహము నుండి విడుదలమగుచున్నాడు.

అ జయవిజయలే రెండవ జన్మముతో రావణకుంభకర్పణగా కైకసీవిశ్వావర్తులకుఁ జనించిరి. అందు రావణుఁడు జగత్కంఠక సార్వభౌముఁడు. అతని యొత్త చెడ్డోమెంత ఉన్నదో మంచియు నంతయే ఉన్నది. అఖండశివభూతాధురంధరుఁడు. పేదపేదగాదిసకలశాస్త్రతత్వజేత. అకుంఠితసౌందర్యారాధకుఁడు. అంబునను అనుపమభోగలాంసుడై తద్భోగజీవితమునకు ధర్మము కన్న అధర్మమునే అలంబనముగాఁ జెసికొని తన జీవితపతనమును తానే కోరి తెచ్చుకొనెను. “కలకంఠ

కంటి కన్నీరొలికిన సిరియింట నుండనొల్లద" ని (సుమతీ శతకం - 87 ప.) తెప్పిన భద్రభూపాలుని వాక్కునకు సాక్షాత్కృత్యభూతుడు రావణుడు. అతండు స్వర్గాడి సమస్త లోకములపై దండెత్తి తన్నేత్రశిఖామణుల ననవరతపీడానిపిడ్డమానమానసుల గావించి, తత్రత్యనారీవారమును వారనిదారుణదుఃఖపరంపరలకు గుఱిచేసి, బిందీలుగా కొనిపోయి, లంకాపురమున నిల్చి, బలాత్కరించి, తన్మానధనము నవహరించి; అపరిమితవాపధనమును మూటకట్టుకొనెను. పరనారీ సంభోగము పరమాయుర్దాయ విత్తభంజకమని సత్పురుషులు వాకొను చున్నను పరిగణనము లేని మౌర్ఖ్యపరిపాలన. ముతో తృణప్రాయముగా తిరస్కరించి నిజపాతిత్యసౌతమునకు పునాముని వేసికొని. ఆదిశలో పురోగమియిటయే తన జీవితమునకు ధ్యేయము గావించుకొనెను. సమర్థత గల వేదవతి, రంభ, పుంజికన్ధం మాన్మగు స్త్రీలు వానికి శాపాహూపములతో సుష్టగా వడ్డన సాగించియే యున్నారె. అయినను "కామారురాజాం నభయం నంజ్ఞా". అను సూక్తి ఊరిక ఏలబోవును? వాదంకను పరస్త్రీవ్యామోహవాగురానిబద్ధబుద్ధి యగు చునే లెక్కకలవిగాని ఇక్కట్ల పెక్కువను తలకు తగిలించుకొని అధోగమనవ్యవసాయ రాత్పర్యముచే సాపాయుడయ్యెను.

కుదేలబుద్ధితో నిష్ఠారణముగా రామునిపై కయ్యమునకు కాబుదుష్ట భరమాష జాద్యపారదాశపబలమును రణశోణికి బలిపెట్టుకొన్న హర్షణ విక్రితరూపిణి అయ్యు బుద్ధి తెచ్చుకొనక రావణునితో కలరాడి అతినికి గల దుష్కాచరూపమైన బలహీనతను రెప్పగట్టి, సీతాపహరణదుశ్చర్యకు ప్రేరేపించి రాక్షసజాతినిర్మూలనమునకు బీజము వేసెను. అయినను మారీదాదిరక్షివృద్ధులు రామునితో కయ్యమునకు కాబు దుష్టబు నిప్పుతో వెలుగుట మాడుట, కాలసర్ప దంష్ట్రాంకురములతో క్రీడించుట, గుహవసత్పక్ష చాననవత్సరగహ్వరము తెరచి తతత్కంతరమున సుస్తకమును ప్రవేశ పెట్టుట, ప్రళయ సమయముండుమరుస్మహౌద్ధతికి ఎదురు నిలచుట, పుష్కరావర్తకాదిబాలజీమూత ఎర్షితస్వీకృతపాతమునకు రామ్మొడ్డుట అవి ఎంతగనో బోధించి విసిగి వేసారిరి గావి; వాండు పట్టిన కుందేటికి మూడేకాళ్ళను వారమును విడువదాయెను. చివరికి సీతాప హరణము గావించి లంకలో చేర్చుకొనెను. సీతను రావణుడపహరించిన శణము ననే రావణుడు చచ్చెనని బ్రహ్మాండపుడు ప్రకటించెను. పాదుపొస కన్న స్వజీవిక వివాళనమునకు దగ్గరదారి లేదు.

ఇట్లు రావణకృతసీతాపహరణవార్త మహర్షిమండిలములో రావణజీవితము నకు దినములు నిండెనను నూరట పోడి చేసెను. అఖండశివపూజాదురంధరుడగుటచే భావజుని సంహరింపుట శివసహకారము లేనిదే హిసగదు. అది భూతేందుటకై ఆంజనేయావతారము. ఆంజనేయస్వామి ఏకాదశర్ద్రదులందలి అజైకవాద రుద్రుని అంశతో వావిర్భవించెను. అహంకారి, ఎప్పుడును ఉద్రేకముతో కుతకుత రాదునేగాని భావిభంజనము నూహింపడు. తపస్సుచేయు తమస్సుతోడైనచో వినాశము ఉండును. అతడు తామసికతపోషి నవలంబించి శివుని అతి

ముగా మేల్పింపవలెనని ఆడంబరమునకుపోయి స్వశిరోనిర్దళనపూర్వకముగా శివ కై హోమము గావించును తానేది సాధింప దలంచెనో దానికి తానే విఘాతము కల్పించుకొనెను. తనకున్నవి పదితలదే ఆవల రుద్రులు పదునొకఁడు. వారిని తృప్తి పడపజేయి కావించిన హోమ విధిలో పదునొకండవవాడగు నైతికపాద రుద్రుని కోపమునకు గుఱియై తన యవతారముగా నాంజనేయస్వామి రుద్రస్వామి కంటింటిన నహకారహస్తముతో తన మస్తముల పడిందిని మహిమండలికి నైవేద్యము కావించుకోవలెనని వాడయ్యెను. “అవశ్య మనుచో క్రవ్యం కృతం కర్మ శుభాశుభమ్” అను పెద్దల సూక్తి వ్యర్థము కాదుకదా !

కొండపంటి పుండరీకాక్షుని తగడ వచి తాను దీక్షానంబూట కన్న అవివేక మోడుండును ? బ్రహ్మని శాస్త్రమేలేని మహావిపశ్చయగ్రగమ్యుడయ్యెను తావణుడు జన్మింపసారప్రవృత్తి వలంబింపక స్వసంస్కారోచితపురుషవ్యాపారిపూ ర్ణుడై “దైవంసిహత్యకురు హృదయ మాకృత్యై” (హితో. పర్వ. ౫౭ శ్లో.) అను విహితవాక్కు వందలి శాస్త్రీయపురుషుకా రాధీరతను ఏకగ్రంవి దాయులైన పాపమునకు పాల్పడి తత్సాపథంబూపనుగు మహాముఖసాగరమున శాశ్వతముగా యునిగి పోయెను.

రాముడు విష్ణువరాహమని నోదదుడగు విభీషణుడు, తల్లియగు కైకసి, భార్యయగు మందోదరి, కూటవిద్వావిశారదుడగు మారీచుడు ఎఱతగనో బోషించిరి. తిరస్కరింపటకు తన కెమియు ఆకరము లేకపోయినను ఊరక ధిక్కారము జూపించెను. పైగా వాదోక మానవుడు. మానవునకు మనముః కుయ్యకుటా అని ప్రగల్భము లాడ్చి మారపులలోను ఏ కొంతెపాటి అంతస్తును, లేక రాజ్యభీష్ముడై, పితృకృత

ఐహిష్కారమునకు గుఱియై, చేత చిల్లి గవ్వయును లేక బికారయై, జడలు ధరించి అనాకారియై, బైరాగులవలె కందమూలాహారియై, దారియు దొంగయ్యలేవి అడవులలో పడతిని కోల్పోయి ఎక్కడ నున్నదో తెలియక కంటికి మంటికి నేకధారగా వింపిండు దీనమానవుడు నన్నేమి చేయజాలునని తోరముగా బీరములాడి లేనిపోని దారుణముగు కారాకూరమునకు బయిసిమాలి దోసిలి యొగ్గెను.

వానరము నరానుగ్రహముతో వారాన్నిధిని పారము ముట్టుట సాత్త్వముగు పనియేనా? నాగపాశమును గడుతృత్వాహయ్యముతో విడిపించుకొనుట మఘవ్య మాయైనను శక్యమా? మూర్ఛమునీగి సూర్యోదయ వేళకు దీర్ఘ నిద్ర చెందుటకు సిద్ధముగా నుండి సుమార మందలి చంద్రాద్రి యవ్వలి ఓషధిపర్వతమును తెప్పించు కొని చికిత్సించుకొనుట మానిసి యభీనములోని పనియా? ఇవన్నియు రాముడు మానవుడు కాఁడు మావవుడు సుమా యని ప్రాపించుచున్నను కుర్వమ తమోఽతః మైన మూర్ఖతానివేళితమహాభివేశముతో ఇట్లే కొట్టిపారవైది నశ్వరముగు స్వశక్తిపై ఆధారపడిన రావణుని అపారశాస్త్రపాండితీశోదీర్య మేమియ్యెనో కదా? “ప్రాయ స్సమాపన్న విపత్తికాలే ధిమోపి పుంసాం మలినా భవన్తి” (హితో. మి.లా. 80 శ్లో.) అను నార్యోక్తి కడేమున్నది?

అసాధ్యముగు పనులను సుసాధ్యము చేయుట సాత్త్విక తపోమోగముచే కరతలామలక మగును. అది దేవతలకు నీత్యకృత్యము. వారు సత్త్వప్రధానులు. నిష్కారణ లోకహింసకు వారు పాల్పడరు. అందుచే వారికి ఎవరి మనోవేదనా జన్మచైన శాపము తగులదు. ఇంక రక్కసులన్ననో వారికన్న మృక్కడు లెక్కడ దాపురించుదు? వారి కాజన్మ సిద్ధముగు తమస్సు, వారి తపస్సునకు స్వవివాళ దీజ మును గర్భీకరించి పెట్టును. అది తెలిసికొనలేక మనమెంతో అమృగగ్రీతపస్సం పన్నులము గదా? మన కేమి తక్కువ యని మిడిసిపడి కడుగుడు చను నడవడితో పుడమి కిడుములు గడించిపెట్టి కడకు తామా ఇసుమలకే అహుతియై నామరూపము లేక నశించుదు. అట్లు నశింప చేయు తెలివి దేవతలది కాగా నశించు తెలివిమాలిన తనము రాక్షసులదగును. “ద్వావిమౌ పురుషౌమూర్తౌ దుర్మోఢన దశానన” అను నభియుక్తోక్తికి రావణుఁ డంతటి వేదవేత్త గుఱి యగుట కన్న శోచనీయ మేముం దును? ఆ మూర్ఖత్వముచేతనే అతఁడు పదే పదే పంపఁబడిన రాయబారములను

తిరస్కరించి నంధి కొడంబడక బుద్ధిమాలినయబుద్ధమునకు నిర్దోషడి తానునమ్ముకొన్న ఇంద్రజిత్తు చిత్తయిన పిమ్మట కూడ ఆహవమే అభిలషణీయ మని తనతలకు తానే కొఱివి పెట్టుకొన్న అసమీక్యకారి నెవడు మాత్ర మేమి యుద్ధరింప గలడు? “రామ రావణయోధ్యుద్ధం రామరావణయోరివ,” అని ప్రఖ్యాతి గాంచిన ఆజగద్భయంకరమహా సంగ్రామరంగములో తుదకు అమోఘరామబాణాగ్ని కాలే డింధనమై దేహబంధమును దిగినాడి తన అనుపస్థితిచే విశ్వామునకు అనశ్వర మగు కల్యాణము ననుసందించెను

ఇక కుంభకర్ణుడు “అతనికంటె మనుండు ఆచంట మల్లన్న” అనునట్లు రావణునికంటె మించిన జగత్కంటకుడు కావలసిన వాడే గాని దైవసంకల్పబలాధి క్యముచే ఆతఁడు కోరుకొనఁదలచిన నిర్దయను నిర్దురగా తడఁబడి కడకు నిద్రకే అంకితమై అది దీర్ఘనిద్రలో షర్యవసించు నట్లు పరికల్పించుకొనెను. అతని మహారము. ఆతఁడు ఒక్కనాడు గైకొను నాహారము లంకలోని రాక్షసు లందరకు ఏదాదిపాటు కడుపునింపు ప్రమాణము కలది. మదిరాధిరమాంసాదినిషిధపదార్థ సమాస్వాదనవైవశ్యముతో ముదించిన మహాదేహ మాతనికి కొండంత అంద.

ఇంతటి భయంకరుడయ్యును ఆతఁడు కూడ నీతిమూర్తిని స్థాపనకు నీతి నేర్పకపోతడు. సీతను తెచ్చినవాఁడు నన్నదిగి తెచ్చితివా? వేడు నీ అవారోచిత భూష్టాపారమునకు సహకారము నభ్యర్థించు మంటవని అస్మినిని వెగ్గలముగా నిగ్గడిసెను. జరిగిన నష్టమేవో జరిగినది గాని ఇతనైనను పరిశిష్టగృహపరివారముతో సుఖింపఁదలచికొన్ననో తత్తణమే జానకిదేవిని జానకీజాని కప్పగించి బ్రతికి బట్ట కట్టుమని హితోపదేశము కావించెను. కాని “ముమ్మాళ్ళ ర్యో భవతి నసఖలు జీవతి” (మృత్యుకటికమ్ - 1. 81 శ్లో) అను సూక్తికి ఉదాహరణీయుండు కాదలంచిన రావణుని కీనీకు లేమయు నెత్తికెక్కులేదు. ఇక చేయునది లేక కుంభకర్ణుడు రాజ వగు నీ ఉప్పు పులుసు తిని కండలు పెంచు కొంటిని గరుక భండనములో నీకు అండగా విలుచుట కన్న రేండవ ధర్మము నాకే ముంకునని రణభూమి కరిగి అసా ధారణపౌరుషవ్యాపారము నెరపి కపిసేనలపాలిటి ప్రళయరుద్రుడై చివరికి తనపాలేటి ప్రళయరుద్రుడగు రాముని చేతిలో ఖండిత మవ్వకుడై భూమిని కాశ్యతముగా విడనాడెను.

ఈ శ్వేతవర్ణాకల్పములో రావణకుంభకర్ణు లిరువురు రాముని చేతిలో హతులైరి. కాని గత కల్పములో రావణుడు రాముని చేతిలోను కుంభకర్ణుడు చిక్షణుని చేతిలోను నిహతులగుట తటస్థించెను.

ఇట్లు జయవిజయుల రెండవజన్మ మగు రావణకుంభకర్ణులు వైరభక్తిచే శ్రీహరి సాన్నిధ్యమునకే చేరువెరి.

ఇక మూడవజంట శిశుపాలదింతవక్త్రులు. జన్మము జగదమమన్న కొండే వారికి విష్ణుభగవానుని పట్ట గల వైరము కొంచెము తగ్గుమన్న సూచన ఈ మూడవ జన్మములో గోచరించును. శిశుపాలుడు కేవలము కృష్ణుని పట్ట నామ మాత్రవిరోధముతో కోరించి మాషింపుట, రుక్మిణరాసంధాదులపక్షము వహించి కొంచెము కటువుగా ప్రవర్తించుట తప్ప హిరణ్యకశిపువశగిరివాదులవలె ధర్మనిర్మూలన పరాయణత్వముతోను జగత్కంటకత్వములోను కాకులు దీరిన వాడై వారితో సాటియైనవాడు మాత్రము కాడు. ఇక దంతవక్త్రుని పాత్ర అత్యంతము నామమాత్రమే.

శిశుపాలుని పుట్టుకలోనే చతుర్భాసుత్వాదివికృతలక్షణములు కొన్ని గోచరించుచుండు, “ఎవరెత్తుకొనగా ఈవికారములు తొలగి ఆకారము సుభగ మగుచో వారిచేతిలో వీని మరణము నిద్దించు” ■ ఆకాశవాణి జోస్యము చెప్పుట తటస్థించినది. ఇది ఎందుకు తటస్థింపవలసి వచ్చినది?

వారి అలిహృషము విష్ణుద్వారపాలకు లగు జయవిజయులు. హరిపారి పార్శ్వకులు కూడ హరివలెనే చతుర్భుజులు శంఖచక్రధారులు, ఆజానుబంధినమాలికా భుక్యతవవస్థులు నైయుందురు. ఇక అల్పకాలములో వీరు నరలోకమును వీడి వైకుంఠమున కేగి ఏరూపము ధర్మియరో ఆరూపమిప్పుడే సూచియైన దన్నమాట. సనకసనందనాదిభాగవతిరస్తారహాపమైన పాపము ధార వఱకు నశించి నామమాత్ర మగు నేదో కొంత అవశేషించి ఏతజ్జన్మప్రార్థముగా పరిణమించినదే గాని అంతకన్న నీది ఎక్కువ పాపమూలకము కాదని స్థాపించుటకోయిన నట్టి యాకార మతనికి అజన్మసిద్ధమై సహజముగా అట్టి రూపము గల వైకుంఠవాసుడగు వామదేవుని చేతి లోనే ఆతని రూపము కృమపడుట తటస్థించినది. ఇది అతనికి కొంత వఱకు స్వస్వ

రూపానుసంధానమే యని చెప్పవలెను. ఆయినను వైరభక్తి తప్పుదు గనుకను దానితోనే అతనికి ముక్తి చేకూరవలసిన దైవసంకల్ప మున్నది గనుకను అతనికి విష్ణుద్వేష మీషన్యాత్రము సంకల్పించి యుండెను. అదియు నతనిని చూపించుట, పరుల ఎఱుఁగుట అవసరమైనవరచుట, ఆయావజ్రములను వ్యాజ్యములతో తొంగి చూచుట ఇట్టివే వైరభక్తి లీలలు.

ఆకాశవాణి వాక్కు విన్న అతని తల్లి పాత్యతి శివుని చూడవచ్చినచోరెల్లరకు ఎత్తుకొనుట కిచ్చుచుండెడిది. అట్టి అభ్యాసములో కృష్ణుని చేతి కిచ్చినప్పుడతని చిక్కితి తొంగి పోవుటతో అతని యంతము కృష్ణుని చేతితోనే ఉన్నదని రూఢికాగా నామె వంద తప్పుల వఱకు తమింప వలసినదిగా కోరి యుండెను. ■ ప్రకారమె అతడు అపరాధపరంపరల కొడి గట్టుటయు, అమృతము వానిని లెక్కపెట్టుకొనుటయు సాగుచుండెను. ఇట్లు సాగిన లెక్క చర్మజరాజసూయయాగసందర్భమునాటికి ముగిసి పోయినది. అగ్గిరాంబులప్రదానసందర్భమున శివుని చూడరాని దానిని చూడవలెననుచు ఏదో గొల్లవాడని, వెన్నదొంగయని, గోపికావర్ణాపహరియని, జరాసంధుని చేతిలో నోడి పెక్కుమారులు పారిపోయిన వాడని, తన కియలంపెట్టిన రుక్మిణి నపహరించి రాక్షసవివాహము చేసికొన్నవాడని ఇట్లే కొన్ని ఉపాలంకవాక్యములు పలికెను. కృష్ణుని పట్ల సాపరాధులైన కంఠాదులతో పోల్చినచో ఈ అపరాధము లీసకెన్న కన్న వేరవు. ఏదోనిమిత్తము దుష్టతనానికి మోక్షమియవలెననియే కృష్ణుని సంకల్ప మగుటయు, అతడు వండు కోరికలతోకూరూపాబుడై ఎదురు చూచుచుండుటయు తటస్థించి అతని తల్లి కిచ్చిన పాదానము వాటితో నిండి పోవుటచే యుత్తిరయాగసభాభ్యంతరమున తత్కాలాపరాధత ముదాటింది స్థియా మోక్షుభక్తిప్రయోగముచే అతని శిరశ్చేదము గావించి తద్బుధతదవ్యతిరేకమును సకల సభ్యసమక్షమున తనలో లీనము గావించుకొనెను. ఇది ఎలరకు మహాశక్తిగర్భమై జన్మప్రభృతినీరంతరపాపకార్యవిర్మహాపరాయణత్వమై స్వైర్యాఘ్నిగా గల వాని కింపి ఉచ్చస్థితి నొనంగుట ఏమి భావ్యముగా నున్నదని విజ్ఞులు కూడ విచారించిరి. ధర్మజుఁ డేవిషయమున నారక్షసి ప్రశ్నించి దధత ప్రత్యుత్తరముచే నున్న సూదామము తావిండుకొనెను.

ఇట్లే దంతవక్త్రునికూ కూడ వైష్ణవహాససంపాప్రదేహబంధము నుండి

విముక్తి పొందించి తనతో లీనము చేసికొని తన అర్తత్రాణ హరయణత్వమును రుజువు చేసికొనెను.

ఇట్లు వైరభక్తితో పెనవైచుకొన్న మూడుజన్మములు ముగిసి హరిదావా రికులు నిజస్థానమునకు వెండియు వేంచేసిరి. మానవ కాలమానముతో చూచినచో ఇది అతలాదిసంవత్సరముల కాలపరిమితికి విస్తరించినట్లు గోచరించునే గాని వైకుంఠ కాలమానముతో చూచినచో ఒకక్షణమాత్రముగనే గోచరించును. అక్షణము కూడ విష్ణు పోయెగమును సహంపరేణి జయవిజయు లంతగా దీగులు పడి తమ అభాగ్యమును గూర్చి ఆశ్చర్యించిరి. మానవేతరము లగు ఊర్ధ్వలోకము లందిలి మాధుర్య మంతటి దన్నమాట. అందులోను

“యద్గత్వా ననివర్తనే

తద్దామ పరమం మమ॥”

(భగవద్గీత - 15 అ. ౩ శ్లో.)

భగవానుడు చాచుకొన్న వైకుంఠ మందలి అతిలోకమహనీయవిభవమౌరవీ సంగత మైన వైశిష్ట్యకలన మంత అనిర్వచనీయమైన దన్నమాట.

6. దాస్యభక్తి : కుట్టావిభీషణాంజనేయకుంజరేంద్రులు

భగవంతుని ప్రభుత్వ సమునయించి భక్తుడు అతనికి దాసుడై తన్నిర వద్యసేవాసాక్ష్యముతో తన్మచోనురంజన మిసర్చి తదనుగ్రహముతో గట్టెక్కుట దాస్యభక్తి యందలి పరమార్థము.

ఈ సంప్రదాయములో భక్తుడు నానాశాస్త్రపరిశీలనప్రాప్త పాండితీమండి తుడైనను, అనదిగతవిద్యాగంధుడైనను ఒకటే. ఇచ్చట భగవంతుడు సర్వ శ్రేయోదాయకుడనియు, తానాతనిని ఆశ్రయించి తన సకల శక్తులు కేంద్రీకరించి అతనిని కొలుచుకొన్నచో అతడు తన్నుద్ధరించుననియు నమ్ముట ప్రధానము.

అసలేభక్తి స్థూప్రదాయమునకైనను, అమాటకు వచ్చినచో జీవితమందలి పిరంగము నందైనను రోషింపవలెనన్నచో ప్రథమతో గ్రాహ్యమైనది నమ్మకమే అను మాటను విస్తరింపరాదు. విశ్వాసములేనివారిని విశ్వేశ్వరుడు కూడ ఉద్ధరింప లేడు.

మానవుడు కర్మాచరణమున కుపక్రమించుటకు గాని, వివిధ జీవిత రంగములలో అత్యున్నతి సాధించుటకు గాని, పురుషార్థపరమ దను యోగ వైలక్షణ్యమును సంతరించుటకు గాని సర్వేశ్వరునిచే అతని యధీనమందుంచబడిన సామగ్రి దేహేంద్రియమనోబుద్ధులు. ఇవి ఏవియు అపరిమితఫలప్రదములు కావు. పరిమితశక్తిసంపన్నములైన ఇట్టి సామగ్రితో దైసంధిసజీవికాసముపార్జితమాల్య ప్రయోజనమును సిద్ధింపజేసికొనుటయే అంతంత మాల్యము. పైగా ఇవన్నియు కాలగమనముతో అవారోగ్యవిహ్వలభూతములై వాళ్ళాదిదుర్లక్షణకంపితప్రళంపితములై వినాశోన్ముఖముగా పయనించునవే గాని కణకణముద్దీప్తసమధికత్వావనైత తర్యముతో నెనలాడునవి కావు. వీని నన్నిటిని కొంతలో కొంత తేమస్థయిర్మాది రామములుగా తీర్చిదిద్దకోవలె నన్నచో శ్రీరామకథగా మపయోగపడునది భగవద్భరణాగతియే.

ఈ విశేషమును శాస్త్రాధ్యయనముతో నిర్ణయించి గాని, జన్మాంతరసమాగతభవానవాపౌష్కల్యముతో నిర్ణయించి గాని జీవితారంభ దశలో కొంతకాలము స్వశక్తిపై నాధారపడి ఎవేవో తాకికభోగభాగ్యసంపత్ప్రకరములకై ప్రాకులాడినను అచిరకాలముతోనే అందలి అస్థయిర్యమును, అచారిత్వార్థమును, అప్రయోజకత్వమును గుర్తించి ఇత స్వసంక్షేమసముపార్జనమునకై భగవత్ప్రవారవిందసరళతరాళియని రూపనిర్ణయమే శరణ్యమని విగ్రహోపాతనైర్మల్యకల్యాణకల్యమైన మనోవిభూతితో నిశ్చయించి అంతటి సుండియు తద్దిశాప్రస్థానమునకు నడుము కట్టును. ఇట్టి నిర్ణయముతో భగవదనుగ్రహపాత్యులైన మహనీయులు ఈ భావిభవజాంజనేయకుంజరేంద్రాదులు పెక్కురు గలరు.

వీరిలో కుబ్జ శ్రీ. విటవఁడు రావసుఁడు. అంజనేయుఁడు కాథామృగ సార్వభౌముఁడు. కుంజరేంద్రుఁడు చతుష్పాత్తు.

కు బ్జ

ఈమె మధురానగరమున ఒక పుష్పలావికగా జీవితమును కొనసాగించు కొనుచు కర్ణపరంపరాసమాయాతవాసుదేవభగవదసంతతిలావైభవాదివేల హేలాలాలిత్యము

నవగతము చేసికొని ధౌతికముగా నేపని చేయుచున్నను మనస్సులో మాత్రము నిరంతర హరితరణపరిచర్యాపరిణతికి పాల్పడెను.

పాప మామె నలుగురిలో తిరుగుటకు కూడ దైర్యముగా రాగలిగిన స్థితి గలది కాదు. కారీరకముగా ఆమె బహువికృతస్వరూపిణి. దానికి తోడు తానట్టి వికృతాకారముతో జనలోచనజ్వరకారిణి అయినట్లు కూడ తెలిసికొని తనలో తానె యతిమితసంతాపవేదనానాగర్భకల్లోలములతో మునిగితేలుచు ఉక్కిరి బిక్కిరి యగు చుండెడిది. ఆమె మనస్సత అనిర్వచనీయమైనది కనుక సాధారణపుష్పావికాచిత యుగా నైవరితోను ఎట్టి సరసప్రసంగములకు దిగిడిది కాదు. ఎల్లప్పుడు అవిదిత ప్రియజన్మాంతరపాపసంకల్పితే తన కీజన్మము నందిట్టి అనువగస్వరూపము సిద్ధించి నది గదా యని లోలోన కుమిలి ఏడ్చుచు మురిపముగా నెవ్వరితోను ముచ్చట లాడక ముచ్చముడిగి యుండెడిది.

అట్టి స్థితిలో ధనుర్భాగసందర్శనమునకై ప్రధానాతిథిగ కింసునిచే ఆహ్వానింపబడి శ్రీకృష్ణభగవానుడు మధురానగరమునకు వేంచేయుచున్నాడని ఒక ఖభ చార్త జనకోలాహలసమాసితమై ఆమె శ్రవో వినరమున ప్రవేశించెను. వెనువెంటనే ఆమె మనస్సాగరములో ఒక వినూత్నమహోత్సాహవీచిక తాలోల్త్రాముగా సమృద్ధిత మయ్యెను. అది మాత్రము పైకి పొక్కనీయకుండ ఎప్పుటి వలెనే తన పనిలో తాను నిమగ్నమైనట్లు కనబడుచు “అహా! అతివేలసొందర్యరాశి యగు నావాసుదేవుడు ఈ మధురానగరములో ఎప్పుడు ప్రవేశించి నిజపదకంజయుగస్పర్శచే ఏతన్నగరలక్ష్మి లతానును అబువలువున పులికింప జేయునో కదా! మునిజననానస్సరసీరుహభాగిమర సార్యభౌముడగు యాదవకులపక్రివర్తి హరికులిశాంకుశచక్రాగ్రదిభాగ్యవిహ్నివిహ్నిత స్వీయచరణవిశేషముచే ఈమధురానగరము నెప్పుడు పావనము చేయునో కదా! అమందమందహాసచంద్రికాసుందర మగు ముఖచంద్రిబింబముతో గోవిందుడెప్పుడు మధురానగరప్రజానయనచకోరములకు పరమోత్సవకారి యగునోగదా!” అని యిట్లు పరిపరివిధముల గోపికాహృదయము శౌర్యంగిలోచ్చయనిరంతరవిహారహారి యగు శౌరివారణేందుడై డెప్పుడు ధీరధీరముగా మధురాపుటభేదవపీఠీవిఘ్నరలిల కుపక్రిమించునా యని ఆముత్యండుని రాకకై ఎదురు తెన్నులు చూచుచు వీధులలో యత్నించి

త్కారణోపసంక్రాంతమైన కలకలము చెలరేగినప్పుడెల్ల జలజగ్గళాక్షుని ఆగమనశుభా
తంభము సంభవించెనేమో యని అత్యాతురమేదురాంతరంగముతో ఎదురు చూచుచు
అనధిగతవిషయాంతరమైన అంతరంగమును ఆ యనంతశయనుని సుఖజనమునకు
నీవేశము గావించుచు భక్తిబంధురతీవ్రాభినివేశముతో వీరుచిటుక్కునున్న గ్రామహి
మనోహరుని చిన్మయదర్శనభాగ్యరేఖయే ఆమతిదైనని ఆశాంతసమాలోకనవ్యగ్రచేతస్స
యగు చున్నంతలో ఆమె పూర్వపుణ్యములు పండి. హఠాత్తుగా అజ్ఞాతుఁడు సంసార
పద్మలతకు సామజసార్వభౌముడై కంసాధిపీతమధురాపురోపకంఠమున మధుర
మధురచరణవిన్యాసవిహరక్రీడావినోదియై విచ్చేసెను.

ఎప్పుడో నుండియో ఆపుండరీకాక్షుని ఆగమనమునకు తహతహలాడుచున్న
ఆర్థాంతరంగముతో కుబ్జ ఎదురు చూచుచున్నను ఆసమయమునకు మాత్రము నిజ
వికృతశరీరవక్రతావిభాకవిశేష మంతకంతకు స్మృతి పథమున గోచరింప ఆతి భయ
లజ్ఞాసందేహమందేహవిప్రబంధదందహ్యమానహృదయవృత్తాకరయై కంఠదనముతో
కుంచించుకొని పోయెను. కాని భక్తజనహృదయకాసారరాజహంసేయగు సోకంఠ
వై ఆమె అశాది సంసారమును ద్వంసము కావింప కృత నిశ్చయఁడై అనుగ్రహ
సుధామధురపితృజనివాదరీశ్వరప్రభాభాషాశ్యముతో ఆమె న్నీతికుముద్రననును శతదా
సహచరై వికసింపజేయుచు తదంతికమున కేఠంచెను. అట్లయాచితముగా సమీప
గతుడైన సరోజాక్షుని సాన్నిహిత్యముచే సంతోషాశ్చర్యసమ్మోదవీచికావిలాసోప
శోభితమై పోదెత్తిన హృదయసాగరము ఆమెను పరమపారివశ్యలీలావైభవమునకు
లోనుచేసి చతుర్దశభువనభవనస్తంభాయమానుడగు ఆంధోజాక్షునకు పద్మనిరర్థక
డివన యగు నేను ఏమికానుక ఇచ్చి ప్రయ్యుక్తానము గావింపఁగలనా యని కల
వరపడుచు పరిమో, పుష్పమో, ఫలమో, తోయమో భక్తులపహితమైన ఎలవ
లేశమో ఉపాయనముగా నొసగినచో ఆ అజువునే బ్రహ్మాండముగా స్వీకరించి ఆ
బ్రహ్మాండభాండోదరుడు పరమబ్రహ్మానందలీలాపారివశ్యమును భక్తసమూహుల
కనుగ్రహించునట అని వాసును వారును అనుకొనుచున్న మూటలను జ్ఞప్తికి తెచ్చుకొని
ఆమె ఒకపూలచెండును శతభక్తికముగా ఆసర్వేశ్వరునకు సమర్పించి భయలజ్ఞావినయ
శీరస్కము ధర్మాదమూలనిశ్చిస్త సేజితమునై నించెను. అదృష్టదేవతాదరహాసోపస్మృత
శుభావలోకనప్రసాద మెవతిపై ఎప్పుడు చెల్లివిరియునో ఎవ్వరు చెప్పదలరు. సుకల

ప్రాణిహృదంతరప్రవృత్త్యాత్మ యగు నాపరాత్మరుడు ఆమె నయవినయభయంజ్ఞాసంభృ
మాదిభక్త్యవయవభావలహరీమహోల్బణమును గుర్తించి సానుగ్రహకరపల్లవప్రసార
ముతో నామె ననుగ్రహించి తదూపవికృతికి నిష్క్రమితి ప్రసాదించి ఆలోకసామాన్య
సౌందర్యలక్ష్మివిభవసంపన్నురాలినిగా తీర్చిదిద్దెను.

“న మే భక్తః ప్రణ్యతి” (గీత - 9 - 31 శ్లో) అను భగవద్వాక్కు-
కట్ట పట్ల అవరళః ఇట్లు సార్థకమైనది.

వి భీ ష ణుఁ డు :

ప్రహ్లాదుఁడు హిరణ్యకశిపుని పుత్రుఁడుగను, విభీషణుఁడు రావణుని
తమ్ముఁడుగను రాక్షసజాతిలో తప్పపుట్టిరి. రాక్షసులకు విష్ణువుతో జాతివైరము
బలముగా నుండగా వీరిరువురకు శత్రు సఖ్యమేర్పడుట విశ్వమున గోచరించు వింత
లకే వింత. నాఁటి ప్రహ్లాదుని యునికి హిరణ్యకశిపున కెంత కంటకముగ నుండెనో
నేఁటి విభీషణుని ఉనికియు రావణున కంత కంటకముగ నుండెను. తత్త్వజ్ఞుల
అతత్త్వజ్ఞుల మనికికి సమస్యగా పరిణమించుట సహజమే కదా !

ప్రపత్తి సిద్ధాంతమునకు వైష్ణవభక్తిసంప్రదాయమున ప్రాజ్ఞప్రతిష్ఠ చేసిన
మనత విభీషణునిది. లంక మిత్రముతో యిదింట రాక్షసులు వేదాధ్యయనాగ్ని
హోత్రసమారాధనాదివిహితకర్మములు గోచరించి వారి ఆభ్యున్నతికి సూచకములుగా
నున్నను “యథారాజా తథాప్రజాః” అన్నట్లు రావణుని ఆదర్శముతో వరశ్రీపరపీఠ
నాదిదుష్కృత్యములతో పాటు హరివ్యేషదావాసలసంఘటనము కూడ వాటి పతనము
నకు సద్యోపేక్షులైనవి. వారి నడ్డును విభీషణుఁడు గంజాయితోటలో మొలచిన
తులసిమొక్కయై మోకవాణనలు గుఱాళింపఁజేయును, నమ్మి ఆశ్రయించినచో రాక్షస
జాతి కంతకును అసదృశమైన రక్షణము ననుసంధింపఁగలిగి యుండెను.

ఈశ్వరుని నమ్మి చడినవాఁడు లేఁడను సూక్తికి విభీషణుని జీవితము
ప్రత్యక్షనిదర్శనము. తమో దూషితమైన తక్షో వంశములో నృత్యసంపన్నుఁడగు
విభీషణుఁడు జన్మించుట అజాతి కెంత అదృష్టమో అతనిహితోపదేశము లాలింప

కుండుట రావణాసురుని కంఠటి దురదృష్టము. నిరంతరపరాంగనాపరిక్షేపరాయణుడగు రావణుఁ డెప్పుడు సీతాపహరణ మొనర్చెనో అప్పుడే అతని అధ్యాయము హరియైనదని గుర్తించి విభీషణుడు అది లంక కంఠకును చేబగునని ఎంతచప్పినను వివిపించుకొనక ఇతఁడేవేవో కారులు ప్రేరి పరదారాచరణము దానవజాతికి స్వధర్మము, సుధర్మము అది తన్ను తాను ముఖ్యపెట్టుకొఁజూచెను. కాని ఇంతలో శరధిబంధనపూర్వకముగా దాశరథి లంకాసమీపగతుఁడగుట తెలిసికొని వేడిపుట్టివ రాక్షసరాజు మంత్రిపురోహితాదిసుహృన్ముండలము వాహ్యులించి సభ దీరి కర్తవ్యమును గుర్చి చర్చింప దొడంగెను. “అప్రియస్యతు పత్యస్య వక్తా శ్రోతావ దుత్తరః” (రామ. అరణ్య. 87 న 2శ్లో.) అన్నట్లు అందఱు తమశక్తిపామర్యముల పరిమితి ఎంతో లోలోన తమకు తెలిసియు పైకి బింకము చూపి మేకపోతు గాంభీర్యముతో ఇంతవార మంతవార మగు మేముండగా నీవొక్క మానవుని గెలుమట ఏమి లెక్కయని ప్రియవాక్కులతో రాజును యుద్ధమునకు ప్రోత్సహించుచుండగా హితవాక్కులతో విభీషణుఁ డొక్కఁడు మాత్రము వారి నెల్లరను ప్రతిఘటించి రామబాణ మహత్వపతిపాదనపురస్కరముగా అలవాటి సీతాపహరణదుష్కర్త్యమును ఉపసంహరించుకొని శ్రీరామశరణాగతి ఆదరించుట ఒకటియే నిరుపకు బాగుహమకొనుటకు మార్గమని ఉపదేశించెను. హసమాపవైస కోరలతోను, పంచాంగశీ రూపవైన శిరః పండకముతోను సీతాదేవి ఒక కాలసర్ప మవియు ఆ కాటు నుండి తప్పించుకొనుటకు రాముని శరణు బొచ్చుట కన్న మార్గాంతరము లేదనియు, ఇప్పుడు మీరము లాదీన రాక్షసు లందఱు రాక్షసికాతశరాగ్రభిన్నశరీరులై కణములతో యుగపురి కేగిన పిదప విచారించి లాభము లేదనియు కఠోర మగు సత్యమును నాతికఠోర మగు వాదలతో పొదిగి ఆ సభా మధ్యగమన నావిష్కరింపగా చేటుకాలము దాపురించిన రావణుడొ మాటలను పెడచెనిసి పెట్టి విభీషణునకు భ్రాతృద్రోహము, రాజద్రోహము అంటగట్టి చరణాఘాతపూర్వకముగా పరమపరాభవము పాలు చేసి నీదిక్కున్న చోటురు పొమ్మని తరిమి కొట్టెను. విభీషణునకు నాఁడే కాక జన్మప్రభృతి రాముఁడే దిక్కు. జన్మాంతరాయాతభక్తివాసనాపరిపాకవిశేషముతో పండబారిన అతని హృదయము అవివేకి, అహంకారి, ఆత్మద్రోహి అగు నగ్నిజుని అనుచిత చర్యచే నెండవారి ఆదూర భవిష్యత్తులో సంభవింపబోవు రక్షోన్వయ సమూల వినాశనమునకు వగచుచు రాక్షసరాజ్యమును విడిచిపెట్టెను.

గృహారామజ్యేష్ఠాదీనంపదలు, దారాపత్యాదికుటుంబవ్యవహారములు అభిజన పరిత్యాగాదిదుఃఖావహసన్నివేశములు - ఇవి ఏవియు విభీషణుని అంతరంగమును బంధింపజాలక పోయెను అతని మనస్సంతయు రామరామేతిశబ్దనవనీతరూషితమై తల్లి, తండ్రి, గురువు, దాత, దైవము అన్నయు రాముడే అను భావము మనస్సు నంతకంతకు రామసాన్నిధ్యమునకై త్వరపెట్ట పంకిలవేశంతనిచాసము నేవగించుకొను రాజహంస వలె తర్రత సాన్నిధ్యమును అసహ్యించుకొని మోక్షవ్రదాత యగు రాఘవు నాశ్రయించుటలో తణ మాలసించినను యుగముగా భావించుకొని తల్లి ఒడినుండి విడి వడిన బిడ్డ మరల తల్లిని జేరుటకు కలవరించి పలవరించు వెరవున తచ్చరణ రజోలేశ విభూషితమత్తకత్తము తనకెప్పుడు సంపాప్తింపను అని తహతహలాడుచు సకల సాంసారికసంపద్భాహుళ్యమును నరకముగా పరిగణించి ఇంద్రియములతోను, మనస్సుతోను, బుద్ధితోను, రామాశ్రయమునే అపరిహార్యముగా అభిలషించుచు దర్మాదిపురు పార్థవతృప్తయము పరంధాముడగు రామునితోనే ముడిపడి యున్నదని గుర్తించి హారామా! నీవు తప్ప నా కీరోకములో దిక్కు వేరు లేదని ఆక్రందించుచు, ఆకోకించుచు, ఆరాటపడుచు ఆకాశగమనమున రురావస్కంధావారమును సమీపించి తన ఇష్టదైవ మగు రాముని శరణు జొచ్చెను.

పరమశరణాగతిపూర్వక మైన విభీషణుని ఈ చర్య దాస్యభక్తికి తలహూని కము వందీడు. దైవము ప్రభువనియు, తాను దాసుడననియు భావించి తత్సేవయే జీవితమునకు పరమావధిగా పరిగణించి తవనంతరఫలమానురీక్తితలను తల యొగ్గక భగవత్సాన్నిధ్యమును మించిన ప్రాప్త్యవస్తువరేణ్యము వేరొందు లేదను దృఢ నిశ్చయముతో అగతికడై భోగాభిలాషక శాశ్వతముగా తెరపించివైచి భగవదాజ్ఞాను పాంసమే పరమ కర్తవ్యముగా స్వీకరించి ఆచులితవిశ్వాసకరోరతకు పెట్టని కొటగా పనుపడిన మనస్సునకు భగవద్దాస్యము దొగిరముగా సమకూర్చి అపఖాత్రసారిత దృగ్దేక్షుడై శ్లేశములకు లేశమేనియు బెరుగ పురోగమించిన విభీషణుని భక్తిబంధుర శీలమాధుర్యము తదనంతరభక్తుల కెల్లను శిరోధాన్యము.

అం జ నే యుఁ డు :

అశేష భక్తలోకమునను ఆరాధ్యమూర్తి యగు ఆంజనేయస్వామి పెక్కు-

మూర్తిలతో లోకమున ప్రసిద్ధుఁడై యుండెను. వానితో దాసాంజనేయస్వామి అని కూడ ఒక మూర్తి భేదము కలదు. వీరాంజనేయ, భక్తాంజనేయ, సత్త్వాంజనేయ ప్రభృత్యనేకమూర్తి భేదములు, ప్రసన్నాంజనేయ, శ్రీ ఆంజనేయ, పంచముఖాంజనేయ మున్నగు మహామంత్ర విశిష్టములైన విశిష్టాశ్రితి భేదములు ఎన్నియో కలవు.

అయన్నిటిలోను దాసాంజనేయస్వామి ఆంజనేయుని నిజతత్వావిష్కార సమర్థ మైనది.

నంది, గరుత్మంతుఁడు, శేషుఁడు మున్నగు భక్త గణములో ఆంజనేయ స్వామి ఒకఁడు. నంది కైలాసవాసుఁ డగు పరమేశ్వరునకు వాహనసేవ ఒనర్చుచు తన జన్మము సార్థక పరచుకొనెను. ఇట్లతఁడు దాస్యభక్తికి ప్రతీకగా నిలచిన మహనీయుఁ డయ్యెను. గరుత్మంతుఁడు వైకుంఠవాసుఁ డగు విష్ణుభగవానునకు వాహనసేవ ఒనర్చుటలోను, శేషుఁడు ఆ వాసుదేవునకే పర్యంకసేవ పరికల్పింపుట లోను తమ జీవితముల కెనలేని సార్థక్యము నాపాదించుకొనిరి. వీరందఱు యశస్వ భక్తులే.

ఇట్లే ఆంజనేయస్వామియు శ్రీరామునకు దాసుఁడై తన్నీరంతరపరణపరి చర్యాసమాచరణముచే నిజపావనజీవనసన్ధ్యమును సమృద్ధిగా పండించుకొనెను. అట్లే దాస్యచరణముచే హనుమంతుఁడు రామదాసు అని వీరుడు పట్టుచును పొందెను.

భగవంతునకు భక్తుఁడు దాస్యము చేయుట స్వత్రా దృశ్యమానముగ విశేషమనుటతో సందేహము లేదు. కాని భక్తానుగ్రహ పారిణమైన అనుపమకృపాపరి పాకముచే భగవంతుఁడే తత్తునకు దాస్యము చేసిన ఘట్టములు కూడ ఇతిహాసప్రసిద్ధ ములై గోచరింపట కిష్ట. శ్రీకృష్ణుఁ డిట్టి సాహారబంధితికి ఉపాహరణీయుఁ డయ్యెను.

యథాచలను నిమిత్తికరించుకొని రాజుల నడుమ? యోగ కృత్యము నిర్వర్తించిన రాజకీయవేత్తలు చరిత్రలో పెక్కుమంది గలరు. గురుకులు, ఆంజనేయగిరి, అంగదుఁడు, నాత్యకి? శ్రీకృష్ణుఁ డో, సంజయ? య మున్నగునగుట పెక్కుమంది దూతలు గోచరించుచున్నను ఆంజనేయస్వామికి రామదూత అనియు, శ్రీకృష్ణునకు

పాండవదూత అనియు విరుదవామములుగా నేర్పడుట వింత యగు సంఘటనముగాఁ దోచును. అందులోను హనుమంతుఁడు రామభక్తుఁడే అగుటచేతను ఆరామునకే దూతకృత్యము నిర్వర్తించుటచేతను అతనికి రామదూత అని పేరు వచ్చినను విష్ణురము లేదు. కాని శ్రీకృష్ణుఁడు సాక్షా దృగవంతుఁడు. అతని భక్తులు పాండవులు. ■ పాండవులు దూత కృత్యము నెఱపి పాండవదూత అనిపించుకొనుట అమేయానుగ్రహవైభవాతిరేకమునకు సాకిరి కాక తప్పదు. అరిఁ దెవరినో పేరేపించి అతనిలో తన శక్తి ప్రవేశపెట్టి అతనిచేత దౌత్యము నడిపింప వచ్చును. ■ స్వయముగా వాతఁడే అందుకు పూనుకొనుట చూడ ఇది అంతయు అతని దయ గాక మరి యేమి ?

“శ్రీరామదూతం శిరసానమామి”, అని భక్తులు భక్తగణములో నెఱవరచుభక్తాగ్రేసరుఁ డగు నాంజనేయుని కొలుచు కొందురు. “బుద్ధిమతాం వరిష్ఠమ్” అని హనుమంతుఁడు అత్యంత సునిశితశేముషీభౌరంవర్యమునకు నతీ వోదాపరణముగా పేర్కొనఁబడి రామ స్వయముగా సేవకుఁ డయ్యును అసంఖ్యాకు లగు సేవకులకు సేవ్యుడై విరాజిల్లెను. సామర్థ్యములో అతఁడేమైన సామాన్యుఁడా ఆమకొన్న గోష్ఠదీకృతవారాశియు, మశకీకృతరాక్షసుఁడును, అక్షప్రాణాపహర్తయు, లంకాభయంకరుఁడును, “న రావణసహస్రం మే యుద్ధే క్షతిబలం భవేత్” (రామా సుః 4 శిస. 10 శ్లో) అని స్వయముగా వ్రేకబించుకొన్న పృథి వీర ధంతుఁడును అయి రామాయణమహామథా మణిగా జగదేక ప్రసిద్ధుఁడైన మహామహాఁశు. సాక్షాత్పాలకునిచే “విభీషణాయ రామేణ ప్రేష్టాదత్తంద యత్సరా” అని పార్వతీదేవి కుపదేశింపుఁ బడిన హనుమత్కవచమహామంత్రరాజమునకు అధిష్ఠానలైవము విలసిల్లిన ఆసాధారణమహిమసంపన్నుఁ డగు మహానీయుఁడు.

ఇంతటి వైశిష్ట్యము సంతరించుకొన్న ఈ హనుమంతుఁడు తనకు పరదైవముగా సేవ్యమూర్తి యై సాక్షాత్కరించిన శ్రీరామచంద్రభగవానునకు పెక్కువిధము లగు సేవలు చేయుటే గాక నిరంతరము తవ్వరణాం బురుహంతికమున ముకుళిశ్చిత కరకులుఁడై రావన్మాత్రముతోను తృప్తి చెందక తవ్వరణసంవాహనకేళిలాంసుఁడై తత్పదకుశేశయరజస్సమంజకృతమస్తకుఁడై అనందసుధావారాశితరంగతరంగితాంతరంగుఁ డయ్యెను.

అతనికి శారీరకముగా గాని, మానసికముగా గాని, ఆధ్యాత్మికముగా గాని లేని శక్తి లేదు. అతడు చేసికొన్నది రామదాస్యమే అయినను అతడు లేసేదే రామకార్యము గట్టెక్కుట కల్గి. ఈవిషయము అటు రామునకు, ఇటు సీతకు తెలియును. ఇట్టి స్థితిలో అతడెంత స్వతంత్రించి ఏ విధముగా విజృంభించినను అతనిని వారించువారెవరు? అయినను భక్తి సంప్రదాయములలోని కెల్ల దాస్య భక్తియే నిరుపమాన మగు నాత్మసంతృప్తి నొనంగు నని అందలి రుచి ఎరిగిన ఆ మహనీయుడు అట్టి భక్తి పద్ధతికే అంకితమైన మనోవ్యాపారముతో శ్రీరామసేవా ధారంధర్యమును మీద వైచుకొని దారిలో వెన్ని అడ్డంకు లేర్పడినను చిటికెలో వాని నెల్ల నితికొనించి సఫలీకృత మనోభక్తుడు డయ్యెను.

ఇట్టి దాస్యభక్తి నా మామమంతుర దెన్నుకొనుటకు పూర్వోంగముగా ఒక విషయ మరియవలసి యున్నది. జగన్నిర్దేశనప్రతాపమహాభయకర స్ఫూర్తితో త్రిపురాసురులు వివ్వార్తి కారకులై విరుచుకొని పడుచుండగా విశ్వకల్యాణకారకస్మిత కృపను గుర్తెగన్నట్టి దేవతా కోటి వదిగ నలువ కడ కేగి తమ గోడు నొక జోసి కొనుచు ప్రాణేయపడు వేళ వనఃభవుడు శ్రీమహ్మహావిష్ణుమూర్తి నభ్యర్థించిన యాది ఈ బెడద గడవ నలవి కాదని ఉపదేశించి వుండరికావుని ప్రార్థింప కాలతృప్తియేడి యగు నా కమలా మనోహరుడు కైలాసవాసిచే గాని ఈ పని గట్టెక్కుదని దేవత లను పరమేశ్వరప్రార్థనాపరాయత చిత్తులను గావించెను. అంత నా పాలాక్షుడు సంచితపాశుపతాస్త్రైః పురత్రయరక్షోపీరులను భస్మీకరింప వారి గురు వగు మయుడు మాయా మహావిద్యామయుడై ఆ భస్మరాసులను సిద్ధరసకూపమున పడ వైచి పునర్జీవితులను చేయుటయే గాక పూర్వాధిమహాబతోత్పాహసంపన్నయులను గావించెను

తన ప్రయత్న ఫలంబు ఇట్లు వచ్చెనదే యని పరమేశ్వరుడు కింప పడు చుండ శ్రీహరి దీనికి ప్రతీకారము నేను గావించెదను లెమ్మని ఆభయ మిచ్చి తాను గోరూపధారియై చతుర్ముఖుని వత్సముగా నొనర్చి సవితాసముగా తన్నగర ప్రవేశము గావించి తత్కూపగత సిద్ధరసము నంతను తుగిదిలో నాస్వాదించి ఆదృశ్యమయ్యెను.

తాంబూళిబుడసకు వాడిల్లిన ఈ చిక్కును శ్రీవల్లభుఁ డిట్లు విడదీసి నంతనే సదాశివుఁడు ముద్దలి సాంయాత్రికుఁడై అసాధ్యు లగు నీ ముక్కి-డి రక్కసు లను మట్టుపెట్టవలె నన్నచో అసాధారణప్రయత్నమునే ఆశ్రయింపక తప్ప దని పరమేశివుడు భూమిని రథముగను, చతుర్వేదములను హయ చతుష్టయములుగను, సూర్యచంద్రులను తద్రథవక్త్రములుగను, బ్రహ్మదేవుని సారథిగను, మేధవర్చితమును విల్లుగను, సముద్రమును అమ్ములపొదిగను, శేషుని నారిగను, శేషశయనుఁ డగు శ్రీమన్నరహస్తిని బాణముగను గావించుకొని తాను రథియై ఇట్లు అస్తతిరథసమర సన్నాహదోహలుఁడై తిప్పురాసురులపై దండెత్తి అతికఠోరహంకారమిశ్రితాట్టహాస మహాఘోగసంరావనిర్బిన్నబ్రహ్మాండభాండుఁడై తిప్పురాసురులను, తత్పరివారమును తత్పురత్రయమును కణ్ఠార్థమున భస్మిపటలము గావించి జగద్విపన్నవారణప్రవముఁ డయ్యెను.

అప్పుడు శివుఁడు మహానందకందశితహృదయారవిందుఁడై నందనిందను నవలోకించి గోవిందుఁడా | ఈ నందర్భమున నీవు కావించిన సేవ వర్జనాతీతము. నీ ఋణమును నే నెట్లు తీర్చుకొందును? కనుక భావియగువర్తిష్యమిజానావణి సంహారఘట్టమున నీవు రాముఁడవై జనించినపుడు, నేను అంజనేయుఁడనై ఆవిర్భవించి నీకు దాస్యము చేసి కొందునని వాగ్దానము గావించెను.

ఏతదకుంతితవాగ్దానఫలముగా నావిర్భవించిన వానరసార్వభౌముఁ డగు హావని పావనసేవ చేసికొనఁ బూరుదు రామకార్యపరిపూర్తికి స్వీయసమస్తశక్తిసంతానము కొద్దీ ఆ ఋణము దక్కి జగన్నుతిపాసుఁడయ్యెను.

ఇట్లు భగవంతునకు దాస్యము చేసికొనుటకే అవతరించిన పవమాననందనుఁడు తన యవతారమునకు మూలపురుషుఁడగు పరమేశ్వరుఁ డెల్లప్పుడూ శ్రీరామ నామజపానుసంధానమానసుఁడై యుండుటచే దద్వాసనావాసితాంతఃకరముఁడగు హను మంతుఁడగు కూడ జనకతనయాప్రాణేశ్వరవాచారవిందవరివస్యాపరాయత్తచిత్తుఁడై రామనామామృతనితంతరాస్వాదమోదమానఃమానసుఁడై ప్రతిఫలవాంఛారహితముగా స్వీయప్రయదేవతాదాస్యక్రియాసమున్నేషమున కు ప క్రి మించి పుట్టింప, పెంప, త్రింప తన భరదైవ మగు రాముఁడే ఉద్ధాముఁ డనియు తాను నిమిత్త మాత్రమే

అనియు నిశ్చయించి ఫలాఫలప్రసంగభంగీసమాల్నిగితము కాని అంతరంగముతో విహిత కర్మావరణమునకు పూనుకొని సాగకలంఘనాద్యసాధానముహాకార్యనిర్వహణ భారధారేయ మగు నమేయసిశ్చయముతో లంకాప్రవేశము తచ్చగరలక్ష్మీవిచుర్దనము, పురాంతఃపురాలోకనము, అహోకవనాన్వేషణము, వైదేహీసందర్శనము, భామనందేశ భాగవణము, సీతాసందేశోద్దేశము, రామాంగుళీయకప్రదానము, సీతాశిరోరత్నప్రతి గ్రహణము, ఆహోకవనభంజనము అశ్వాద్యసద్భుక్షరక్షోవక్షోవిదారణప్రవిదారణవిజయ లక్ష్మీకరగ్రహణము, రావణతిరస్కారము, విభీషణపురస్కారము, లంకాదాహము- ఇత్యాది లోకస్తుగ్య కృత్య నిర్వహణము అవలీలగా నాచరించి క్షణక్షణప్రవర్తమాన రామానుగ్రహపథావలోకనమందారమాలాసమలంకృతవక్షస్సుగ్గఁ డయ్యెను.

అంజనేయుఁడు నిత్యబ్రహ్మచారి యగుటచే అతని చర్య లొక్క శృంగారము దక్క తక్కిన రసము లన్నింటికి నాస్పదములై వివస్వత్కోజ్జము లగుచు కంచి సముత్తరణమున పీఠరసము. జానకీ సందర్శనమున కరుణ రసము, అంతరాయ తిరస్కరణక్రియాసామర్థ్యప్రదర్శనమున అమృతరసము, ప్రహరింపబోయి నిత్య జాగరుతుఁడును, సమయోచితరతంత్రీకుశలుఁడును అగు తన వివిధ భర్యలచే ప్రహరణపాత్రులగు కక్కసుల మ్రుక్కడితనము నావిష్కరించు పట్టున హాస్యరసమును, ఉచ్ఛాపనసమరకేళివిలాసవిహారవైయాత్యమునను చిత్రవిభిత్రోదంకముణలిలా సమాస్పాలితరక్షస్సముదయోపద్రవనిగుంభనమునను రౌద్రభయాశుభీభత్సతనములును, అనవరత శ్రీరామనామస్మరణలిలాపారవశ్యమును చిత్తగించు పట్టున శాంతరసమును ఇట్లు మహామహుని జీవితము సర్వరహోపస్కారోభితమై, రసజ్ఞహృదయసమాఖర్షణప్రశస్తమై భువనమహనీయ మగుచు.

సీరాపహరణాంతరము లక్ష్మణసహాయుడైన రాముఁడు తదన్వేషణార్హమై అఖిలప్రదేశములను అవలోకించుచు దారిలో ఋష్యమూకాదిరి వచ్చి వాలి ప్రధాన్తము ఓరుఁడగు సుగ్రీవునిచే వారెవరో చూడ వలసినదిగా పంపఁబడి నప్పుడు భిక్షువేషములో వారిని సమీపించిన హనుమంతుని వాక్పాత్యుగ్గాదివిశేషములను, తదధిగత, వ్యాకరణాద్యంగసహితనానానిగమవిద్యాసారమును శ్రీరాముఁడే స్వయముగా మెచ్చుకొనుటలో అంజనేయుని అనితరసాధ్యవిద్యాపరిశ్రమాదికము ప్రపంచమునకు ప్రవృత్త

మైనది. ఆ విధముగా వ్రథమావలోకనములోనే పగడైవముచే ప్రకృష్టముగా వ్రశం
సింపఁబడిన పరమేశ్వరావతారస్వరూపుడగు వానరకులోత్తంసుని అతిలోకమహిమాతి
శయము, సర్వవా, సర్వవా విచ్ఛిన్నైశ్చమైరది. పిదప సీతాశ్లేషణ ఘట్టములో
తత్ప్రదర్శితసాగరలంఘనసమున్నతప్రకాశరామర్యసమున్మేషము నరులకు, వానరులకు
మాత్రమే గాక సురలకు సురాధిపులకు కూడ పరమ ప్రశంసాపాత్రమై రామకార్య
సీర్వహణసన్నివేశములో ఆతని విష్ణులిరస్కారనైపుణ్యప్రాబల్యములు వేత్తజనవంద
సింయము లైనవి. విష్ణుట లంకాప్రవేశము, లంకిణి నెదుర్కొనుట మొదలుకొని
లంకాదాహపర్యంతము మఱియైన అఖిలసంఘఫనములలోను హనుమంతుని చర్యలు
హనుమంతునకు దప్ప అన్యులకు సాధ్యము కావరు విషయము విశదీకరించుచునే
యున్నది.

సీత జాడ చూచి రమ్మనెనే గాని రావణునితో తదాస్థానమున బలప్రదర్శ
నము చేసి రమ్మని రాముఁడు చెప్పలేడు. కాని హనుమంతుఁడు రామాదేశమున
కంటె అతిరిక్తముగ వనభంగాదిదృశ్యలు పెక్కులు గావించెను. అన్నియు చేసి వెను
దిరిగి సీతా సందేశము రామునకు వినిపించునపుడు రావణునియొక్కనుమని నేను
జెప్పితినా అని రాముఁ డాంజనేయుని ప్రశ్నింపు తేను. ఇండురోనే ఆంజనేయుని
పరేంగి కావగాహిత్యము, దౌత్యనిర్వహణ ప్రతిభాపరిపాకము, సమయోచితప్రజ్ఞా
ప్రదర్శితపాదవము, వివిధశాస్త్రసమాలోకనపాండితీప్రకర్షము మున్నగున వన్నియు
వ్యక్తమగు చున్నవి. జరుగఁజోవు రామరావణసంగ్రామమును దృష్టియం చుండఁకొని
రామశత్రువిగు రావణుని బలమెంత యున్నదో, ఏమి చూచుకొని ఆశంకా సీతాప
హరణపాపమైన అకార్యమున కొదిగట్టెరో తెలిసికొనుట మాత కర్తవ్యము. మాత
అనుటగోనే దాస్య మిమడి యున్నది హనుమంతుఁడు నిర్వహించిన ఈ అచనపు
కార్యభారములో ఆతని దాస్యభక్తి అతిలోక సుందరముగా ఆవిష్కృతమైనది. స్వప్రాణ
మాతమున కేసి జంకుగొంతులకు తాపీయతి స్థానజలములేని శత్రురాజ్యముతో అతఁ
డింత అసహాయుఁడై విజృంభించుటకు రామభక్తియే ప్రేరకము, స్ఫూరకము,
కారకము.

విష్ణుట సేతునిర్మాణానంతరము ససైక్యుడై రాముఁడు లంకను ప్రవే
శించెనని యాధ్యమునకు సర్వసన్నద్ధుఁడై యున్న తరి విభీషణుఁడు ఆకాశ

గమనమున రామశరణార్థియై సుగ్రీవసంధావరమున పొప్పించినపుడు సుగ్రీవునితో కూడ ఎల్లరును వాని కాశ్యపు మిచ్చుట కొఱవితో తల గోకికొనుట అని రాముని పాద్యరింప

“సకృదేవ ప్రసన్నాయ తవాస్మీతివ యాచత” (రామా. యుద్ధ. 18న 88 శ్లో.)

“శరణం సర్వభూతేభ్యో దదా మ్యేత ద్వైతం మమ” (రామా. యుద్ధ. 18న 84 శ్లో.)

అని పరంధాముడగు రాముడు భక్తజనమంతటా రాముడై లోకాధిరామముగా నిజ స్వరూపుడగు ప్రకటించు పట్టున దాస్యభక్తుడగు అంజనేయుని దొడ్డికి సాటి దాస్య భక్తుడగు విభీషణుని కాశ్యపు మిచ్చుట సర్వవిధముల సముచితమే అని సమర్థించి తన సారవజ్ఞుని ప్రదర్శించుకొనెను. అది మొదలు రావణవధాంతము జరిగిన ఓషధిపర్వతావరణము, కాలనేమి సంహారము, గంధర్వప్రతిఘటనము మున్నుగా గల సకల సాహసకార్యజాతములలోను, హనుమత్ప్రదర్శితపర్యగాంక్షియోదార్యాది గుణసంపత్తి తద్విమల దాస్యభక్తిని గర్వీకరించుకొని భక్తజనమనోమోదిప్రదాయక మగు చున్నది.

గ జే యు రు :

మోక్ష మనునది మానవునకే చెందిన సౌత్తమునట్లు కొందరు మాటాడుట కద్దు. కాని ఏప్రాణి యైనను ఉత్తమసంస్కారపరిపాకభాసురమై భక్తితత్త్వసంపేది యై యీశ్వరప్రపత్తిని పొంద గలిగినచో కైవల్యేంద్రియారగ్రహజ్ఞానమునకు యోగ్య మగునని పురాణేతిహాసకావ్యవాఙ్మూలముల నిరూపించు చున్నవి. అచంచల నిష్కలశంభక్తిపరిపాకముతో శిష్యుని చేసికొన్న నాచెప్పుడు, సర్వము, సౌమజము, తిన్నడు మొనలగువారు మోక్షము నొందినట్లు శ్రీకాళహస్తి మాహాత్మ్యము సాక్షి మిచ్చు చున్నది. వీరిలో సాలిపురుగు స్వేదజము, కీటకము. సర్పము అండుజము, సరీసృపము. సౌమజము జరాయుజము, మృగము. జల, తిన్నఁడన్ననో మానిసి యైనను నాగరకుడు కాఁడు. మరి సుకుమారసంస్కారమువకు నోచుకొని ఆటవికుడు. ఈ సన్నివేశము ముద్దేశించియే

కా. “ఏ వేదంబు బడించె లాత? భుజగం బే శాస్త్రము ల్పావె? దా
నే విద్యాభ్యసనం యొనర్చె గరి చెంచేమంత్ర మూహించె? బో
ధావిర్యాచ నిదానమల్ చడువులయ్యా? కావు! మీపాదసం
సేవా సక్రియై కాక జంతు తలికిన్ శ్రీకామసీశ్వరా!”

(శ్రీకా. ౩. 18వ.)

అని మార్చి మహాముడు అచంచలభక్తి ప్రాశస్త్యమును ప్రశంసించును ప్రాకృత
ప్రపంచమును ప్రశ్నించుచున్నాడు. కనుక చోదావిర్యాచనిదానములు చడువులు
కావనియు భగవత్పాదసంసేవాసక్రియే యనియు ప్రాపితమైనది.

ఈ విషయమునే భాగవతము మాడ గజేంద్రుని మూలమున ఋజువు
జేయుచున్నది. గజేంద్రుడు చతుష్పాత్తు. దశంతకోటికరిణినాడుడై స్వేచ్ఛా
నంచారసముల్లాసియై డుష్ప్రవేశము లగు కాంతారసంతానములను నిజోపస్థితిచే
మన్నించు చుండెను. అట్టి ఆ మాతంగమహాన్యాయసమాగ్నిప్లువ కొకప్పుడు దప్పి
గొప్పగా చొప్పుడి ముప్పు ముంచుకొని వచ్చెను. ప్రాణికోకమున ఆకలి దప్పులు లేని
దెవరు? ఇది యొక విశేషమా? కాని ఏనన్నివేశమును పురస్కరించుకొని సర్వేశ్వ
రని సంకల్పము ల్లాజొన్ముఖముగా ప్రసరించుచో ఎవరి కెరుక? కరేయకాపాఠే
శ్వరునకు మోహజనకమైన దాహ మొదలి నంతనే నిజప్రాకృతిరీత్యూధముచే ననుగమ్య
మానుడై విలాంబివిపీఠీవితానమును జలసంపాదనవ్యగ్రమియై పర్యటించెను.
సుదీర్ఘప్రయాణశ్రమానంతర మొకచోట వికసత్పంకేరహమరందాస్వాదనమత్తమగు
కరకుంఠారకోలాహలమందొడ్డునున్న మైన సువికాల కాసారము నేర్పానంద ప్రదా
యకముగా సాక్షాత్కరించెను అది కనినంతనే చిరకాలజలవాస శరచర తీర్థకో
నార పైన యవకాల మొదలె ననుచు ప్రహ్లాదబాసుగస్వాతితుడై నిజకాంత లతనిని
వెంటిడివచ్చి హృదము చొంగి తాగును అందు ప్రవేశించి తుండాకృష్టజలప్రసారిత
సుధాంభోహస్సందై సమృద్ధాద్దండకీరల హాయిగా మెలగు సోల్సాహసనరమున
అప్రతర్కితముగ కరిపాదము మకరముఖగర్జన మయ్యెను. ఒక్కసారిగా ఆనంద
స్వేంద్రీహృహహవేగమునకు దెక్కలు కట్టుకొని వచ్చిన వర్ణత మధుపడినట్లయ్యెను
అయినను సమదోర్దండవేదందప్రకాండ మగుటచే ఒక్క యుదుటున మొనలిన జల

మధ్యమునకు త్రోసి వైచెను. కాని లిప్తకాలములో మతంనది ద్విగుణితకృతరయోద్భాసిత గమన పరివంధమై మగల వచ్చి యదాపూర్వముగా తత్పాదమును నిజదంత్రాకృతవ నీషిష్ట మొనర్చును సలిలాధః పరిదేశమున కాకర్షితుడయి వికర్షణక్రియాలోల మగు శుండాలము కరాచూతదంతసంఘట్టనప్రముఖసమరక్రీడావిన్యాసవైపిధ్యముడే దాని ధూతవిగూత మొనర్చుటకు ఎంతగానో ప్రయత్నముఁ జేసి విఫల మయ్యెను.

ఇట్లు కరి మకరి సంగ్రామము వెట్టేండ్లు హైరముగా సాగిన పిదప పోరాటములో నీరాటమునకు బలము హెచ్చుటయు వనాటమునకు అంత కంతకు తగ్గు టయు తటస్థింపగా తాను స్వప్రయత్నముతోనే పురోగమింపఁ జూచినచో సుదీర్ఘమహా కలహానంతర మర్థిగర్హ్యమైన ఓటమి నంగీకరింపక తప్పదని నిశ్చయించి కరేణికావల్లి భుండు సురవరేఖ్యుఁ డగు పురుషోత్తము నచంచలభక్తియుక్తుఁడై నానావిధప్రార్థనా పరిధీనబోనివేదితాత్మ సంతాపఁడై వరివస్యానిపుణుఁ డయ్యెను. అయివను తన్ను రక్షింప శెవరును ముందుకు రాకునికి వివేకులగు లోకు లెల్లప్పుడు ఉత్తమ శ్లోకుఁ డగు వైకుంఠవిద్వాంసుట వ్యర్థమేనా అను సందేహము కూడ కలిగి అసలు వాడిచే నింతగా ప్రశంసితుఁ డగు పరమేశ్వరుని యునికినే శంకించి

క. “కలఁడందురు దీనుల యెడఁ
గలఁడందురు పరమ యోగి గణముల వాలం
గలఁ డందురన్ని దిశలను
గలఁడు గలం దనెడువాఁడు గలఁడోలేడో” (ఆం. మ. భాగ. ౮:౧౭. ౮౮ప.)

అని సందేహబోలాయితస్వాంతుఁడై అంతులేని వేదనతో క్షంతింత యనరాని అకాంతికి చిక్కి శిఖాశణమునకు చాచుపైజ్యమునకు గుఱి యగు చున్న తనదేహములో ముడుచునే నియు బలస్థయిర్మములు తేకపోవుట గుర్తించి తన అప్పటి యథార్థస్థితి వావిష్కరించుచు

శా. “లా వొక్కింతయు లేదు చైర్యము విలోలం బయ్యెఁ ద్రాణంబులున్
రావుల్ దప్పెను మూర్ఖ వచ్చెన్ దనువున్ డస్సెన్ శ్రీమం బయ్యెడిన్
నీవే తప్ప నితః పరం బెయ్యెగ మన్నింపం దగున్ దీనుసన్
రావే యాశ్వర | కావచే వరద | సంరక్షింపు భద్రాత్మకా!”
(ఆం. మ. భాగ. ౮:౮౦)

అని అత్యుత్తమశరణాగతివ్రతపరినిష్ఠితచేతస్కుఁ డయ్యెను. ఇత నిష్ఠియవస్థలో
 వేదవేదాంగాదిసకలశాస్త్రప్రతిభుత మైన దివ్యశక్తి ఏమైన మన్నచో అది కదలి వచ్చి
 తన్ను రక్షింప వలెనే కాని, లేనిచో తనకు మకరి చేతిలో మరణము తప్ప తక్కిన
 అమృతయనంపొప్పితై కలలు గనుట వగటి కలతే కాఁగలవని పరమనిరాశాపరి
 పూరితహృదంతరుఁడై చిరోపాత్తి శ్రమివృత్తదేహింద్రియ మునోబుద్ధి యై దిగంతము
 లందు నిజనిరసావలోకనలతావిలాసమును ప్రిసరింపఁ జేయుచు మహాయానక్లేశనిశ్చా
 నవచనోష్ఠలా పౌష్కల్యముచే దిగంతకాంతారపీఠులను పరివ్రాస మొనర్చుచుండ ఆ
 దీనమానసుని ఆక్రందన త్వని “అలవై కుంతపురంబులో నగరిలో నామూల సౌధంబు
 దాపరి మందారవనాంతరామృతసరఃప్రాంతేందుకాంతోపలోత్పలపర్యంకరమావినోది”
 యగు నాపన్న ప్రిసన్నునకు కర్ణగోచరమై ఆభ్యర్థరమావైనతేయవిష్యక్తేనాదిపరివార
 మునకు గాని, జయవిజయాదినిఖిలపారిపార్వకులకు గాని మాట వడసకై నను
 ఏమియు తెప్పకయే శంఖచంద్రాదిపరికరసంపత్తిని గృహింపక వివాదబోధితమృదు
 పరిచేలాంధల మైనను వీడకయే, ఆకర్ణికాంతరధమ్మిల్లము చక్క నొత్తకయే బ్రహ్మాండ
 భాండముల తేదో అనూహ్యమహావిపత్సరంపర సంఘటిల్లిన చాడ్చున గజప్రాణావరో
 త్సాహియై వైకుంఠనగరద్వారనిర్గమనపూర్వకముగా గగనాబోగవప్రపర్యవర్తి యయు
 యత్కాసారనక్రమకల్ప్యగురుక్షోభకు గురియైన కరిపర్యేచ్ఛఁ డుండెనో తత్కాసార
 తీరమున కరుగు చుండగా ఆపదుద్ధారకుఁ డగు నాచారి ననపాయుని యగు నరవిందా
 మహాదేవియు నామె వెనుక తద్వికుంఠనగరీశద్వారకాంతాసంరానము, తదంతిమున
 శంఖచక్రాది విజాయుధనివహము వెనుకనే వైనరేయిఁడు, పిదప నారయఁడు ఆ
 పిమ్మటనే విష్యక్తేనుఁడు తదనుసరతై అప్రాకృతలోక నివాసి సకల్ప్రజానీకము
 అఖాలగోపాంము విచ్చేయఁ దొడంగిరి. అది కని తత్తలోకాధివాసులు విస్మయా
 వహస్వాంతులై ఎక్కడివా రక్కడనే నముత్తిరులై ఓహోహో మనపురాకృతిసుకృత
 విశేషముచే కాఁబోలును దర్శన మిచ్చుచున్నాఁడల్లదే విష్ణుధగివానుఁడు కనుగొనుఁడు.
 ఆశరసనే సరసిః నివాసిని యగు నిందిరామహాదేవి శ్రీవస్తుభాయమానమాచురీయ
 భావనగంభీరముగా మొరయు శంఖ మల్లదిగో మర్జన శిషానిష్ఠాపటిష్ఠమై దర్శనీయ మైన
 సుదీర్ఘ మదిగో అని పరస్పర ప్రదర్శన పూర్వకముగా భక్తిమయాభావశంతాప
 శరణార్థకతాంతరంగులై సంభాషించుకొనుచు నిటల్పప్రాప్తకరాంబుజద్వితములై నమో
 నాకామజేరిమహామంత్రపునశ్చరణపురస్కరముగా హరిసంకీర్తన మాచరింపఁ దొడం

గిరి. అట్లు సకలలోకప్రముదావహుఁ డగు పరమేశ్వరుఁడు దివి నుండి భువి కవతరించి కాసారసమున అపారసంసారపీడాపరిపీడ్యమానమానసుఁ డగు వారణ వల్లభునకు నిఘాహంగప్రసారితకరుణావతోకనెనుధానుధారలచే ఈషన్యనశ్శాంతి ప్రసాదించుచు జలాతర్గతశివమూరసార్వభౌము నుద్దేశించి చక్రప్రయోగ మొనర్చినంతనే అపరిమితకోపానలజ్జాలాధగద్దగాయితదిక్చక్ర మగు నాచక్రము ప్రతాపనిర్వక్రమై నక్రముపై వికరిమించి వజ్రార్థముతో తన్మస్తకమును ఖండించి కరిసి కరుణారసమున నభిషేకించెను. వెంటనే మకరముఖాంతరాళము నుండి విడిపడిన పాదముతో వేదనా నిర్ముక్త మగు వేదండ మీవలకు వచ్చి తనపట్ల నపారకృపాపరిపాకమును వెదజల్లు వేదమూర్తియగు వైకుంఠుని చొడగని అనిర్వచనీయభక్తిభారవినమ్రగిరిస్కంఠై మ్మిక్కు చుండ దియొడునోహరుఁ డగు రమామనోహరుఁడు భువాంబరీషప్రహ్లాద ముచికుండాదిపరమవైష్ణవశిరోవిన్యస్త మగు హస్తముచే అవ్రశస్త మగు హస్తీమస్త మును స్పృశించి ప్రశస్తము గావించి సదయవీక్షణవిషేషవిశేషముచేతనే ఆతని చేతమునను ఆనంతప్రళాంతి ననుగ్రహించి తన చక్రస్పర్శచే పురాదేవందత్తకాప ప్రిస్తగ్రహిణిరవిమోచనపూర్వకముగా విజయము నొందిన హాహాగంధర్వ శేఖరునిచే నానావిధభక్తిమయగీతిప్రశంసితుడై పరిసరప్రాంతిసమావిష్టసురసంయు హింద్రాదులకు దరస్మితమంగళావలోకములచే పరిపూర్ణానుగ్రహము ప్రసాదించి అంతర్లీలఁ డయ్యెను. ఇట్లు హర్యనుగ్రహమునకు పాత్రుఁ డగు ననేకపనేత్రుఁడు దాన్యభక్తి నవలంబించిన మహనీయులలో నగ్రేసరుఁడు.

వాత్సల్య భక్తి .

భగవంతుఁడు జగజ్జనకుఁడు. జగత్తునిందలి సకలజీవరాసులు ఆతని బిడ్డలు. బిడ్డల పట్ల తల్లిదండ్రుల కుండునది వాత్సల్యము. ఇది శృంగారమునకు స్థాయి యగు రతికి రూపాంతరమే. రతి యనునది యురుపురు ప్పాఁబల పట్ల నుండు ననుబంధమునకు చిహ్నము. ఇది యురుపురు సముల నడుమ నున్నచో స్నేహమగును. గొప్పవారి పట్ల తక్కువవారి కున్నచో గౌరవ మగును. గురు శిష్యుల నడుమ గాని, తల్లిబిడ్డల నడుమ గాని ఉన్నచో వాత్సల్య మగును. ఆలు మగల నడుమ నున్నచో ప్రేమయ మగును. భగవంతుని పట్ల భాగవతున కున్నచో

ధర్మియగును.' వీరు 'వారనక విశ్వరూపవసంధము పట్ట నొక యుదాత్తచిత్తన కున్నచో' ప్రేమ యగును. ఇన్ని రూపములు ధరించునది ఈ రతియే.

రతి యొక్క- రూపాంతర మగు వాత్సల్యము ముఖ్యముగా తల్లిదండ్రులు బిడ్డలయందు - కలిగి యుండును. గురువునకు శిష్యునియందును వాత్సల్యమే యుండును గాని అతని యొద్ద విద్యా స్వీకారమునకై ప్రవేశించు నప్పటికి శిష్యునకు కొంత వయస్సు వచ్చి ప్రాజ్ఞత ఏర్పడి యుండును కాని మాతృప్రదర్శనీయవాత్సల్యమునకు పాత్ర మగు బిడ్డ ఏమాత్రము వయస్సు లేనిదై తన ఆకలి దప్పులను గూర్చి గాని సుఖదుఃఖములను గూర్చి గాని ఏమియు తెలియని అమాయక స్థితిలో నుండి సమస్తమునకు పరాధీనత్వమే శరణ్యముగా కలిగి యుండును. కనుక మాతృవాత్సల్యము అనుపమానమై, అమూల్యమై, అవార్హమై యుండును.

కాకినైన ఈ వాత్సల్యమే ఇట్టి దిన్నెనిని సాధించి యుండ ఇంక భగవంతునే విడ్డగాఁబడని పెండు నా తల్లిదండ్రుల కుండు వాత్సల్యగరిమ ఇయ్యలేనిమాపింప సాధ్య మగునా? ఇట్టి భాగ్యము కౌసల్యాదశరతులకు, దేవకీవసుదేవులకు, నందయశోదలకు లభించినది.

కౌ స ల్యా ద శ ర థు లు :

అన్మాంతరసంపాదితపుణ్యవిశేష మగణ్యముగా గుండెననే గాని భగవంతుని సేవింపుకోవలెనను ప్రీతి యెట్టి వ్యాజికెని ఆనింప... ఎవరికైనను అనాదినంసార సమాసాదితవిష్టశిశ్నేతరవాసనావాసించిన ఎవనస్సచే ప్రేరితము లగు నిందియములు రాగద్వేషవశేభాతములై, కృకభూతభక్తివైరాగ్యములై విషయలాంఛట్యముతోనే సంతతము నదిమద మగుచుండును. ఎన్ని పురాణములు విన్నను, ఎంత మంది మహా పురుషుల ధర్మప్రవచనములను శ్రవణము చేసినను, నిత్యక్రిత్యముగా సాగు జనన మరణముల నెన్నిటిని మఱిన్నను యోవనము మరీవేగతుల్య మనియు, జీవనము పటు లాంతతోయతరల మనియు, మోగానందము కరి కిర్దాంత చపల మనియు ఎన్ని నీతులు విన్నను సామాన్యముగా ప్రాణి సంఘాతము తుత్తిపాసానివృత్తి కిచ్చు ప్రాధాన్యము భగవద్వరణసమాశ్రయమున కిచ్చుట గగనకుసుమ మనియే చెప్పవలసి వచ్చును.

అట్టి యెడ జన్మాంతరసముపార్జిత సమున్నతపుణ్యవిధూత్తిమహిమచే భగవానుడు రాముడై కౌసల్యాదళరథుల దాంపత్యమునకు ఫలముగ భూమాత చేసికొన్న యమూల్యసుకృతవిశేషమునకు మూర్తి స్ఫూర్తిగా రాముడై యవతరించెను. వసిష్ఠవిశ్వామిత్రాదిమహర్షివర్ణ్యుల ప్రాకృతప్రజ్ఞాప్రాభవోదారులై రాముడు మాధవుడు గాని మానవుడు కాదని ఎంత బోధించినను అది కాదని ప్రత్యాఖ్యానము చేయకయు అట్టి భాగ్యము తమకు లభించి నందుల కమితానందము నొందియు ఆతన పట్టాచారు పదార్థింపు అపరిమితానురాగమే వాత్సల్యభక్తికి ప్రథమోదాహరణముగా పరిగణింపఁ దగ్గది.

రాముడు సూర్యవంశమున జన్మించినను సూర్యుని నైజ మగు ప్రతాప ప్రకాశములతో పాటు చండుని నైజ మగు సౌమ్యతాప్లాదనములు కూడ నాతనియందు మూర్తికవించి యుండుటచే పుడమిపై సూర్యవంశసంభవులలో ఎవరికిని రాని రామ చంద్రుని డను పేరు ఆతనికి లభించినది. దళరథునకు పంచప్రాణవిశిష్ట లగు తక్కిన సర్వమానవులకంటె ఒక ప్రాణ మధికము. అది రాముడు. పుత్రవామోహము సాధారణముగా గృహస్థుల కెల్లరకు ఉండుట సహజమే అయ్యును, దళరథునకు రాకుండు పేరు సామాన్యమైనది కాదు. మంచి గాని, చెడ్డ గాని కొన్ని హద్దులకు లోబడి యున్నప్పడే యుద్దిష్ట ప్రయోజనము నెరవేర్చును. ఆగీత నతిక్రమించినచో మంచి కూడ చెడ్డలోనే పర్యవసించును. రాముడు లేకుండ అరువదివేలసంవత్సరములు నిర్విచారముగా జీవింపఁ గలిగిన దళరథుడు రానూని ర్వానాంతరము ఆ స్థూర్యము నేం కోల్పోయెను? ఇందుచోనే ఆతని మృత్యు రహస్య మిమిది యున్నది. దేని నెవరు ప్రగాఢముగా పేంమించురో అది వారికి మార నుండుటయు, వారు తద్వియోగబాధావోదాయమానమానసులై క్రిందుమిదు లగు టయు లోకసహజము. ఇంకను సంతానవాంఛ అమిత యోనియు అంతరంగమున నావిర్భవింపని పూర్వకాలమున నెప్పుడో అతడు పొరపాటున ఋషిబాలకుని ఏన్ముగనుకొని చంపినపుడు తత్పుత్రవియోగముతో మరణించు నమ్మహర్షి నివును నిట్లే పుత్రవియోగప్రగాఢభేదస్పృహఁడవై మరణించువు గాని యని పెట్టిన శాప మవ్యక్తముగా నతనిని ప్రేరేపించి నిరంతరరామసాంగత్యరూప మగు రాగ బంధమును పెంచి కణకాల మేనియు తద్వియోగమునుగూర్చిన అశోచనను మనస్సుతోనికి

తెచ్చుకొనుచే దుర్బర మగు నంతటి దురంతస్థితికి చేరుకొనెను. ఈ దారుణవృధ చేతనే విశ్వామిత్రమహర్షి స్వయాగసంరక్షణవ్యాజమున రాము నర్థించుటయు ■ మాటలే వినలేని దురవస్థకు లోనైన సమాఖ్య గాఢేయోక్తబహునిఘరోక్తులచేతను, వసిష్ఠోదదేశముచేతను స్పృహఁదై రామలక్ష్మణుల నాతని వెంట పంపుటకు సమ్మతించెను. అది ఇంకను ఆతనికి ప్రాపకాలము కాకపోవుటచే అప్పటి కాగంధము తప్పిపోయినది. రాముడు చిలామానుష విగ్రహుఁ డగుటచే ఏది ఎట్లు జరుగుచున్నను సాక్షి మాయఁదై కినుగనుట దక్క కర్తృత్వభోక్తృత్వములను తనకారోపించుకొను ఁజ ణము కలవాఁడు కాకపోవుటచే విశ్వామిత్రుఁ డడిగి నప్పుడు గాని, దశరథుఁడు ముందు సమ్మతించి వెనుక తిరస్కరించి నప్పుడు గాని, వసిష్ఠుఁడు ఉపదేశించి నప్పుడు గాని, తుదకు తాను సలక్ష్యుఁడై కౌశికుని వెంట అరణ్యముల కరుగు నప్పుడు గాని, అవలంబిగా తాటాడిసంహారవీరకార్యనిర్వహణమున కుపక్రిమించినప్పుడు గాని ఏకరీతిగనే నిర్వికారుఁడై, నిర్దిష్టుఁడై, నిరంజనుఁడై “పద్మపత్ర మివాంభసా” అన్నరీతి నుండగలిగినను దశరథుఁడు మాత్ర మంత పరకోటి కెక్కిన స్థితపూజిత సంపరచుకొన్న యవృష్టవంతుఁడు కాకపోవుటచే ఆతనికి రాముని పట్ల గల వాత్సల్యము భక్తియై, భక్తివాత్సల్యమై, తుదకు రెండును కలసి వాత్సల్యాభిక్తియై అతని గత కంతకు డక్కిరిచిక్కిరి చేసివైవ తత్తివ్రతకు తట్టుకొన లేక తట్టుముట్టాడును సీతా కల్యాణానంతరము ఆనకయాగశాలాప్రాంగణములో పరశరామగర్వభంగము చేయు తలపడు రాముని సామర్థ్యమును సరిగా నూహింపలేక, ■ యూహింపలేకపోవుటయు వాత్సల్యపాతుకమే కాఁగా ఈతరాని వాడు నీట మనిగి నట్లు ప్రాణములు మూట కట్టుకొని నట్లే పగిలిన నావలోని యాత్రికుని వలె ఆత్రాపాటునకు పాత్రయై ఎట్ట కేలకు రాఘవుని ఆశోకసూన్యసామర్థ్యప్రాముఖ్యముచే ఆ మట్టము సుఖాంతము కాఁగా బ్రతుకు జీవుఁడా యని ఒడ్డెక్కిన చేప నీట పక్షట్టు గుండెల నిండుగా గాలి పీల్చుకొని హాయిని మేయగలిగెను.

కాని కల్యాణానంతరము రాముడు స్వీయగోహమున కాలు మోపిన కొలది కాలమునకే తన కతర్కితముగ ప్రాప్తించిన దుర్బుమిత్రహలను నిమిత్తకరించుకొని దాశరథికి పట్టాభిషేకమహోత్సవము నిర్వహించి గట్టున పడవలె నని తలంచి వసిష్ఠ భగవానునిచే ముహూర్తము పెట్టించెను. ఆ పట్టాభిషేకమహూర్తమే వనవాస

ముహూర్తమై రామునికు సంతోషము జగత్తునకు కల్యాణము, దశరథునకు సంతాపము కలిగించి యెడకు ఆతని అంత్యేష్టిలో పర్యవసించెను. పల్లమాలిన వాత్సల్యము మృదుహృదయుఁ డగు దశరథుని పాణియులను బలితీసికొనెను. వసిష్ఠవిశ్వామిత్రాది తత్త్వజ్ఞులు రామావతారరహస్యము నెంతగా విశదీకరించినను రాముఁడు భగవంతుఁడు కాఁడను శంక యితనికి లేకున్నను, లేకలేక కలిగిన ఆ లోకోత్తరా పత్యవిశేష మంఁలి తనురాగసంపత్తివాత్సల్యవైచిత్త్యము, భక్తి పరిపాకము అన్నియు కలసి ఏర్పడ్డ వాత్సల్యభక్తి హేతువుగా దశరథుఁడు రాముని తన కుమారుని గానే పరిగణించుట కష్టపడెను గాని ఆతఁడు సర్వశక్తిసంపన్నుఁడు, ఆమేయమహా ప్రభావచురుఁడగు, ప్లవ్వజైశ్వర్యసంపన్నుఁడు నగు భగవంతుఁ డనియు, ఆతనిది సర్వవ్యాపకతత్త్వమనియు, ఆతఁడు తనను తనయఁ డైనను జగత్తునకు జనకుఁ డనియు ఎవ్వరు సున్నరు సర్వవ్యాపకుఁడే యగుచే అడవి కరిగినచో ఇంట నున్న వాఁడు కాక పోఁడనియు తలంపలేక, పరమధర్మర మైన వాత్సల్యభారముతో కుంగి, కుమిలి, క్లిశించి వశము తప్పి ఆశ్రయవిసర్జనపూర్వకముగా కడకు దైహికముగా నశించియు చారమార్పికముగా కల్యాణుడై వాత్సల్యభక్తిప్రసాదాప్రొధిమకు పరకాష్ఠ యై చరిగిపో నిరర్థముగా నిలిచిపోయెను.

2. దేవద్రీవనుద్రేవులు, సందయశోదలు :

ః పుణ్యము శ్రాద్ధీ పురుషుఁడు దానము శ్రాద్ధీ బిడ్డలు అను లోకోక్తి దేవద్రీవము దేవులదాంపత్యశివితములో యథార్థ మైనది కాళ్యాదిపుణ్యక్షేత్రములలో, భాగీరథ్యాది తీర్థసామీప్యము లందు ఆర్థోదయసుహృదయాదిపుణ్యానిమిత్తములను పురస్కరించుకొని చేసిన దానములు మరంత సత్సంప్రదములై భవిష్యజ్ఞులందు కూడ అంతరంగమున కెంతయో సంతసమును సంతరించి పెట్టును. దేయవస్తువులలోని కెల్లను మనోస్సు మిక్కిలి మోగ్యమైనది. గృహిత లండరిలోను భగవంతుఁడు మోగ్యతముఁడు. కనుక అఖండభక్తిభావనాపావనమోగసమాధినిష్ఠాగరిష్ఠుడై మనస్సును భగవంతునకు సమర్పించిన నెరదాతకు అట్టి దానమునకు తగ్గి ఫలము తానే దిదియై యువతరించుట దక్క-తక్కిన దారిలేదు. కావున పాప మా వసుదేవుఁ డంత బల యుక్తుడై భగవదారాధనవ్యవసాయ డయ్యెనో గాని ఆతని అగణ్యము

లగు పుణ్యము లన్నియు పండి సాక్షాదృగవంతుడే యగు శ్రీకష్టవరబ్రహ్మమూర్తి ఆతనికి పుత్రరూపమున నవతరించెను.

ఏరాస్త్రపుత్రసంతతజవాత్సల్యవారాళిలో మునిగి రేలు మహాభాగ్యమునకు ఆతనితో పాటు దేవకీదేవియు, ఆ పుణ్యదంపతు లిరువురికన్న వందయశోదలును ఎంత సుకృతవిశేషమును సంతరించిరో. చిరతపోవిజ్ఞానుడైన మగు సత్పుత్ర ఫలము నట్లు బాలకృష్ణుడు నిమిత్తముగ పడయగలి ఎనుదేవుడు ఆకాశవాణి ఆదేశముతో అర్ధరాత్రిమున యమునా నదిని తరించి అవ్వలి వైపున నున్న నంద కులమున వురిటింట నిశ్చేపించి అచ్చటి ఆకు బిడ్డ నెత్తుకొని వచ్చి మరల మధురా నగర మందలి కంసకారాగారమున చేచ్చు నదృష్టమునకు హేతుకొనుట అత్యంత ప్రశంసా పాత్ర మగు మధురఘట్టము.

“మహానూహింపగ నెంత భాగ్య మొకొయామ్మాయాంత సిద్ధాంతవా
జ్యుహిణాకేంతలహౌక్తికాభరణమిన్ మందాకినీశేఖరుం
గుహనాభైరవ యోగిపుంగపుని భగ్గర్ రాజమార్గంబునన్
పహియించెదిన మీపునందిరముగా వై హృంధనాలనశ్శతన్”

(హర. ■ - 88)

అని ప్రశంసించుటైన చిలుకొంతనంకి దేటుగా వసుధేవుడు అసంఖ్యేయబ్రహ్మాండ భండోదరుడగు బాలముకుందభగవద్బ్రాహ్మని అర్జుణుని దివ్యగా అరచేత ధరించి రాత్రికి రాత్రి కాళిందీ మహాస్రవంతిని తరించుట చూడ “మహానూహింపగ నెంత భాగ్యమొకొ!”

ఇది మేఘమేఘదేవుల కష్టమగర్భము. ఈ గర్భమే కంసునకు గర్భ నిర్బేదక మగుచని ఆకాశవాణి తొలుత నావేశించెను. అతడు పరమదురంతదుర్బర దాష్ట్యదేవతామహోపాసకుడు గగనవాణిదివ్యాదేశశ్రవణకణము నుండియు విశ్వ విప్లవసనమాంసలప్రజ్ఞావృశంసుడగు కంసుడు ఆ యష్టమగర్భ మెప్పు డావిర్భవింపగా యని కణములు లెక్కపెట్టు కొనుచునే యుండెను. కృత పుణ్యునకు పుణ్యఫలము మీది పీఠికకన్న, పాపాయునకు పాపఫలమును గూర్చిన తీరి మిన్న. తార్కాలికముగా ఒకరి పాప మొకరి దుఃఖములో పర్యవసించుట కన్నట్లును గాని

తత్త్వాలోకనతత్పరులై జగదవేక్షణపరాయనులగు వారి కెవ్వరి సాపము వారి కాపముగనే పరిగణించు నని అవగతము కాకపోదు. ఇట్లు పై వారికే గాక తత్త్వాప కర్తకు కూడ ఆ భీతి నిండుగా మెండుకొని మనస్సును పిండలి, వండు చేయుచుండును. ఈ సత్యమును కింను దత్తి కమింపలేక నిత్యము దేవకీదేవి యష్టముగర్భ విహూలనమునకై కనిపెట్టుకొని యుండగా తుదకిట్లు జరుగుటచే కారాగార మందలి శిశురోదనము విని ఆతఁడు వెంటనే తట్టండనమున కుపక్రమింప దేవకీవసుదేవులు నీవనుకొన్నట్లు మగబిడ్డ కామకదా! ఆరుబిడ్డపై ఆమాతృము కనిపరము హుంపలేవా? అని కాళ్ళ వేళ్ళు బడి ఎంతజతిమలాడి చొచ్చును శిరేహతమనస్కుడగు నాకంస ముచ్చురుండు ఆ శిశు హననమునకే నిశ్చయించి బలాత్కారముగ వేరులనుండి లాగి పైకి పిసరి క్రింద కత్తి యొడ్డుగా నాచావ్యోగమాయ యగు వా శిశువు నిన్ను వధింప గల వనుదేవాష్టమగర్భము నందగోకులమున పెరుగుచున్నది తేదా, నీ అంత మెట్లయినను అతని చేతులలో కాక తప్ప దని ఉచ్చైస్వరమున ప్రకటించి పైనుండి పైసనే అదృశ్యమైపోయెను. పిమ్మట ప్రజ్వలితమనస్కుడగు కంసుండు దేవకీవసుదేవుల ఘోరసంతానసప్తకమును వారెంత వల దని వింపించుచున్నను వదలక వధించి వారి కప్రతిహతగర్భాకమును ప్రసాదించెను. ఇది వారిలో నిగూఢముగా గూడుకట్టుకొన్న వాత్సల్యభక్తి ప్రణవజలప్రవర్ధమానమై ఆత్మంతమహోన్నతికొటి కెక్కుటకు తోడ్పడుచే గాక తమ బిడ్డ తమ మొద్ద పెరుగకున్నను నిరంతరతన్నామరూపస్మరణ వారవశ్యమున కంకితులై మానసికారాధనతాత్పర్యముతో వాసుదేవుడు, దేవకీపుత్రుడు, నందకిశోరుడు, యాశోదేయుడు నగు నారాయణుని చింతించుట యందే తమ కాలమును కారాగారమున గడుప దొడంగిరి. పార్శ్వవిలాసమెంతవారికిని అనుభవింపక తప్పదు కదా! చగవంతునే బిడ్డగా బడసిన ఆ పురాణదంపతులకు పరమదుర్భర బంధనక్షేపము తప్ప దయ్యెను. ఈ వ్యవధిలోనే దేవకీవసుదేవుల హరిభక్తిపరావతార మగు పుత్రవాత్సల్యము సాంద్రియమై, సాంద్రితరమై, సాంద్రితమమై తమలో తమకు తెలియకుండగనే గూడుకట్టుకొని యున్న తమము నంతను దమించి, అంతరంగమును యమించి తజ్జీవితములను నారాయణోన్ముఖముగా కర్మింపఁ జెసెను.

ఇక నందయోదల ప్రసక్తికి వచ్చినచో కిన్న ప్రియకన్న పెంచిన పేర్లు ఎక్కుడను నానుడికి వారి తీవ్రములు సజీవచిత్రములుగా లిఖింపబడ్గవి.

ఏ జన్మలో నెంత వైజభక్తిమహత్త్వసమలంకృతస్వభావమున హరిని సేవించుకొని యుండిరో గాని ■ రీజన్మున తత్తప్తసాదము నకు పాత్రులైనట్లు నిరంతరనిరుపమ తపస్సమాధినినుగ్గుచుతులై వివిన భూములకు జీవితము లంకితముఁ జెసిగ మహర్షి వరేణ్యులు కూడ వారితో తులనాగిలేడు. నామహాపగుణకీర్తియాదివ్యవహారవిష్ణు రహితుఁ డగు పరమేశ్వరుఁడు ■ చిహ్నము లన్నిటిని దరించి లీలామానుషవిగ్రహ ధారియై వారి చేతులతో నల్లారు ముద్దుగా పెరిగి పెద్దవాఁడయ్యెను. లోక మందలి నరశిఖజీవితవర్షవాహముతో ఎచ్చటను తారసిల్లని అనేకాద్యుతసన్నివేశతరంగములు బాలమునుండుని జీవితములో సంఘటిల్లుగా అవి యన్నియు లోకోత్తర మైనవే యని అనుకొనును కూడ మరలలోక మందలి నామాన్యగృహస్థులవలె మేము తల్లిదండ్రులము అని ఎప్పటి యెప్పుడే తమ మనస్సులో తాము సరిపెట్టుకొను తొచ్చిరి. ఇదియే వైష్ణవ మాయ. “మమమాయా దురత్యయా” (గీ. 7-14) అని హగవాచుఁడు స్వయముగా చెప్పినది దీనిని గూర్చియే

అయిన నిక్క-డ ఒక విషయము గమనింప వలసి యున్నది. “మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయా మేతాం తరనితై” (గీ. 7-14) అని తరపోవాయము ననుగ్రహించిన హరివాక్కు నెరిగియో, యెరిగకయో వారు సర్వాత్మనా ఆ శిష సంరక్షణమే తమ శ్రీవిశవరమావధిగా భావించి సేవించికొని రచుటలో ఆధారము సందిలము లేదు. అయినను ఏడు సాక్షాల భద్రవాక్కుడే యని మాత్రము వా తనంద్విముగా శ్రీరామము కొనక మగల బాలుఁడు బాలుఁడు అను నిర్ణయముచేసి మనస్సును ఇగ్గుపరుపఁ జొచ్చిరి. ఇది కూడ వారిమాయయే కావచ్చును. కాని ఇది అవాద్యశరము మాత్రము కాదు ఏమాత్రపు మాయ అవహాసక పోయినచో సామాన్యజీవనవిధానము సాగనా ఆ మాత్రమే వారి నావహించి యుండనట్లు పరాత్పరుఁడు ప్రకల్పించె నని అనుకొనవలసి యున్నది.

నేలల శిఖవై ఉయ్యాలలో పడుకొని యుండగా చేసిన పూతనానందహరము, పాత్రకుండగా ఆల్లరి నరికట్టుటకై ఉలూఖలబంధన మొక్కత దానినే నిమిత్తి కరించుకొని కావించిన యమకాంక్షన భంజనము, తప్పుటకుగులు నేయుచుండగా ఏడి గాలి భూకంపమున వచ్చి తన్నెత్తుకొని గగన వీధికి పరతెంచిన తృణావృన్తనక్షత భరింప నలవికాని బరువు తోచి తుదకు సంహరించిన విధానము - ఇట్లు సాగిన

గోపాని లీలా విలాసములలో ఏది సామాన్యమానవశిశువున కన్వయింప నశువు పకును? ఇవి అన్నియు అసాధారణదైవిక క్రిత్రపథావధానురములే కదా? ఇవి అన్నియు ఒక యెత్తు కాగా, వీడు మన్ను తినుచున్నాడని బలరాముడు చేసిన దోషారోపణమును విచారణకు స్వీకరించి యశోద “దేరా మన్ను తినవచ్చునా? అని గద్దెంప ఆ బాబుఁ డామెకు తాను మన్ను తినలేవని భయము భయముగా చెప్పుకొనెను. ఏడి నోరు చూపు మనగా అతఁడు నోరు తెరచి ఆ పాతాళ సత్యలోక పత్యంతమైన శిశుహృదయ మంతను ఆమెకు చూపెను. మన్ను తినవిదే బలరాముఁ డడద్రమాడునా? తిన్నవాఁడు తినలేమని పలుకుట యదార్థకథన నగునా? అయిన నోరు చూపు మని దండింపగా తెరచి చూపిన నోటిలో బలరాముఁడు చెప్పిన మన్ను గాక మన్ను మిన్ను అని వింగడింపరాని విశ్వరూపము నంతను ప్రదర్శించుట చిత్రముల కెల్ల చిత్రము కాదా! ఇవి యన్నియు పరికింప తన్నసాధారణభక్తిభావమహావైభవముతో మేళవించిన వాత్సల్యమును నిధింపకొని తదేకభ్యానముదాసమాధివైశ్యమ్యతో పెంచుచున్న మాతృస్థానీయురాంగు యశోద యందు ప్రసన్నుడై తన విశ్వరూపము నను గ్రహించి ఆమెను ముముక్షు జన మూర్ధస్యురాలినిగా తీర్చిదిద్దవలె నను సంకల్ప మాతనికి ఒదచియే అట్లు కావించె నని అచుకొనక తీరదు. మన్ను తిందు వేల అని గద్దించి నపుడు అతఁడు పలికిన

కా. “అమ్మా ! మన్ను చినంగ నే శిశువునో యాకొంటికో వెట్టినో

వమ్మంజూడకు వీరి మాటలు మది నన్నీవు కొట్టంగ పే

|| మృగ్ధమ్ము మఱించి చెప్పెదరు కాదేనినిన్ మదియాస్య గం

ధ మృగ్ధమాణము సేసి నావదనముల్ దప్పెన దండింపవే”

(ఆం. మ. భాగ. 10-1-337)

అని పలికిన పలుకులలో తప్పచేసిన వాఁడు తన్ను సమర్థించుకొనుటకు వాకొను వెట్టి మిట్టి వాక్కులు గాక అన్నియు పొడోక్తులే దొర్లించుట గమనించదగియున్నది. మన్ను తినుటకు నేను శిశువునా? అనునది అతఁడు వేసిన మొదటి ప్రశ్న. శిశువు కాక మరి యెవరు? “అమ్మా! నీ పురాకృతసుకృతవిశేషమున నిన్ననుగ్రహించుటకై నీకు శిశువుగా కాన్పించు చుంటినే గాని యభార్థమానకు శిశుప్రాయమైన జగత్తున కంత కును నేను జనకుండము సుమా” అను తత్కర్తృత్వ మందు పశిమశించు చున్నది.

అట్లే 'అదాందో' అని వేసిన రెండవ పాశ్చిమరంత గంభీరమైనది. ఆతని కాలి మాచి మాచికిని కలుగదు. అకలి కలిగినప్పుడు జగత్తునకు ప్రళయమే సంతవిందును. ఇది సర్వ కాలము కాని ప్రళయ కాలము. కాదు సుమా అను గంభీర సత్య మాపాశ్చిమలో నిమిడి యున్నది. ఇక 'వెట్టివో?' అని వేసిన మూడవ ప్రశ్నలో ఈ జగత్తంతయు వెట్టివెట్టి నట్లు పునరుక్తభుక్తవిషయానుభోగరాలసమై, ఆలసమై అనిశము సంసారమార్గమున పయనించుచుండగా నేను తదుద్ధరణమునకై రక్షా ప్రసారిత హస్తాదనై దిగివచ్చు చున్నను నన్నును కొనుట కొక్కరును ఎక్కివచ్చుట లేదను ఆవేదన మాపాశ్చిమలో తొంగి చూచుచున్నది. "నమ్మంజూడకు వీరి మాటలు మదీన్" అని పిమ్మట ఆతడనుటలో "నాచహంప్రకాశస్సర్వస్య యోగమాయా సమావృతః" (గీత. 7-25) అని భగవానుడు తన్ను గూర్చి చెప్పుకొన్న మాట యందలి పరమార్థ మిందు పరిమళించు చున్నది. నేనేమి చేయు చున్నట్లు బయటికి కనపడినను జనులు చూచు నాస్వరూపమునకు నాయథార్థతత్త్వమునకు ఏమియు నంబుడరము లేదు సుమా! మాయామోహితచిత్తులై మానవులు నావాస్తవస్థితిని గమనింపలేక ఆనమగ్రవిషయపరిజ్ఞానప్రదానతమము లగు చక్షురింద్రియములు చెప్పిన టానినీ నీజ మని నమ్ముదురు గాని నేనేమి చేసినను అందలి ఆచువలుపునను మహా నీయపుడవార్థవిభవప్రాగల్భము తొణికిస రాకు చుండును. రాకీక విషయములలోనే దిక్పక్రమన (Horizon) మిమ్ములు పడుట మొదలగు వానిలో కన్ను చెప్పినది తప్పని సామాన్యుల అనుభవము ఋజువుచేయుచుండును. ఇక నా విషయముగ కన్నుది విన్నది కన్నట్లును విన్నట్లును మాత్రమే యుండునా? నిరంతరాత్మానుసంధానుల యోగవిద్యానవమ్ముల నీహలే నావట్ల అనత్యము లగు చుండగ వీరింకెక్కి యేమి అను పరమాత్మచోర యుండిమిడి యున్నది.

అని యింతయు చెప్పి యెట్లయినను నన్ను నీచేత కొట్టింపవలెనని కటిక డ్రైక్తో ఏమో పన్నాగములు పన్ని పీంట్లు చెప్పుచుండి రని మరల చెప్పుటలో కాలము కర్మము మూడిన తారి నెల్లరను లిప్తయైనను అటు నిటు జరుగనియక సరిగా నడచే వేరకు కొట్టుట కలవాటు పద్ధతన్ను కొట్టు వారెవరు, ఒకవేళ అట్లు కొట్టఁబోయినచో అదిరికే చేటు చూచిండును సుమా అను పౌచ్చరిక ఇతిదు పిచ్చులించు చున్నది.

ఇంత వఱకు ఇన్ని పరమార్థములు ఆవిష్కరించిన పిదప ఇంతను నీరు

నామాటపై నమ్మకము లేనిది. ఇదిగో నారోరు తెచ్చుచున్నాను నీవే సమకొను మని తల్లి మొండు రోద తెజచెను. ఈ సన్నివేశమును పరిశీలించగా తాను పాపిష్టిత్వమును నమ్మకముతో ఆతల్లి అజ్ఞానకూపముతో దిగబడి బోవుచున్నదని జాలి తఱచి ఆమె నెట్టైనను ఉద్ధరింపటకే తన్ను గూర్చిన యభార్థ పరిజ్ఞానము కలిగింపటకే ఆమె జీవితమును మహర్థినుండరము చేయుటకే నిశ్చయించుకొని రోద తెజచి తన అఖిలాండకోటిబ్రాహ్మండశుశ్రీంభరిత్వమును ప్రదర్శించెను. ఆమె అయ్యవిదంభూర్వ మహావిశేషమును ఎట్టి తపోధనుల స్వానుభవముచే కూడ అవిచ్ఛిన్నరణియు కాని మునిర్వచనీయమహద్భుతకోకోరదవిష్ణుమభూతివైభవమును—సందర్శించి ఆ మహా నీయభాగ్యవతీలరామము తన కన్నులను తాను సమృతక తానున్నది అపస్తాత్రయముతో ఏ యవస్థకు చెందునో తెలియని విచిత్ర పరిస్థితిలో తగుకొని

మ. “ఓలమో వైష్ణవ మాయమో యితర సంకల్పార్థమో సత్యమో
రతప స్నేరకి యున్నదాననో యదాదావిగానో పర
స్థలమో దారవరడెంత మారని ముఖస్థలై యజాండంబు పరి
జ్వల మై యుండుట కేమి హేతుగో మహార్థంబు చింతింపరానో” (ఆం. మ. భాగ. 10. 1-341)

అని తబ్బిబ్బు పడిపోయెను. చివరికి తానెట్టి స్థితిలో మన్నద్ధియు తనకే అర్థము కాని అగమ్యగోచర మగు నొక వింతజావస్థలో ఉండుటచే తానసలు యశోదాదేవి నగుదునా? కానా? యరు నంతటి సందేహముతో కూడ వేడిపోయెను. అట్టి సందేహములలో నామె కడి పరస్థల మేమో అని మాడ అనిపించెను పరస్థల మనగా లోక సామాన్యార్థము కాదు. తానుండు చోటు తన కంతయు పరిచితమే గానాశ్చర్యమైన విచిత్ర వస్తు సందర్శనము ఘటిల్లినప్పుడు వేరొక చోట నుండి మేఘా ఆహ పిండుట మానవులకు సహజము ఇది సామాన్యార్థము, కాని ఇక్కడ పరస్థల మనగా పాపిష్టిత్వ స్థల మగు భూలోకము కన్న భిన్నమై “యద్భూతా నానివర్తంతే తద్దామ పరమం మమ” (గీత. 15-8) అని భగవానుడు తన్ను గూర్చి రానో తెప్పుకొన్న అపాపిష్టి స్థానము కైవల్యధామము అగు వైకుంఠలోకము ముద్దెలిచెనని చెప్పుకొన వలసియున్నది. ఇది యామె యున్న సామాన్యస్థితికి అతీతమైనదిగా గోచరించిన తత్కాలమున తత్త్వార్థగోచర మైనది. గనుక ఆమహర్థవిభూతిని పరిపరంజరబద్ధ

మొనర్చి ప్రోకటింపగలిగెను తలంపవలసి యున్నది. ఇదియే మహాపురుషదర్శనము వలన సామాన్యులకు కలుగు సద్యఃఫలము. అయినను చిరవాసనా మాధవైనా మాయా పరవాచదేయ మగు అజ్ఞానము అంతంత మాత్రముతో తుడిచిపెట్టుకొని పోవుట అసంభవము కావున బాలకుఁ డేమి ఇతని ముఖస్థంబై అజాంఠంబు పట్టులమై యుండుట కేమి కారణ మని వివరింపఁకొనెను.

ఒక దినశీనము పొత్తిళ్ళలో బెట్టి ఆధాల విధగా పెంచుకొన్న తల్లి యను భవము. అతల్లి తన బిడ్డను కూడ లోకములో నెరిగి బిడ్డల వండిబాడే యని యనుకొనగా నేనట్టి వాడను కాను సుమా యని తన యభార్య మొక్క మాతామెకు ప్రేమ ర్పించి విర తగ్రహిం నెల్ల మాడికరించెను ఏ యనుభవము లేనట్టియు కనీసము కాత్రము నైనను గురు శిష్యా పూర్వకముగా స్వీకరింపని కేవలౌకికప్రాబు త్రిక్ష్పన్ననిరూర్చి ఏవేవో అవాకులు తెవాకులు విసరుచుండిరి అని యనఁగా అందాశ్చర్యమేమునది?

9. వైష్ణవ మతమునకు, భక్తి శృంగారములకుఁ గల సంబంధము

మానవులకు సుఖము కలుగజేయు మార్గములను మతము లందరు మా మార్గమే త్వరగాను, ఎక్కువగాను సుఖము వడింప గలదని పోటీ పెంచుటచే మతములు పెక్కు లేళ్ళడినవి.

ఈ మతములలో వైదికము అవైదికము నని ప్రధానముగ రెండు భేదములు గలవు. వేదమును ప్రమాణముగా స్వీకరించు వైష్ణవైష్ణవాదిమతములు వైదికములు వేదప్రామాణ్యమును తిరస్కరించు శైవనౌద్ధాధికాధికాపాలికామతములు అవైదికములు.

వైదికములతో వైష్ణవమతము వైకుంఠవాదుల దగు విష్ణుమూర్తిని పరమ దైవముగను మోకప్రబాతగను అంగీకరించును. మాలోకము ప్రాకృతధూమి. వైకుంఠము అప్రాకృతధూమి. మాలోకజీవులు జన్మమరణాదివికారములతో ఆగమాపాయములు కలవారు కాగా, వైకుంఠనివాసులు నిత్యజీవులు అచ్చటి వారి కెల్లరకు చతుర్భుజములు, శంఖచక్రగదాఖడ్గవనఘాలికాదిపరికరము లుండును.

మోక్ష మనగా నిరంతర నారాయణనామామృతపానవిశేషముచే సాలోక్య, సామీప్య సాతూప్య, సాయుజ్య ముక్తులను బడసి వైకుంఠమున కాశ్వతముగ నివసించుట యని వైష్ణవ గ్రంథములు ప్రతిపాదించును.

ఈర మనగా ఫల సాధనలో మొక్కవోవునది, వెనుదీయునది, వ్యర్థ మగునది యని యర్థము. వికుంఠ మనగా అట్లు కానిది అనీ అర్థము. అనగా విష్ణుసాయుజ్యరూప మైన మోక్షసాధనలో వ్యర్థము కానిది-కడుంగడు సమర్థ మైనది అని అర్థము. వికుంఠ మనకు రూపాంతరమే వైకుంఠము. అందలి దేవుఁడు విష్ణువు. విష్ణు మనగా సర్వత్ర వ్యాపించిన వాఁడు అని అర్థము, కనుకనే విష్ణు వునకు వాసుదేవుఁడు, జగన్నిదానుఁడు అను పేర్లు వచ్చినవి.

అట్టి అపునరావృత్తి రూపమైన ముక్తి నొసంగుటలో అప్రతిహతప్రభావ ధురంధరుఁడై ముకుందుఁ డని పేరొందిన గోవిందుని నందర్శించి అందై కళ మొందుటకు భక్తి ప్రధాన సాధనము. భక్తి యనగా భగవంతుని వైపు ప్రసరించిన ప్రగాఢమైన ప్రేమ యని యర్థము. ఇందు భగవంతుఁ డొక్కఁడే పురుషుఁడు. భక్తు లందరును భౌతికముగ స్త్రీలైనను పురుషులై ఆధ్యాత్మికముగా మాత్రము స్త్రీలుగనే పరిగణింపఁ బడుదురు. భగవంతుని యొక్క అనగా పురుషునియొక్క వియోగము నెంత మాత్రము సహింపక అతని సాన్నిధ్యము కొఱకు అనిర్వచనీయ మయిన కుతూహలముతో కాల విలంబనమును సహింపలేక అత్యంతపరితాపముతో వేగి పోవుటయే భక్తి యందలి పరకాష్ఠగ చెప్పబడినది. అట్టి పరమ భక్తిని వైష్ణవ సంప్రదాయము ఏకాంత భక్తి యని ప్రతిపాదించును. అట్టి ఏకాంత భక్తితో భక్తుఁడు విష్ణు స్వరూప భార్యయై వికుంఠ లోని సులో ఎడతెగిని ఆనందము ననుభవించుటయే మోక్ష మనబడును. ఇచ్చట చిట్ట పునకు చక్తనకు అభేదము-బిడ్డము-సామ్యము చెప్పబడినది.

ఇట్టి అభేదమే శృంగారములో స్త్రీ, పురుష సంయోగ రూపముగ సాధింపఁ బడినది కనుక పోతనామాత్యుఁడు భాగవతముతో భక్తి నెచ్చట ప్రతిపాదించవలసి వచ్చినను, అచ్చట తద్భక్తికి సంకేత మాత్రముగ శృంగారమును తోడించుచుండును. ఇచ్చటి శృంగార మనగా కణికమై దైవీకమై, ఉదోకభరితమై. పాశ

విశ్రాంతి, దుఃఖమిశ్రితమైన భౌతిక సంయోగము కాదు. మరి అది శాశ్వతమై, అప్రాకృతమై, దుఃఖరహితమై, ప్రశాంతమై, దివ్యమైన జీవేశ్వరైశ్వర్యము. లక్ష్మీనారాయణులను వర్ణించునపుడు పోతన ఛోరణి ఇట్టి ఆరాధకశృంగారమునే అనుసరించును.

“మందారవనాంతరామృత రహితాం కేందుకాంతోపలోత్పలపర్యంతరమవిశోది”

(ఆం. మ. భాగ. ౧-౧౧)

అను నప్పుడు ఇట్టి అరాధకశృంగారపరమార్థతత్వమునే వ్యజింపఁ జెసెను. ఇచ్చటి రమ జీవతత్వము. ఆపన్న ప్రసన్నుడగు నారాయణుడు ఆత్మతత్వముఁ జీవాత్మ పరమాత్మల అభిన్నతయే ఇందు సూచింపఁబడినది. ఇట్లే అన్నిచోట్లను అనుసంధేయమై ముక్తి తత్వము వ్యర్థమగును. “శృంగార ప్రియో విష్ణుః” అని ప్రాచీన తత్త్వవేత్తలు చెప్పిన దానిని బట్టి పరాత్పరుడగు విష్ణువు శృంగార ప్రియుఁడైనట్లు తెలియుచున్నది. కనుక విష్ణుప్రార్థనాన్వయ సుగ్ధిమైన భాగవతమున శృంగారము మర్యాదా పురస్కరముగా తారస్థాయిలో వర్ణింపఁ బడినది.

శృంగార మెప్పుడు వర్ణింపఁ బడినది ఇరువురి యైక్యము పరితిపాద్యము కాక తప్పు అది భౌతిక మైనను, ఆత్మికమైనను ఒకానొక అనిర్వచనీయమగు భూతి గోచరించి ఈ స్థితి జ్ఞులై శాశ్వతముగా నున్నచో ఎంత బాగుండునో గదా అనిపించును. కణములో స్థితి వైచర్యముపన్నమై నామ్యము వైచర్యముగా తోచి స్థిత్యంతర ప్రాసన వాచిలవశీయ మగు ప్రాకృతమంబనాలిఁగనాచిశృంగారభూమిక లోనే ఇంత సంగసాఁదత గోచరించుచుండ ఇక నెన్నచును విరాజిము కాని, ఎప్పు డికి ముప్పు వొప్పునని, స్థిత్యంతరప్రసంగకరంబితత్వమున కాఛారము లేని అమోఘ హరికటాక్షవికాసానుందనందీకాంహరీమహోదయము అవిచ్ఛిన్నముగా అనుసూత మగు భగవద్భాగవతసంయోగనూపమైన అప్రాకృతశృంగారతంత్రమునకుఁగలుగు భూతి లాభ ప్రాప్తవము కైరవ పేతముగా పొందించు నప్పుటి ఆనందమనవ్యసనేతరరసవ దనుభూతి సుషమా విశేషము ఎవరికి శాశ్వతము కావలెనను కోరిక ఉండదు? అది అసలు కోరికయే కాదు. కోరిక అనునది మోక్షమునకు ప్రతిబంధకముబ బంధమున కనుబంధమైనట్లై సంధిజ్ఞులు కనుకనే కోరికలను విడనాడిననే గాని సుముఖతత్వము మదిల్ల దని వేత్తలు వక్కాణించిరి.

సంసారమునకు వోహదము కల్పించి సంగముచే మంగళ స్థితికి భంగము గావించు కోరిక యుండుట ఎంత ముప్పో సంసారధ్వంసరూపము ఐన అవస్థగమునకు మార్గమూదేశము సాధనావిశేషమందు కోరిక ఈరిక లెత్త కుండుట అంత తప్పు. భౌతిక వస్తువు లందు మనకు కలిగిన వాంఛ స్వాంతము నెంతగా సంతప్తము గావించినను ఆవస్తువు వ్యక్తి యొద్దకు రాదు. వ్యక్తియే దాని కొఱకు శ్రమించి, తహ తహలాడి, తంటాలు పడి, వెంట నంటిపెట్టుకొని తిరిగి ఉబలాట పడి రక్తము నీరగు నట్లు ఎడతెగని కృషి చేయవలెను. అయినను అది లభించునో లభించదో తెల్పి చెప్పుట కష్టము. కనుకనే “యత్నేకృతే యది నసిద్ధ్యతి కోఽత్యోదోషః” (హితో. ప్రస్తా. 32) అని శాస్త్రజ్ఞులు అభయవృత్తివ్యాపకరికల్పించిరి. కాని అపాకైత మగు నాత్మ పదార్థముపై - అసఁగా సాక్షాద్భగవానునిపై కోరిక జనించి నచో తత్సాన్నిహిత్య ముభవించి తీరవలెనను మనత్పవ్త అంకూరించినచో భౌతిక వస్తువులలో దేని వలనను కానదాని ఒకానొక మహిమోపేతముఐన సహకారము భగవంతుని వలన భక్తునకు సంఘటిల్లును. వ్యాఘ్రకాండగు శ్రీహరి భక్తునకు కించిత్రయత్న స్ఫూర్తానుపదముననే తనంతట తానుగా ప్రాప్తించును. దానికి భక్తుడే చేయవలసిన దెల్ల ఇతర ప్రయత్నములు మాని సర్వశక్తులను భగవంతునిపై కేంద్రీకరింపటయే “సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ” (గీత. 18-66) అని భగవానుఁ డాదేశించి అట్లు చేసినచో ఫల మేమియో చెప్పుచు “అహంత్యా సర్వ పాపేభ్యో మోక్షః యిష్యామి” (గీత. 18-66) అని వాగ్దానము చేసి “మామహం” అని మరల నోదార్చి యున్నాఁడు. ప్రయత్నమున కిట్టి ప్రతినమూధానము లొకక వస్తువులనుండి ఎప్పుట వచ్చును. కనుకనే భక్తి యనునది శృంగారము కాదు. శృంగారము యొక్క పరమార్థము కాకపోదు. ఆ పరమార్థము ప్రాప్తించుటలో సంసారము భంగమయి పోవును గనుక పునర్జన్మము లేకుండుటచే భగవత్సంబంధము ఐన కోరిక కోరిక కాదు. ఇట్టి స్వస్వరూపానుసంధానరూపము ఐన భగవద్భాగవతసమీకృతసహకారముక మగు నాత్మిక శృంగారము భక్తితో నవివాహాసంబంధబంధురము అయి యుండుటచే పోతఁగారు ప్రతిపాదించిన భక్తిశృంగారము పరమోత్కృష్టము అయి యున్నదని చెప్పవలసి యున్నది.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తశృంగారములు

10. భక్తిశృంగారముల కేర్పడిన అవినాభాన సంబంధము

శృంగారములోను భక్తిలోను ఇరువురి ఐక్యము సాధింపఁబడుట ముఖ్య సంఘటనముగ గోచరించును. శృంగారములో నైనచో దంపతులకు ఐక్యము వుదల్లును. ఇది కేవలము వైహికము, కణికము, ఇంద్రియానంద పరిమితము. కాని భక్తిలో నేర్పడు నైక్యము జీవేశ్వరులది. ఇది ఆప్రాకృతము, కాశ్వతము, అతీంద్రియము. పోతనామాయ్యుడు ఇట్టి పునరావృత్తి రహితము ఐన అపవర్గరూప మోక్షసిద్ధి యగు జీవేశ్వరైక్యమునకు లౌకిక దాంపత్యవైభవ మందిలి తానవైక్యమును సంకేతముగ స్వీకరించి నట్లు గోచరించును. కాని ఈ శృంగారములో కూడ ఈకవి కేవలము దౌతిక సుఖమును మాత్రమే ఉద్దేశింపలేదు. సనాతన సంప్రదాయ నిర్దిష్ట మయి ధర్మ పురుషార్థ సహకృతిమయిన కాను విశేషమునే ఉద్దేశించినట్లు స్పష్టపడును.

భగవత్ప్రణీతమయిన విశ్వ కావ్యమునకు ప్రకృతిపురుషసంయోగరూపము ఐన శృంగారాపరనామధేయ మగు ఐక్యమే మూలము. అది జగద్విస్తారమున కాదర్శప్రాయము ఐ ఆశ్రమ చతుష్టయములో మిక్కిలాయమాన మగు గౌరవస్థ్యమునకు శిరోధార్యము ఐ నృప్తి రూప మగు నీశ్వర సంకల్పమునకు దాంపత్యరూప మగు దోహదముచే ఐలము చేసాత్ము యన్నది. అదియే ఆశ్రమాంతరప్రవిష్టులకు పురుషార్థ సంపాదనోద్ధాపిత మయిన ఆంశరళాంతికి భక్తిరూపమువ పరిణమించు యన్నది. అనఁగా ఒకానొక యవస్థలో శృంగారముగా బాసించిన ప్రక్రియయే అవస్థాంతరములో భక్తిగా రూపాంతర మొందినను చెప్ప నొప్పును.

శృంగారములో యిరువురు వ్యక్తుల ఐక్యము ఇంద్రియాధిగతమయి గోచ

రిందుట సర్వములకు విశదమైనంత స్పష్టముగా భక్తిలో నిరువురి ఐక్యము విడిత పడక పోవచ్చును. అధికారిక భేదమును బట్టి యోగ్యతా విభవ సంపత్తి భిన్న భిన్నముగా నుండును గనుక భక్తియును ఏరెంటి కభేదము సిద్ధించునో అది తదనుభోక్తకు తప్ప ఇతరులకు స్పష్టపడదు. కాని అనుభోక్తమహాశయుని సాధనా బలముచే పరిసరవ సన్మానవ సామాన్యమునకు కూడ హృదయప్రశాంతిరూప మగు నా పరమప్రయోజనము అంకో ఇంతో అనుభూయమాన మగుచునే యున్నది. కనుకనే “కామి కాని వాడు మోక్ష కామి కాడు” ఇత్యావ్యభియుక్తైక్తులు సముత్పన్నమై జనప్యవహారములో విర స్థిర స్థాపితము లైనవి.

ఇంద్రియవ్యాపారసాధిత మైన ఐక్య మొక వంక సుసారవిస్తారమునకు పోహదము చేయుచుండ అతీంద్రియవ్యాపారసాధ్య మైన ఐక్యము వేరొక వంక సుసారధ్వంసప్రయోజనసిద్ధికి హేతుభూత మగుట ఇచ్చటి విశేషము. కనుకనే ఇది ఆమలిన శృంగారమునకు బాటవేసినది.

క. “దామోదరపద భక్తిం

గామాదులగెల్పినాడు గావున గరుజన్

మామీశుడలుగఁ దయ్యెను

సామర్థ్యము గలిగి చోష సంగిన్ శృంగిన్” (ఆం. మ. భాగ. 1-458)

అని హరి భక్తిచేత తుచ్చమైన కామక్రోధాదులు జయింపఁ బడునని శృంగిచే శపింపఁ బడిన పరిశీన్యహారాజును చిత్రించు సంగర్భములో పోతనామాత్యుఁడు వచించెను. కనుక జీవేశ్వరైక్యరూప మగు భక్తిఉన్నచోట తుచ్చమైన కామమునకు తావులేదనియు పోతనగారి వర్ణనలలో అక్కడక్కడ శృంగారబండికలు గోచరించు చున్నవనగా శృంగారములో మాలిన్యము లవలేకముండ దనియు స్పష్టపడును.

క. “కామింపకయును సర్వముఁ

గామించియునైన, ముక్తిఁ గామించి తగన్

లోమించి పరమ పురుషుని

నేమించి భజించుదత్తన్ నిపుణుండధిపా!” (ఆం. మ. భాగ. 2-39)

అని తత్త్వమార్గనిర్దేశవిషయమున పోతన ఒక నిర్మల మయిన సూత్రమును ప్రతిపాదించెను. భక్తిభావబంధురగుడై, భగవంతుని సేవించువాడు అసలేమియు కామింపఁగూడ దనియు, ఒకవేళ కామించినచో ఒక ముక్తిని మాత్రము కామింపవచ్చుననియు నిందు ప్రతిపాదించెను. అనఁగా పురుషోత్తముఁ డగు నారాయణునితో ప్రకృతి మాతృఁడగు భక్తుఁడు చేయు దివ్యదాంపత్యమే భక్తి యని వెల్లడి యగును. ఇంక నిందులో వడికోదోకభరితము ఐన దైహికశృంగారమాలిన్య మెట్లు చోటు చేసి కొనును ?

గజేంద్రగిరవణకై వైకంఠము నుండి నారాయణుఁడు వచ్చునప్పుడు “వివాద పోర్తితి శ్రీకుచోపరిచేలాంచలము ఐన వీడఁడని” (ఆం. మ. భాగ. 8-98) వర్ణించెను. మరియు నా వెనువెంటనే వచ్చు లక్ష్మీదేవిని వర్ణించునప్పుడు ధైవర్ణనలతో విరోధము లేకుండ -

కా. “తాటంకాచలనంబుతో, భుజనటద్దమ్మిల్ల బంధంబుతో,
శాస్త్ర ముక్త కుచంబుతో, నదృఢ చందరాంగుచితో, శీర్ష
లా టాలేపముతో, మనోహర కరాలగ్నోత్తరీయంబుతో,
గోటిందు ప్రభతో, నురోజభర సంకోచ ద్వలగ్నంబుతోన్”

(ఆం. మ. భాగ. 8-102)

చెప్పెను. ఈ పద్యములో కుచశర్దము ఉన్నంత మాత్రముతో శృంగారము మలినము కాదు ఏం యనఁగా విష్ణుమూర్తి వచ్చునపుడు ఆతకు ముందు తాను లక్ష్మీదేవితో వేసిన పందెమును బట్టి ఆమె పైటకొంగును పట్టుకొనుటలో ఆమె హరికి అనపాయని అను ఉత్కృష్టవైష్ణవసిద్ధాంతము వ్యక్తపరచుటకే యని బోధ పడును. పైగా లక్ష్మీదేవి పరదేవత కదా! పోతన్నగారు ఆమె కుచములను వర్ణింపవచ్చునా అని ఒక ఆక్షేపణమన్నది. ఇది అనాలోచితము ఐన ఆరోపణము. ఏం యనఁగా లక్ష్మీదేవి జగజ్జనని. భక్తుఁడు నితంతరము అతల్లి కోసమే ఆరాటపడు శిశువు వంటివాఁడు. మరి శిశువునకు కావలసివది స్తన్యమే కదా! ఇట్లు చూడఁగా ఇందు మాతృభావనయే గోచరించును గాని మలిన శృంగారము కాదు. ఇట్లే పుంసాప భక్తి స్వరూపుఁడగు ప్రహ్లాదుని వర్ణించును -

“కన్నుచోయికి నన్యకాంత లద్దం బైన మాతృభావన సేసి మరలువాడు”
(ఆం. మ. భాగ. 7-11⁵) అని చెప్పెను కనుక ఇట్లే ఏ సందర్భములో నైనను భక్తునకు మానుష శ్రీలైనను దివ్యశ్రీలైనను తల్లిగా గోచరింతురే గాని కామ వృష్టికి స్థానముగా గోచరింపడు.

పురుషార్థములు నాగ్నంబునను ఆన్యంతములు మిక్కిలి శ్రమైక సాధ్యములు. అయినను మొదటి దగు ధర్మము లేనిచే తరువాతి యే పురుషార్థము చేపడదని శాస్త్ర ముద్ఘోషించుచే గాక మానవుని అనుభవము కూడ చాటుచున్నది. సుఖార్థా స్పర్శ భూతానాం మతాస్పర్శ ప్రవృత్తయః సుఖంబ ననినా ధర్మం తస్మాత్ ధర్మపరోభవేత్ అని శాస్త్రము లోకమును పాద్యరించుచు ధర్మము పట్ల ప్రేరేపించు చున్నది. పనుల సాఫల్యముకొఱకు గాని, ధనయశఃపదవీముఖ్యవివిధప్రయోజనములకొఱకు గాని, లోకములో ప్రయత్నించి విఫలులైన వానినిగూర్చి జనులు “వారికి కలిసి వచ్చుటలే” దను కొండురు. ఇచ్చట కలిసి వచ్చుట లేదనుగా ధర్మజలము లేదనియే అర్థము. కనుకనే పురుషార్థముకైనను ధర్మమే ముఖ్యము. అసలు ధర్మసహితమైననే గాని అర్థకామములకు పురుషార్థస్థితియు సిద్ధింపదు కూడను. ధర్మసహితమైన అర్థము చోర్యముతోను, కామము వ్యభిచారముతోను సమానము లగును. కనుకనే దానికి పురుషార్థము లన్నింటిలోను ప్రథమస్థానము పొసాదింపఁబడినది.

అట్టి ధర్మానుబద్ధమైన తృతీయపురుషార్థము రాక్షసస్తూత్తిష్ఠ మగుచో కామమే అగును, అరాక్షికపద్ధానిబద్ధ మగుచో భక్తి యగును. కామముతో దైహికానందమాత్రప్రాప్తినిధ్యము గల అంశ మారంభంకు, జంతువులకు కూడ సమానమే. కనుక తావన్మాత్ర మగు దానిని జాంతవము లేక పాశవికము అని నిరసించిరి. అందులో దైహికానందము పాలు నామమాత్రమై జగత్కల్యాణము పాలు ప్రధాన మగుచో అప్పుడు దానిని పురుషార్థ మనిరి. “కడు నిలఁ బురుషార్థ పరుఁడు గావలె” (సుమతీ శ. 13) నని సుమతీ శతక కారుఁడు పాద్యరించినది ఈ ఆశయ ములకు. ఎంత పురుషార్థ మున్నను అది కామమన్నంతనే దార్మికులు, మహర్షులు, సవాతములు మొదలగు మహనీయులు పెదవి వితముట కందలి తనూ సంపర్కమే కారణము. అది విశ్వావనేష్వితస్సర్వ కూడ నుండు కవకాశము లేని మానవేతర

ప్రాకృతప్రాణుల కన్నిటికిని సమాన మగుటచే దానికి బ్రహ్మ నిష్ఠు లెప్పుడును ప్రాదాన్య మీయరు.

కనుకనే పరిశేషవ్యాయమున తృతీయపురుషార్థ మందలి రాకివస్తుసంబంధము పరిహరించి తద్ర స్థానమున అరాకికపరబ్రహ్మసంబంధము ననుసరించి అది అప్పుడు పరమపవిత్ర మగుటచేతను అపరిచ్ఛిన్నమహానందకంఠ మగుటచేతను దానిని భక్తిగా శిరోధార్య మొనర్చుకొని సేవించి తాము తరించి పరులను తరింపజేసిరి.

పురుషార్థములు నాల్గింటిలోను మొదటి రెండును కారణములు కాగా చివరి రెండును ఫలములు. ఆఫలములలో కామము సంసారపోషకము కాగా మోక్షము సంసారవాశకము. కామ మందలి ఈ పోషకమును పరిహరించుటకే అనగా దానిని కూడ పరిశుద్ధముజేసి సర్వజన సేవనీయము చేయుటకే అందలి రాకికాంశను అరాకికప్రత్యామ్నాయప్రక్రియచే భక్తిగా సంస్కరించిరి. మొదటి రెండును చివరి రెండికిని కారణము లనుటలో మరింత విశ్లేషించి కూడగ మొదటి జంటలో కూడ కార్యకారణసంబంధము లేకపోలేదు. మొదటి దగు భర్తము రెండవదగు నర్థము నకు కారణము. రెండును కలిసి కామమునకు కారణము ఇట్లు చూడగా అర్థము భర్తమునకు ఫలమై కామమునకు కారణ మగుచున్నది. కనుక దుండుభము వలె అది ఉభయతోముఖమై ఒకట అదియు ఒకట నీదియునై విజయవంతముగా ద్విపాత్రాభినయము చేయుచున్నది. ఇక మొదటి దగు భర్తము లేనిచే చివరి దగు మోక్షము లేదు. కనుక మోక్షము ఫలకోటిలోనికే చేసెను ఒక విధముగా చూచినచో మోక్షమునకు మొదటి మూడు పురుషార్థములు కారణములే యగును. ఏల యనగా భర్తము లేనిదే ఏ పురుషార్థమును లేదు. అర్థము లేనచే ఎరంగమందును అడుగు ముందుకు సాగదు. ముఖ్యముగా ఉత్తమవేదాంతగ్రంథసమారోచనము, గురు శుశ్రూష, దేహదారణ మాత్రోపయోగి వస్తు సేవనము మొదలగు ని మాత్రమున కైనను అర్థమపరిహార్యమే గనుక దాని కారణత్వసామగ్రి దాని కుండచే యున్నది. ఇక మూడవదగు కామమన్నచో అది ఎట్లా ఫలమే యగుటలో సంసారము లేక పోయినను అందలి రాకిక ప్రసక్తిని దూరీకరించి తత్త్వానమున బ్రహ్మ ప్రసక్తిని తెచ్చి దానిని భక్తిగా సంస్కరించిన వెనుక ఆ భక్తి క్రిమిక పరిపుష్టమై, సఫలమై, జ్ఞానోత్పాదనకు హేతువై ■ జ్ఞానము మోక్షములో సాక్షాత్కార మగును గనుక

తృతీయ పురుషార్థము కూడ యరీయ పురుషార్థమునకు హేతు సామగ్రిగా పర్యవ
సింహుటలో సందేహమునకు తావు లేకపోయినది. కనుక ధర్మము లేనిదే ఏ పురుషార్థ
మునకు పురుషార్థత్వప్రసక్తియే కానరాకుండు కతన దానికి ప్రథమస్థాన మియ్య
బడినది. అదియే మానవులకు జంతువులనుండి వేరుజేసి ఉన్నతస్థానమున నిలబెట్టి
నది. “ఇది వాధర్మము, తత్త్వము న్యాయము లేని జ్ఞియకొక జ్ఞియకేనా, నీకిది
ధర్మముగా కానబడు చున్నదా? ఇట్లు చేయుట మన ధర్మము, ధర్మము విడిచి నడచి
నిందపాలు కానేర?” ఈ మొదలగు నన్ని పలుకబడులలోను సమానముగ నున్న
ధర్మ శబ్దమునకు పురుషార్థస్వరూప సమానముగను, అసమానముగను గోచరించుచునే
యున్నది. అది హేతువుగా గల కామము తొలుత కామ పురుషార్థమే ~~అద~~ అద
విచ్చిన్న గతికి హేతుభూతమై పిమ్మట అంతకిన్న సంగముతో ప్రవర్తిల్లినచో పతన
మగుట తప్పదు గనుక దానినుండి రొక్కిక స్వరూపు తీసి భక్తిగా పరిణమింపజేసి
దానిని మోక్ష పురుషార్థమునకు తద్దజ్ఞులు జోడించిరి. మోక్ష గ్రంథ మగు భాగవ
తములో ఆ భక్తి బహుముఖీనముగా ప్రపంచంపరచుటచే భక్తి-శృంగారములకు
అవినాభావసంబంధ మేర్పడుట తటస్థించి నిరాక్షేపణీయముగా నివ్వబట్లినది.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

11. పోతన నిర్మించిన పారమార్థికమార్గములు

అధ్యాత్మిక రంగములో అర్థము, అనర్థము అని రెండు విశేషములు గలవు. అర్థము అనగా బ్రహ్మైక్యముకొఱకు శ్రవణమనననిదిధ్యాసనాత్మకముగ ఎడతగని తీవ్రప్రయత్నము చేయుట. అనర్థ మనగా ఈశ్వరచింతన స్పృహ లేకుండ జేవడము దారణుతాదిబోషణముతో, ఉదరనిమిత్తకృతబహువేషధౌరందరబోములో, లౌకిక వృత్తి నిర్వహణములో తల ముక్కులుగా నెలకొని యుండి దృశ్యమే సత్యమని నమ్మి సకలకార్యకలాపములలోను రాగద్వేషములతో ప్రవర్తిల్లి జరాతోగాడి క్లేశపీడితుడై మరణించి కర్మానుసారముగ వరల పుట్టి యిట్లే మృత్యుదూపనసారభగ్గిమణముతో తగుల్కొని అజ్ఞానిగనే క్రిందు మీదులఁబడుట.

ఇక అర్థములో నిగిర్ధారణావస్థను కూడ దాటిన పిమ్మట కైలధారవలె అవిచ్ఛిన్నముగ ఈశ్వరచింతనము చేయుచు అనాదృతజగత్ప్రవృత్తియై, బ్రహ్మకారాకారితచిత్తవృత్తియైబ్రహ్మమాయము నొందుట. ఈ చరమ స్థితిని పరమార్థమందురు.

పోతనమాత్యులు అనర్థము, అర్థము, పరమార్థము అను నీ మూడింటి స్వరూపస్వరూపములను సమగ్రముగ జీర్ణించుకొని తత్త్వసర్వస్వసారముగ తత్తత్తాత్రా చిత్తజమున కుపక్రమించు నపుడు కవితా మర్యాదానుసారముగ, రసావిఘ్నారసమర్థముగ ధర్మనిర్మాణాత్పర్యముతో ఎచ్చటను ఎట్టి ఆక్షేపణకు లావులేని విధముగ నిర్వహించుచు వచ్చెను. హిరణ్యాక్షుడు, హిరణ్యకశిపుడు, పృథ్వీడు నరకుడు, కంసుడు, జరాసంధుడు, శిశుపాలుడు, దంతవక్త్రుడు, పౌండ్రీకవాసుదేవుడు, కాలభూషణుడు, రావణుడు మున్నగు సర్వప్రధానులైన ఘో

లను వ్యక్తికరించునపుడు వాటి జీవితములలో పెనవైచు కొన్నట్టియు, జగతికి సంక్రమించి నట్టియు అనర్థము బొందితిపరిపాకసమన్వితముగా రొద్రో, భయానక, భీభత్సరసస్ఫోరకముగా నావిష్కరించి తన అప్రతిహతరసనిష్పాదనసామర్థ్యమును ప్రత్యక్షి కరించెను.

భీష్ముడు, విదురుడు, సంజయుడు, కుంతి మున్నగు సాత్త్వికమూర్తుల చరిత్రలను నిబంధించు పట్టన, సముచిత సంయమనముతో ఆయా పాత్రలను నిర్వహించు పట్టున వాడు లోకమునకు అనుసంధించిన సుఖకాంతి రూప మగు అర్థనిశేషమును పరమ జాగరూకతతో నావిష్కరించుచు తమ తమ జీవితములలో సందర్భానుసారముగా ఎప్పుడైనను శాంతభిన్నరసస్పర్శకు కావీయ వలసి వచ్చుచో వానిని అంగములుగనె పరిగణించి జీవిత మహర్థ మగు కాంతి సామనస్కలౌష్ఠ్యము నావిష్కరించుటలో పోతనామాయుడు అనిందనీయ మగు కృతార్థత కాలవాదరహితుడు. వారు జీవితములలో ఆపుడప్పుడు గావించిన ఖండఖండము లగు కత్తవ్యములు ఆశయాత్మకప్రతిఫలనసమర్థములు కాకుండుటకును జీవిత మంతయు నొకే మొత్తముగో పరిగణించినచో తన్మహాశయప్రత్యక్షికరణసమర్థమై లోకమునకు ఆదర్శప్రాయమై ధన్యతా పాదక మగుటలో సహకరించు నట్లు ఈ కవి మూర్ధన్యుడు చిత్రించిన తాను ధన్యుఁ డగుటయే గాక వదువరులను కూడ ధన్యుల నొనరించెను.

ఇక పరమార్థవిషయములో ఆంధ్రవాఙ్మయరంగమున పోతనగారి స్థానము అప్రతిద్యుంద్య మైనది. జీవితపరమార్థ మనగా భగవదైక్యమును సాధించుట దానికి సాధనము భగవదారాధనమే. అది చిత్తైకాగ్రతచే ఉపపన్న మగును. దానికే భక్తియనియు నామాంతరము. భక్తి యనగా కణమాత్ర మైనను భగవద్వియోగమును సహింపరాని తనము. అది రాకికముగా పరిశీలించినచో ప్రియుడు ప్రేయసీ వియోగము కణకాలమైనను సహింపరాని తనమును స్ఫురింపఁ జెయును. ఇది బౌతికము. అది అధౌతికము. ఇది షష్ఠిప్రసాదినైహికతావివ్యాపారములతో వేగిపోవుచు ఎడబాటును అపరిహార్య మొనఁడును. అది ఇట్టి రాకికషుద్రప్రతిబంధక సామగ్రిసమాలంబముతో సంబంధము లేనదై నిరంతరబ్రహ్మానందధారాసముచ్ఛాదకమై సమస్తము తనలో సంతర్పించుకొని సంసార నాటకమునకు తెరదించి తానే శాశ్వతముగా శేషింపను.

బట్టు పరికిలింపగా భక్తిశృంగారముతో భావనా మాత్రముగ నైనను గల ఈ అవిచ్ఛేద్య మగు కాంధవ్యమును పురస్కరించుకొనియే పోతనాచార్యుడు భాగవతముతో ఈ రెంటికిని సముచితసమ్మేళనప్రక్రియను సాధించి ఆకృత బుద్ధులచే యోపనానుభవస్మారకముగా ఇట్లు గదించినేమో యనీయు, కృత బుద్ధులచే పురుషార్థపరిపాకపరిమళోద్ధార మైన పరమార్థవైభవమును పరమనైపుణ్యముతో పుణ్య మూర్తులకు సాక్షాత్కరింపజేసె ననియు వాకొనఁబడినాఁడు. పాండురోగికి దుస్సహమగుట ఎండచోషము కాదు కదా!

కర్మబద్ధుడైన జీవుఁడు జననాంతరవాసనాబలముచే సత్సంగత్వాదినిమిత్తము లను పురస్కరించుకొని ఆప్రాకృతపురుషాలింగనమునకై అనఁగా ఈశ్వర శృంగార మునకై తహతహ లాడును. ప్రహ్లాదాదిభక్తులలో ఎవరి చరిత్రను పరామర్శించినను ఈ తహతహపాటు స్పష్టముగ గోచరించును.

కనుక పోతన భక్తిశృంగారములను మేళవించి స్థాపించిన పరమార్థము జీవబ్రహ్మైక్యాను సంధానముకన్న వేరు కాడనట నిర్వివాదాంశము.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారమాలలు

12. అనుకరణలు - అనుసరణలు

కవిత్వ మనునది ఆకస్మికముగా ఆకిసమునుండి ఊడిపడు నద్యుతము కాదు. ఏ కవికైనను తద్భూర్వకవికృతకావ్యసామగ్రి పేరిరక మగును. ఇట్లు వెనుక వెనుకకు పోవుచో - చౌకక కవిత్వ మగుటచే దీనికి అది ఉండును గనుక - సంస్కృతములో నేమి ఆయా దేశభాషలలో నేమి అదికవులకు పేరిరక సామగ్రి ఎచ్చటి నుండి వచ్చును అని సందేహము కలుగవచ్చును. ప్రపంచ మందలి భాషా సమాదాయముంతటితోను సంస్కృతమే ప్రాచీనము గనుకను, ఆ సంస్కృతములో రచింపఁబడిన రామాయణము కన్న ముందు ఈ కావ్య మున్నదని చెప్పగల ధీరుఁడు ధార్మజ్యపై నింతవఱకు జనింపలేదు గనుకను ఆ రామాయణ మాదికావ్యము, తత్కర్త యగు వాల్మీకి మహర్షి అచిరకాలము అగుటచో విప్రతిపత్తి లేదు గనుకను అదియే తదనంతర కవిప్రపంచమునకు ఉద్బోధకసామగ్రి అయిన దనుకొనుటలో హిరపాటు లేదు. రానీ మరి ఆ వాల్మీకి సహర్షికి ఉద్బోధకసామగ్రి ఎటునుండి వచ్చెను ?

అయినకు తద్భూర్వక విచారం కావ్యప్రపంచము నుండియే ఇది లభించి యుండవలెను. మరి అంతకు ముందు కావ్యమే లేదు కదా ! లేకేమి ? జగత్తే మహాకావ్యము. తస్మిన్మాత్ర యగు భగవంతుఁడే మహాకవి వేదమునందును, ఇతిహాసపురాణము లందును "కవిం పురాణమను శాసితారమ్" అను రీతిగ భగవంతుఁడు కవిశబ్ద వాఙ్మయై దృష్టితంబుఁబడుట సకల విప్లవస్థనోజ్జమై జగత్ప్రసిద్ధమై విరాజిల్లుచునే యున్నది.

కల్పాంతరప్రసక్తి భజగన్నికరమునందు సంచరించిన పులక కర్మవాసన

లను బట్టియే సృష్టి కార్యక్రమము కొనసాగును. పూర్వపూర్వకల్పజీవరాసుల కర్మ వాసనలు ఉత్తరోత్తర జగన్నిర్మాణమునకు ప్రేరక సామగ్రి లగుటచే అనంతవైవిధ్య శోభితమైన ఈ సృష్టి లోడనగోచర మగుచున్నది. ఆ వైవిధ్యమును బట్టియే ప్రాణి కోట్ల ప్రవర్తనములో అనంత మగు పరిణామములు పొడకట్టు చున్నవి. ■ ప్రవర్తనముల వైలంకణ్యమే జగత్పర్యవేక్షణమణరూపముగా సాక్షాత్కరించు చున్నది. కావ్యము జగత్తునకు అనగా సమాజమునకు ప్రతిరూపమే గనుక ఆదికవీయు ఈ జగత్తునే తన రావర్పముగా కొని వర్ణనరూపమున గోచరించు లోకమును అతరరూపమున తన గ్రంథ మందు సాక్షాత్కరింపజేసెను. ఈశ్వర సృష్టి యందలి స్వభావ పరిణామ మంతయు అకావ్యముతో చిత్రికరింపబడినట్లే తదనంతరసమాజములో తత్తదుచితానుకరణపరిశోధితమైన పూర్వకవి ప్రవృత్తి స్వీకృతమై ఔచిత్యపరిశోధితమై అందందు పొందుపరుపబడినది.

ఇట్లు చూడగా చతుర్ముఖుని సృష్టికార్యప్రభావము వాల్మీకి సంయమిండ్రున పైబడినట్లే తత్కృతి రక్ష మగు రామాయణప్రభావము నన్నయాదికవులపైనను, నన్నయాదుల ప్రభావము పిమ్మటి కవులగు తిక్కనాదులపైనను ప్రసరించి ప్రసరించి పోతన కాలము వాటికి ఆతనిలో జీర్ణమైన ఈ కవి ప్రసంగపు నిర్మాణనైపుణ్య మంతయు తన భాగవతములో యథాప్రాసవినివేశితమై రసజ్ఞులనోరంజకముగా తూపు దిద్దుకొనెను.

నన్నయ : పోతనకు నన్నయ పైనను, తిక్కన పైనను అపార మగు గౌరవము గలదు. పూర్వకవులెవ్వరు భాగవతము నాంధీకరింప కుండుట పోతన తన పుణ్యముగ పేర్కొనినాడు. అంతేకాక అవతారికలో నన్నయాదులపట్ల అపారభక్తి ప్రవృత్తులు ప్రదర్శించినాడు. “ఆంధ్ర కవితా గౌరవజన మనోహరి నన్నయసూరి” (ఆం. మ. భాగ. 1-10 చ., అని నన్నయను నోతార కొనియాడినాడు. నన్నయ కవితలో శిష్టమునకు గౌరవము మెండు. తిక్కన కవితలో అర్థమునకు గౌరవము మెండు. ఈ రెండు కవులు మెండుగా చండుకొని పోతన కండ్లగల కవిత లల్లినాడు.

నన్నయ : దమయంతి నలుని అన్వేషించుచు అడవులలో తిరుగు సంవర్పమున-

న న్న య :

సీ. “నహకార! మత్ప్రియసహకారుఁ డున్నాగ, పున్నాగుడింక భూమిపన తిలకుఁ
జందన! బుడహరి చందసుఁ డుప్పితా, శోక! సుహృజ్జన శోకదమను
వకుళ! కులైక దీపకు విభీతక! భయో, పేతార్తిహరు నలుఁబీతితోడఁ
గానరే! కానలలోన లోకోత్తరు, నని మూనిమానినికి వరిగి యరిగి
బొడవొడఁచొక్కిన

ఆ. “యమగు నడుగు లెండ బొడవొడఁ చొక్కిన
నీర్హరాంరరముల నిలుచు బొలుచు
గిరుల దరుల యెడల నుడుగుహాగృహములఁ
దొంగితొంగి నాచు తోయజ్ఞాపి” (భార. అరణ్య. 2-95)

అని రచించినట్లే “వోతనామాత్యుడు” విరహగోపికలు కృష్ణుని వెదకు ఘట్టమును

సీ. ‘పున్నాగ! కానవే! పున్నాగ చందసు, తిలకంబ కానవే! తిలక నిటల
ఘనసార! కానవే ఘనసార శోభితు, బంధూక! కానవే బంధుమిత్రు
మగ్నభ్ర! కానవే మన్మథాకాదుని, మంశంబ! కానవే పంశభరునిఁ
జందన! కానవే చందని శీతలు, గుంచంబ! కానవే కుందరదను

తే. “నింద్యభూజను! కానవే యింద్యవిభవుఁ
గమంపుతను! కానవే కువలయేసుఁ
బ్రాహ్మక దాససు! రా వే ప్రియవిహారు
ననుమఁగృష్ణుని ఎడల రమ్యజ్ఞుల బలు” (భాగ. 10-1-10(8))

అని రచించెను.

న న్న య :

చ. “అతిరుచి రాగరుండయిన యాతనికిన్ హృదయ పృమోదమా
తతముగ నవ్వనంబున లతాలంసన్ మృదులానిలాపవ
ర్ణితకుసుమావతావళులు సేసలు వెట్టిన యట్టిరీరి సం
పతదళినీ నినాదమ్ముడు ధావల దీపన రొప్పనిచ్చుచున్” (భార. 1-4-17)

పోతన :

క. “హల్లక చినరుహ సరసీ
కడ్డోతోర్పుల్ల యూధికా గిరిమల్లి
మల్లీ మరుపక కరపక
సల్లలికానిలము వలన సంతుష్టుం డై (భాగ. 9-801)

వ. దుష్టంతుండు వచ్చు నవసరంబున. (భాగ. 9-802)

క. ఇందిందిరాతి నుందరి
యిందిందిర చితుర యున్నదిందింద శుభం
బిందిందువల! యనుక్రియ
నిందీవరపీఠి మోసె నిందిందిరముల్. (భాగ. 9-803)

క. ఇందున్న కణ్ణమునీకిని
వందన మొరరించి తిరిగి వచ్చెద ననుచుం
దొందుగ ననుచరులును దా
నందఱ నందంద నిలిపి యటచని మోలన్” (వాగ. 9-804)

మొనంగు దానిండు భావ సావ్యభ్యము కానచచ్చున్.

శివకవులు :

నన్నయ తరువాతి కాలములో వైవశైష్ట్యములు విజృంభించి పరస్పర ద్వేషముతో కర్మన స్పర్శనాదులు విసర్జించి యుద్ధవిద్యలున్నలై ప్రవర్తించిరి. అందు వీరశైవ్యగోపితలైన పండితులు శివకవులుగా ప్రసిద్ధి గాంచిరి. శివకవులు నిర్వహించిన కవిత్వము ఒక మహోద్యమము. వీరు సంప్రదాయవిధేయరహితులు. వైవసంప్రదాయము పేరుతో వీరు విష్ణువు మీదనే గాక కవితా సంప్రదాయము మీద కూడ ధ్వజమెత్తి ఒక విలక్షణ మగు ప్రయోజనమును సాధించిరి. మాటలు తేటబూ చెప్పుట భందస్సు, వ్యాకరణము, సంప్రదాయము వీనిని ఉల్లంఘించుచు

కవితా సైన్యరవిహారము గావించుట. ఇది పూర్తిగా మేల చేయలేదు. పూర్తిగా కీడును చేయలేదు. అట్టి శివకవుల కవితా ఫణితులను గూడ పోతన కొన్ని భక్తి మయ సన్నివేశములలో ననుకరించినాడు.

2. మల్లికార్జున పండితారాధ్యుడు :

పండితారాధ్యుడు శివతత్త్వసారములో “భక్తివలననే ముక్తి కలుగును గాని కేవల జ్ఞానము వలన కలుగదు” అని ఈ క్రింది విధముగా తెల్పి యున్నాడు.

క. జ్ఞాని యగువాఁడు భక్తి వి, హినుండగునేని ముక్తి తెయిదఁడు.

అట్టి “పోతనయుఁ” టప్పి యున్నాఁడు.

ప. “హరిఁ బరమేశ్వర గేశవు ననంతు భజింపఁగ ‘ధర్మతత్త్వధీ
చరిణితి సాధనంబగు స్వభావముఁ దాల్చిన యట్టి మగ్నతలా ।
సరసిజనేశ్వరి మాయను భృశంబుగ మోహితులై ‘తదఃస్ఫూరితం
కరుహము లర్పియ్యై గౌరువఁ గానమిఁ బొందరు తత్త్వవంబునన్’

(భాగ. 8-50కి)

3. పొల్కురికి సోమన :

స్వ. “క్షీరాబ్ధి లోపల క్రిడించుహంస
కోరునే పడియల నీరు చ్చావంగఁ?
జూత ఫలంబులు నుంబించు చిలుక
బ్రాంతి బూరుగు మ్రాని పండ్లు గడ్గొనునె?
రాకామల జ్యోత్స్నాద్రావు చకోర
మాకాంక్ష సేయునే చీకటిద్రావ?
విరిదమ్మి వాసన విహరించుఁ దేటి
పరిగొని నుడియునే బిబ్బిలి విరుల”

(బస. పు. ౩ అశ్వా.)

సీ "రాదామల జ్యోత్స్నా ద్రావసిచ్చలు గొన్న, నాచకోరంబుల కదవి యగునె?
 సహార పల్లవ చయములు దొరికిన, జగతి కోయిలకును చప్పనగునె?
 క్షిద్వాశోపల గ్రీడింపఁ గలిగిన, భువిరాజహంసకుఁ బుల్లనగునె?
 విరిదన్మి వాసన వెల్లి ముంచిన గోళిలు, పట్టదములకు నాస్వాదమగునె?

అ.వె. బహుళతర దయార్థా భాద పృథావన

మహిమఁ దనరు జంగమంబురాగ

ననుల భక్తి పరుల కావశ్యకంబగు !

పరిహృతాభిభంగ బసవ లింగ!"

(చరు. సా. 158.)

పై పద్యములను "పోతన" ఈ క్రింది విధముగా ననుకరించెను. పిష్ట
 భక్తిని రుచి మరిగిన వాడు ఇతరములు ఆదరింపఁ శని చెప్పు సంవర్చమునో -

సీ. "మందారమకరందమామృతమునఁ దేలు, మమపంబు వోవునే? మదనములకు
 నిర్మలమందాకినీ ఏమికలఁ దూఁగు, రాయంబ సనునె తరంగిణులకు
 లలిత రసాల పల్లవ వాదియై చొక్కు, కోయిల సేదినే? కడుపులనుఁ
 బూర్జిండు చంద్రికా స్ఫురితి చకోరక, మరుగునె? సాంద్ర నిహరముండు

తే. "అంబ కోదర దివ్య వాచార వింద

చింతవామృత పాన విశేష మత్త

చిత్త మేరీతి నితరంబుఁ దేరనేర్చు

విమత గుణశీల! మాటలు వేమునేల?"

(భా. 7-10)

సీ. "సేరవాగమ మేళు నిర్మల పయః పాన, కం జేసినే చొటి పడెకుఁ
 బరిపక్వ మాతంద ఫలరసంబులు గోళిలు, కిరముల్ చనునె దుస్తారములకు
 ఘన రహకర్ణ నోత్కలిక మయూరముల్, గోరునే కఠిన రిప్పి రవంబుఁ
 గరికుంభ పెళిత సద్గాసమోదిత సింహ, మరుగునె శునక మాసాభిలాషుఁ

తే. బ్రవిమలాకార । భవదీయ పాదపద్మ
యుగ సమాశ్రయ నైపుణోద్యోగ చిత్త
మ్యమః జేరునె తన కుపాస్యంబు గాగ
భక్తమందార । దుర్భర భవ విదూర ।' (భాగ. 10. 4. 257)

తిక్కన :

అందరి కవులలో పోతనకు తిక్కనతో మిక్కిలి దగ్గర సంబంధమున్నది ఆ సంబంధము వారు సమన్వయము గావించుకొన్న అద్వైత సిద్ధాంతమునకు సంబంధించినది. శైవవైష్ణవల పరస్పర చీత్యారములతో నాటి జాతి సీతి దప్పి యున్నది. పయిగా రురకల కలుకు కత్తుల క్రింద వర్తలై నీలు గప్పి యున్నది. తిక్కన హరిహరాద్వైతము స్థాపించి ప్రవక్త యయ్యెను. పోతనయు నీశ్వరభ్యాసము గావించుచు శ్రీరామచంద్రుని సాక్షాత్కరింపఁ జెప్పకొనఁ అద్వైత సిద్ధాంతమును తన యందే సమన్వయ పరచి ప్రచురించెను. తిక్కన అద్వైతమును ప్రచురించిన జ్ఞాని. పోతన అద్వైతమును సమన్వయ పరచుకొన్న భక్తుడు. తిక్కన జ్ఞాననేత్రిముచే సూత్రీకరించిన విషయమునే పోతన తిక్కన వేళముతో వ్యక్తీకరించెను. జ్ఞానీ యగుటచే తిక్కన చూపు నిశితముగ ముందును; భక్తుఁడగుటచే పోతన చూపు చల్లగా ముందును. తిక్కన బుద్ధి వాది. పోతన హృదయవాది. తిక్కన బుద్ధిచే నిర్ధ స్సుత్తి. పహించిన రహస్యమే పోతన బావా వేశ రసగంగా రరంగితమై మాపథంకుఁ గన్పట్టుచు.

తిక్కన :

సీ. "నెత్తమ్మి రేకుల మెత్తించనము దెచ్చి, యప్పునఁ బోసిన్వట్టంద మొద్దవి
చక్రవాకంబుల చందంబు గొనివచ్చి, కుమారు డేస్సెన్వట్టప్పు మొఱసిన్
చందురు నునుఁ గాంతి కందేర్చి కూర్చి బా, గునకుఁ దెచ్చిన్వట్టు
కొనుగు మిగిలి
యశికుంబుంకప్పు గలంబులముచు దెచ్చి వారపోసినే భంగి నెవల మొక్క

తే. యంఘ్రి తలములు గుఱములు నాననంబు
గఱధరింబును నిట్లున్న దుచిరమూర్తి
యనుపమాన భోగములకు నాస్పదంబు
కాదె యీతిగ్రస్తు లేటికి గమలవదన" (భార. విరా. 2-52)

పోతన :

సీ. "పాలమున్నీటిలోపలి మీడి మీగడ, మిసిమి జిడునఁ జేసి మేనువడసి
కొక్కొక్కరుమెఱుంగుల కొనల కొత్తకుకుల, మేనిచేగల విగ్గుమెఱుంగు సేసి
నాడు నాటికి బోడి నవకంపుఁ దీగెల, నున్నుబోద నెయ్యంబు
నూలుకొలిపి
కొప్పువారు కెందమ్మి కొలఁ కులఁబొద్దునఁ, దొలసిన వలపులఁ బోడివెట్టె

తే. పసిడి చంపకదామంబు బాగుఁ గూర్చి
వాలు క్రొన్నెల చెలుపున వాడి దీర్చి
జాతనమునఁ జేరుల జిడ్డు విడిచి
నలువ యీ కొమ్మ నొగి జేసినాడు నేడు" (భాగ. 8-286)

తిక్కన :

సీ. "ప్రాణంబుతోఁగూడ రక్కసి చన్నుల, పాబుఁ బ్రావిన పొరఁ బాలుడితఁడె
ప్రేత్తిడిఁ జాణూరు విఱిచి లోకముల మె, చ్చించిన యాజెగ డెట్టి యితఁడె
దుర్బుత్తుఁడగు కంసుఁదునిమి యాతని తండ్రి, పట్టంబు గట్టెన
ప్రభుఁడితఁడె
సత్యభామకుఁ బారిజాతంబుపై గల, కోర్కెఁ దీర్చిన రసికుండితఁడె

గీ వెన్నలును గోపికా చిత్తవృత్తములును
నరసి మృచ్చిల నేర్పిన హరి యితఁడె
శ్రుతి శిరోభాగములు దన సుభగ పరజ
నరసి జామోదమును గూర్చు వతురుఁడితఁడె" (భార. ఉద్యో. 3-160)

పోతన :

సీ. “వీడఁడే! రక్కసి విగతజీవిగఁ జప్పు, బాహుద్రావిన మేటి బాంకుండు
వీడఁడే! నందునీవెలఁదికి జగమెల్ల, ముఖమందుఁ జూపిన ముద్దులారాడు
వీడఁడే! మందలో వెన్నులు దొంగిలి, దర్పించి మెక్కివ దాఁపరీడు
వీడఁడే! యెలయించి వేరతం మానంబు, చూజలాడిన లోకసుందరుండు

తే. వీడు లేకున్న పుర మటవీస్థలంబు
వీని బొందని జన్మంబు విగతఫలము
వీని బలుకని వచనంబు విహగరుతము
వీని జూడని హుడ్కులు వృథలు వృథలు” (భాగ. 10-1-1248)

తిక్కన :

సీ. “వరుఁడీ ముద్దియ వదనంబుపైఁ బాటి, తివుటమైనుఁగుగాఁది తీపుగ్రోలు
సుందరీ రత్నంబు చుఁపు మనోరము, నడుగుల యొప్పుపై నల్లనడఁగు
ఁతివిలోకనములు పడఁతుకమైఁదీవఁ, గలయంగఁ బలుమలు మెలఁగుచుండు
వెలచి కటాక్షముల్ చితునిపైఁ గ్రొమమున, నెగసిమోమునఁ జోఁకి
మడిగివచ్చు

తే. నొందొరువుల లేజిమటల నూని వేగెగు
పడిన చాడ్చున నవయవ భంగులందుఁ
దగిలి మఱపునఁ దడయు నిద్దఱ విశాల
నయన దీప్తులు నెఱకువ బయలు పడఁగ” (భార. విరా. 5-338)

పోతన :

సీ. “కలికి చేష్టలు భావగర్భంబు లయి ను, బిలియమీది కూరిమి పెగ్గిలింపఁ
బిదపిద నై లజ్జ మడిఁ బదనిచ్చినఁ, జెలిమేనఁ బులకలు చెక్కులొత్త
మదనాగ్ని సంతప్త మానస యగుటకు, గురుకుఠహారవల్లరులు కందఁ
బిత్తంబు నాయకాయత్తమై యుంటకు, మఱుమాట లాడంగ మఱుఁగదయఁ

■ నతిప మనమున సిగ్గు మోహంబు భయముఁ
 బొడిచి కుడుమును నెత్తమ్మిఁ బొదువు మాడ్కిఁ
 బిధము చింతాభరంబునఁ బద్మనయన
 కోరి తలపిర వాటింప నేరదయ్యె”

(భాగ. 10 ఉ. 380)

పో. ఎ జ్ఞ న :

ప్రబంధ యుగమునకు నాంది పలికి ప్రబంధపరమేశ్వర బిరుదాంకితుఁ
 డైన మహానీయుఁడు ఎజ్ఞను. ఆయన చేతిలో హరివంశము, ఆంధ్ర మహాభారతము
 కూడ మహాహర వర్ణనా సమంవితములై కవితా నూతన శకమునకు నాంది పలికినవి.
 తాను భాషాంతరీకరణ యుగ మందలి చిట్టచివరి కవిత్రయ యుండి ప్రబంధ శకమునకు
 వైతాళికుడై విల్చిన వాఁడెజ్ఞున. పయిగా పోతనకు ఎజ్ఞున కించిత్పూర్వకై శంభు
 దాసుఁ డనిపించుకొనిన భక్తిపరుఁడు. ఈ రెండు కారణములచేతను కూడ ఎజ్ఞున
 ప్రఖ్యాతము పోతన మీద కుత్తకబంటిగా పడినది. ఎజ్ఞున రచన అంతయు ప్రౌఢ
 సూక్తిధరముగా నుండును. పోతన రచన అంతయు సుకుమార సుందరముగా
 నుండును. పెద్దనగారి శిరిషకుసుమ పేశలసుధామయోక్తు ■ పోతన కలము నందే
 సమగ్రముగా దర్శన మిచ్చును. ఎజ్ఞున హరివంశము, మహాభారతము మాత్రమే
 గాక, నృసింహపురాణము అనుచోక పురాణమును గూడ రచించెను. ■ రచన
 మనోజ్ఞ వర్ణనా సమంవితమై పోతన ప్రహ్లాదదరిత్రాసు తీర్చిదిద్దటకు అడుగడు
 గున సహకరించెను. ఆయన మాటలకు మాటలు, భావములకు భావములు ప్రహ్లాద
 చరిత్రలో కొల్లలు కొల్లలుగా మనకు దర్శన మిచ్చును. పోతన తన పూర్వకవు
 లందఱి చక్కగా చదువుకొని అర్థము జేసికొనినాఁడు. అందు ప్రశ్నికర మహా
 హర మను ఎజ్ఞున రచనా కౌశల మంతయు తన సొంతము గావించుకొనినాఁడు.

ఎ జ్ఞ న :

సి. “నామమెప్పుని పాద పంకజముల భక్తి తగదను తండ్రియుఁ దండ్రి కాఁడు
 వేదవేదితవైష్ణవ పెష్ట ధర్మమునకున్ గోపించు గురుఁడును గురుఁడు గాఁడు
 భవ దుఃఖముల మాన్యు బ్రతువైన హరిసేవ నెడలించు హితుఁడును

హితుఁడు గాఁడు

వరయోగ మతమును వైష్ణవ జ్ఞానంబు వదలిన చదువును చదువుగాదు

తే. కేశవాకార లీలలు గీచుకొని ము
దంబుఁ బొందని తలఁపును దలఁపుగాదు
మాధవ స్తోత్ర ఘన సుధా మధుర రుచులఁ
జిహిక కుండెడు జిహ్వయు జిహ్వగాదు” (న్య. పు. 5-12)

పోతన :

సీ. “కమలాక్షు నర్పించు కరములు కరములు, శ్రీనాథు వర్ధించు జిహ్వజిహ్వ
సురరక్షకునిఁ జూచు చూడ్కులు చూడ్కులు శేషకాయకి మొక్కు
శిరము శిరము
విష్ణు నాకర్ణించు పీనులు పీనులు మధువైతిఁ దవిలివ మనము మగము
భగవంతు వలగ ను పదములు పదములు పురుషోత్తముని మీఁది బుద్ధి బుద్ధి

తే. దేవదేవునిఁ జింతించు దినము దినము
చక్రపాస్తునిఁ బ్రకటించు చదువు చదువు
కుంభినీధవుఁ జెప్పెడి గురుఁడు గురుఁడు
దండి! హరిఁ జేరు మనియెడి తండ్రి తండ్రి” (భాగ. 7-169)

విజయన :

ఆ. “కుడిచిన్నకు నీద్ర గూరిన యప్పుడు
మేలుకొనిన యప్పుడు మెలగినప్పుడు
విష్ణు కీర్తనంబు విష్ణు చింతయ గావి
పలుకఁబొందు ముద్ది దలపఁబొందు” (న్య. పు. 8-150)

పోతన :

కా. “పానీయంబులు ద్రావుమన్ గుడుమమన్ బాషింపుమన్ హాసలీ
లా నిద్రాదులు సేయుమన్ దిరుగుమన్ లక్షింపుమన్ సంతత
శ్రీనారాయణ పాదపద్మ యుగళీ చింతామృతాస్వాద సం
భానుంజై ముఱచెన్ సురారిసురుఁ డేత ద్విశ్వమున్ భూవరా !”
(భాగ. 7-128)

ఎ ట్ట న :

సీ. “కలండు మేదిని యందుఁ గలఁ దుదకంబుల గలండు వాయువునందు
గలండు వహ్నిఁ
గలండు భానునియందు గలండు సోమునియందుఁ గలఁడంబరంబునఁ
గలండు దీశలఁ
క్షలండు వశంబులఁ గలఁడదరంబులఁ గలండు బాహ్యంబునఁ గలండు తోవఁ
గలండు పౌదరంబులఁ గలండు కాలంబులఁ గలండు ధర్మంబులఁ
గలండు క్రియలఁ

గీ. గలండు కలవానియందును గలండు తేని
వానియందును గలఁడెల్ల వానియందు
నింక వేయును నేల సర్వేశ్వరుండు
కలండు నీయందు నాయందుఁ గలండు గలండు” (న్య. పు. 5-78)

పోతన :

మ. “కలండుతోధిఁ గలండు గాలిఁ గలఁడారాశంబునం గుంభినిన్
గలఁ డొగ్గిన్ దీశిలం బగళ్ళ నీశలన్ ఖిన్నత చంద్రాత్మిలన్
గలఁ డొంకారమునను ద్రిమూర్తులఁ ద్రిలింగ వ్యక్తులం దంఠటన్
గలఁ డీశుండు గలండు దండీ ! వెదకంగా నేల యాయామెదన్”
(భాగ. 7-274)

5. ఎ ట్ట న :

ఆ కలఁగఁచోయి వప్పుడనురాత్మజుఁ డంబుజనాథు సవ్యయుం
బాతుడ మాదిధేవు నదపరకణ పూజులు సేపి భక్తి మై
నాడుద ముచ్చితైక శరణాగతులం గవి కర్మబంధముల్
వీడుదముందుఁ బుష్కలం గడు విప్రుల మందగఁ దోడిబాలకుల్”

(న్య. పు. 3-149)

క. "ఆడుదము మనము హరి రతి

భాగుద మే పొగ్గి ట్టు విష్ణు భద్రయశంబుల్

వీడుదము దనుజసంగతి

గూడుదము ముకుంద భక్తకోటిన్ సూటిన్"

(భాగ. 7-248)

6. నాచన సోముడు :

నాచన సోముడు విష్ణునకు సమకాలీనుడు ప్రత్యర్థి కూడ. ఈతడు నిరంకుశకవితానిర్మాణశక్తియుక్తుడు. ఈతని రచన ప్రత్యక్షర మనోహరమై యుండును. ఒక్క పద్యమే ఈతడు సమస్త ప్రపంచమును జయించగల లోకోత్తర ప్రతిభాశాలి. కొన్ని సందర్భములలో ఇతని రచన నన్నయాదిమహనీయుల రచనలను కూడ తోగిసి రాజుని తీసి వారవేయుచుండును. నాచన సోముని ఉత్తర హరివంశము ఆంధ్ర భారతికి అపురూప మగు చలంకారము. ఈతని రచన చెవి బడి ముగ్ధుడు గాని సాహితీ ప్రేమియుండఁడు. పోతన గూడ ఈతని కవితా సుధా మఘరీ సాధురీయలు గోగ్రీలి మేలి కవితల కేలికయైనాఁడు. ముఖ్యముగా నరకాసురసంహారఘట్టమున సోమ నీతఁడు అనన్యుడై శరణు జొచ్చినాఁడు.

నాచన సోముడు :

మ. "ఆరిఁ జూచున్ హరిఁ జూచుఁ జూచుకము లందంబంద మందారకే

సరమాలాచకతందవించు సలింస్కందమ్ములందమ్ములై

దొరగన్ బయ్యెద కొంగొకింత దొంగన్ దోడ్తోశరాసారమున్

దరహాసామృత పూరమున్ గురియుచున్ దవ్వంగి కేళిగతిన్"

(ఉ. హ. వ. 1-182)

పోతన :

మ. "పరుఁజూచున్ పరుఁ జూచు నొంప నలరింపన్ రోషరాగోదయా

విరతభూక్తి మందహాసములతో పిరంబు శృంగారమ్మున్

జరగన్ గన్నుల గెంపు పొంపు బరగన్ జండాన్త్ర సందోహమున్

సరసాలోక సమాహమున్ నెఱపుచున్ జంద్రాస్య పేలాగతిన్"

(భాగ. 10-2-178)

7. భాస్కరుడు :

నన్నయ తిక్కనాదుల వ్రక్కన చొక్క మగు సాహితీసింహపీఠిక
నధిష్ఠించిన కవిరాజు మాళక్కి భాస్కరుడు.

ఉ. “నన్నయభట్టతిక్కకవినాయకులన్న, హుళక్కి భాస్కరుం
డన్నను, జిమ్మపూడి యమరాధిపుం డన్నను సత్యవీశ్వరుల్
నెన్నుదుటం గరాంజులు నింతురు, జేయని రావిపాటితి
ప్పన్నయు నంతవాడ, తగునా ముటు చోనపు మాట లాడగన్”

(కీర్తి రా. 38)

ఇట్టి ప్రథమ పద్య కవి జెట్టి భాస్కరుడు. భాస్కరుని కవిత సుకుమారసుందర
పదబంధరముగా మండి పాఠకుని కెల్లప్పుడు హాయి గొల్పుచుండును. శబ్దానంబు
రము శోలికి పోకుండ లలితపదజాలముచే కవిత లల్లిన కవిర్లెల్లఁజుడు. ఈతని
తెలి ఆవాత మురమై యుండును. ఇతని ప్రభావము కూడ పోతనపై లేకపోలేదు.
ఇట్లే మల్లికార్జునభట్టు, త్రిపురాంతకల కవితా ప్రభావము, రచనా చాతుర్యము
పోతన రచనయందు కానవచ్చును.

భాస్కరుడు :

ఉ. “పుణ్య చరిత్రుడత్తి ముని పుంగవు వీక్షిని రాముడంచితా
గణ్య గుణాభిరామఁ డుపకంఠము నంజని కాంచె దండకా
రణ్యము సిద్ధసంయమి విరాజిత చారుతపోనుజాత స
త్పుణ్యము నిర్మలాంబువర పుష్కర పూర్ణ సరోవరేణ్యమున్”

(భా. రా. ఆర. 1-2)

పోతన :

ఉ. “పుష్కరుడు రామచంద్రుడట వోము ముదంబునఁ గాంచె దండకా
రణ్యముఁ దాపసోత్తమ శరణ్యము సుధత బర్హి బర్హి లా
చణ్యము గౌతమీ విమల వాఙ్మణ పర్యటన ప్రభూత సా
ధ్మణ్యము నుద్దన తరు చికుంజ చరణ్యము నగ్రగణ్యమున్” (భాగ. 9-267)

8. మల్లికార్జున భట్టు :

కా. “బాహు ద్వంద్వము మీదికెత్తి కడఁ కంబంచాగ్ని తప్తుండు మా
సాహాయండు జితేంద్రియండు నతినిష్ఠాయత్తచిత్తుండు ॥
వ్యాహార ప్రవణుండనై యిహ సహస్రార్థింబు తేకచ్ఛల
గ్రాహిత్యం బమరన్ సహజపము గోకర్ణంబునన్ జేయఁగన్” (భా. రా.)

పోతన :

కా. “పాద ద్వంద్వము నేల మోపి పవనుఁ బంథించి పంచేడ్చియో
న్మాచంబు నౌఱగించి బుద్ధితకన్ మాఱాకు హత్తించి ని
ష్ఠేవ బ్రహ్మపదావలంబన గతిం గ్రీడించు మోగించుగ్రు
ర్యాద న్నుకము వికృమించెఁ గరి పాదాకారం నిర్వర్ణియై” (భాగ. 8-45)

9. అయ్యలరాజు త్రిపురాంతకుడు :

మ. “పరనారీ కవకుంభపాళికలపై పాదాబ్జముగ్మంబుపై
కరమూలంబులపై కనోంతటిపై కంఠంబుపై కొప్పుపై
బరువుర్ వారెడు నాతంపులు మిమున్ భావింపగాఁ జేసి న
ర్వకసాదీశ్వర! నన్నుఁ బోవు రఘువీర! నానకీనాయకా!”
(ఒంటి మిట్ట రఘువీర శతకము - 89)

పోతన :

కా. “అదీన్ శ్రీసతి కొప్పుపైఁ దమపుపై సంసోత్తరీయంబుపైఁ
జాదాబ్జంబులపైఁ గనోల తటిపైఁ దాలిండ్లపై నూత్న మ
ర్యాదం జెందు కరంబు గ్రిందగుట మీఁదై నా కరం బుంట మే
ల్లాడే రాజ్యము గీజ్యమున్ సతతమే కాయంబు వా పాయమే”
(భాగ. 8-591)

10 శ్రీనాథుడు :

శ్రీనాథుడు సామాన్యకవి కాదు. ఆంధ్రకవితాసారస్వతవ్యవస్థ వంద

రాదులగు నాంధ్రకవులలో తాను బీవించిన కాలము, తాను కలము పట్టిన కాలము శ్రీనాథ యగముగా ప్రసిద్ధిగాంచిన ధన్వజీవి శ్రీనాథుడు. పొట్టకూటికై రాజులు పెక్కుమందిసి ఆశ్రయించి చరిత్రలో వారికి తనాటికి చెరగని స్థానము కై సేసిన వాడు శ్రీనాథుడు. ఇతడు చేసినది భాషాంతరీకరణమే అయ్యును కొంత మక్కికి మక్కిగా అనువదించు మన్నను తన వ్యక్తిత్వవిశేషముచేత కవిత్వమును రసరమ్యముగా ప్రౌఢనుందరముగా తీర్చిదిద్దెను. అతని శబ్దజాలము కఠినముగా మండును. కాని అందొక లాలిత్వము తోడై వచ్చుచుండును. శ్రీనాథుని కవిత్వము వక్రొక్తి సమన్వితమై హరచూడా హరిజాంక సదృశమై సుకుమారనుందరదావనముం చితముగా సాగుచుండును. ఈతనికి పోతనకు పోలికలు చాలికలకంటె అనేక లక్షణములలో వైవిధ్యమే. పొడగట్టు చుండును. పోతన తానెక్కడా కూడ శ్రీనాథుని పెరు తలపెట్టలేదు ఈతడు పోతనకు సమకాలికుడగుటలో విప్రతిపత్తి కూడ లేదు కొన్ని భక్తిమయ సన్నివేశములలో నీ కవిసార్వభౌముని కమనీయకవితా ప్రభావము కూడ పోతన కవిత్వముపై పడినట్లు కానవచ్చును.

శ్రీ నాథుడు :

సీ “ప్రే బీమనాయకశివనామధేయంబు, జింతిప నేర్చిన జిహ్వ జిహ్వ
దక్షవాటిపురాధ్వజమోహనమూర్తిఁ. జూడంగ నేర్చిన చూపుచూపు
దక్షిణాంబుధి తట స్థాయి పావన రీర్తి, చే నింప నేర్చిన దెవులు దెవులు
తారక బ్రహ్మ విద్యాదాత యౌదల, విరులు పూన్పగ నేర్చు కరము కరము

తే. దవళకర శేఖరునకుఁ బ్రదక్షిణంబు
నర్థి తిరుగంగ నేర్చిన యడుగులడుగు
లంబికా నాయక ధ్యాన హర్ష జలధి
మధ్యమనఁ దేలి యాడెడు మనసు మనసు”

(భి. పు. 3-197)

పో త న :

సీ. “కమలాకు నర్చించు కరములు కరములు..

(భాగ. 7-189)

ఇత్యాదిగా పొసెను.

ఇట్లే రంగనాథరామాయణమునుండి, నిశ్శంక కొమ్మన శివలీలావిలాసము నుండి, జక్ర-న విక్రమార్క చరిత్రమునుండి, అనంతామాత్యుని భోజరాజీయము నుండి, మఱి పెక్కుచుండి పూర్వకపుల నుండి భక్తిశృంగారాత్మకమైన అనుకరణలను పోతనగారి భాగవతములో కౌలుగా చూపవచ్చును.

అనుకరణ మనునది ఒక కళ. కళ అను శబ్దములోనే అనుకరణము ఇమిడి యున్నది. “సూర్యా చంద్రమనౌ ధాలా యచా పూర్వ మకల్పయత్”, అని వేదము వచింపు సూక్తిని బట్టి బ్రహ్మదేవుఁడే సూర్యచంద్రాది గ్రహములను, ఇతర గోళములను పూర్వ కల్పములలో నున్నట్లు సృజించెనని చెప్పఁబడినది. అనఁగా నేటి కల్పము నందలి సృష్టి పూర్వ కల్పము నందలి సృష్టికి అనుకరణమే కదా !

ఇంక కళాకారుఁడు భగవంతుని సృష్టిలో నున్న విశేషములనే తన కళ జగత్తునకు ముడివస్తువుగా స్వీకరించుచు గాని ప్రకృతి కఠితమైన సరికొత్త సృష్టిని ఆవిష్కరింపలేదు. ప్రకృతిలో ఆరురసము బుండగా సాహిత్యములో తొమ్మిది రసము బుండవచ్చు. కాని అసలు రసమునునది ప్రకృతి సిద్ధమే. అట్లే సుఖదుఃఖములు రెండును ప్రకృతిలో సుఖదుఃఖములుగనే అనుభూతము లగుచుండగ కావ్యకళలో దుఃఖము కూడ సుఖముగ అనుభూతము కావచ్చును. కాని అసలే ఎందునూ లేని సుఖమును కళాకారు డావిష్కరింప లేదు కదా !

ప్రకృతిలో సహజముగ ఉన్న సూక్ష్మోదయచంద్రోదయ, మేఘారణసాగర ప్రవాతీపర్వతాదిదృశ్యములను నిత్యము చూచుచో కొత్తదనము ననుభవించలేని మానవుఁడు ఆదృశ్యములనే తత్తమచిత్రపవర్ణనసన్నివేశపూర్వకముగ కవిచిత్రకారాది కళాజీవులు ఆవిష్కరింపఁగా అందలి వైలంజ్ఞమునకు ఆకర్షింపఁబడి అట్లే కళాహృదయము గల పౌండర్యదీప్తువు సందర్శించి పరవశించు చుండును. ఇట్లు చూడఁగా అనుకరణము కళకు సహజ మనియు తదభావ మసాధ్య మనియు, పైఁగా ఇది కొందఱు అను కొన్నంత దోషము కాదనియు తెలుచున్నది.

నన్నయూడులు అనువాదములనే వెలయుచిరి గనుక అందులో అనుకరణ మెట్లును ఉండక తప్పదు. ఈ అనుకరణ కళను మరికొంత ముందుకు నడిపించుచు శ్రీరామఁడు తానే గ్రంథము ననువదించెనో దానినే గాక సందర్భచితముగ తదితర

గ్రంథములందలి మనోహరఘట్టములను పలుకుబడులను, సమాసాదికములను అనుకరించి చూపెను. కాశీ ఖండములో మయూరశతకము, శివరాత్రి మాహాత్మ్యముతో కాదంబరి, హరవిలాసములో అనర్థరాఘవము ఇత్యాదులు చోటు చేసేకొనుట జగద్విదితిమే.

ఆట్లే పోతనామాయ్యుడు కూడ తన భాగవతముతో కొన్ని కొన్ని ముఖ్య సన్నివేశములను చిత్రించు పట్ల తన పూర్వ కవులను అనుకరించినట్లు పై పరిశీలన వలన తెలియుచున్నది. ఇది ఆయా గ్రంథముల పట్ల తనకు గల ప్రగతిపరిచయమును, తత్కర్తల పట్ల గౌరవమును తెలియ జేయునే గాని గ్రంథచౌర్యము క్రిందికి రాదు. తనదిగా ప్రతిపాదించు బడిన దేమియు లేక అందలిది ఇందలిది తునకలు తునకలుగ గ్రహించి ఒకచోట కూర్చినదిగనే ఉన్నచో అట్టిది చోషమగును గాని తన వ్యక్తిత్వము ప్రాపించుచు దానికి ఉపబృంహణప్రాయముగ ఇతర గ్రంథముల ననుకరించుట చోషము కాదు.

భక్తిశృంగారాత్మకసన్నివేశములలో పోతనాద్యుననుకరించి యనుసరించిన అనంతరకవులు :

పోతన తన రచనలో పెక్కుచుండి పూర్వకవుల మనోహరవాగ్దంభనల ననుకరించినను తనదిగా చెప్పుకొన దగిన వ్యక్తిత్వవిశిష్టమైన ఒక 'దాణి' ని సాహిత్యరంగమున ప్రాపించి శబ్దకైని, అర్థకైని సహృదయహృదయాప్లవకరముగ విశ్లేషించి కొంతమంది అనంతరకవులకు అనుసరణీయుడు కాంగలిగెను పోతన ననుకరించి యాతని వలె చెప్ప నేర్చిన సంపూర్ణప్రతిభావంతులు లేకపోయినను అనంతరకవుల రచనలలో గలదుచ్చట పోతన భాగవతపద్యపాదముల యనుసరణలు గాన వచ్చుచున్నవి.

1. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు :

“పోతనామాయ్యుడు” భాగవతతృతీయస్కంధములో

మ. “లలితోద్ధానవనాంతసంచరణ లీలాలోల హంసాశి కౌ
 కిల హరావత చక్రివాక శుక కేకిందింది రాసీక ము
 త్కలికం గృత్రిమ పక్షులన్ నిజ విహంగశ్రేణి యంచున్ గుటూ
 హలియై పల్కుచు నాడుచుండఁ బ్రతిభాభారోహణ వ్యాప్తులన్”
 (భాగ. 8-808)

అని వ్రాసిన పద్యమునకు ఛాయగా విలిబుత్తూరు నగరమును వర్ణించుచు ఆముక్త
 మాల్యదలో “శ్రీకృష్ణదేవరాయలు”

మ. “లలితోద్ధాన పరంపరా పికి హరావత ప్రితిద్వానము
 ల్విలఖి సీల హరి న్మృత పిక చక్ర స్వానభ్రమం బున్న మి
 స్ఫులితో రాయు సువత్త సాధముల నెందుంజూడఁజెన్నొంది శ్రీ
 విలు బుత్తూరు నెలంగుఁ జాండ్య నగరోర్విరత్నసీమంతమై” (ఆము. 1-51)

2. అనంతని భోజరాజీయములో భక్తిమయ సన్నివేశములు పోత
 నాద్యుని భాగవత పద్యములతో ఈ క్రింది విధముగా పోలి
 యున్నవి.

పోతన :

సీ. “కమలాను నర్చించు కరములు కరములు... (భాగ. 7-౪౩)

అనంతానుత్పాదంబు

ఉ. “హపులు విష్ణుమూర్తులకు మొక్కుగ, జిహ్వలు విష్ణుమూర్తి యా
 లాప సుఖంబుఁ జెందిగఁ (భోజ. ౪-౨౪)

పోతన :

సీ. “ఇది నాకు నెలవని యేరితిఁ బలుకుదు, నొకచోటనక నిండి యుండనేర్చు
 నెవ్వని వాడనం చేమని పలుకుడు, నాయంతవాడ నై నడవనేర్చు
 నీ నడవడి యని యెట్లు వక్కాణింతు, బుని ముప్పొక్కలఁ బోవనేర్చు
 నదినేర్చు నిదినేర్చు నని యేల చెప్పంగ, నేరుపు లన్నియు నేన నేర్చు

ఆ. నొరులు గాఢ నాకు నొరులకు నే నొదు
 నొంటిపాఁడఁ జుట్ట మొక్కఁడు తేఁడు
 సిరియుఁ బొల్లిఁ గందు సెప్పెద ■ చెంకి
 సుజనులందుఁ దఱమఁ జొచ్చియుందు” (భాగ. 8-552)

అనంతఁడు :

సీ. “ఒక చోటఁ గాదు వా యునికి నెచ్చట నైన
 నుండుదుఁ జుమ్మ వాడుండ నేను
 ననుఁ బీఠి నందు రమ్మని పట్టె డశనందుఁ
 బెట్టు దర్మ ప్రాణిఁ బుట్టు నొక్కొ.... (భోజ 8-183)

పోతన :

ఉ. “అట్టి యనంతశక్తి జగదాత్ముని నాభిసరోజమందు నేఁ
 బుట్టి యజింపఁ గా మనసు పుట్టిన యజ్ఞ పదార్థ జాతములే
 న్నెట్లన గానరామికిని నిర్మలమైన తపీయ యాపమున్
 గట్టిగ బుద్ధిరో నిలిపి కంటి నుపాయము నామనఁబునన్” (భాగ. 2-98).

అనంతఁడు :

ఉ. “అదికి నానియైన పరమాత్ముని నాభిసరోజమందు... (భోజ. 1-150)

పోతన :

మ. “కనియెం చావన పుంగవుండవొం రోకఁబాత చరిష్టు... (భాగ 8-149)

అనంతఁడు :

మ. “కనియెన్విప్పుడు సర్వరోకహితవిఖ్యాతన్ జగన్మాత... (భోజ. 2-11)

తీ. కొఱవి గోనరాబు :

గోపరాజు “సింహాసన ద్వాత్రింశిక” యందు పోతన నమనరించి
 యున్నాఁడు. “గోపరాజు పోతనకుఁ జివరి దినములలో నమకాలికుడు” (పోతన-

నిడుదవోలు వేంకటరావు) “గోపరాజు శ్రీనాథయుగముతో యది దళాబ్ధిలోని వాడుగా పొడకట్టును” ((ఆం. సా. చ - పింగళి లక్ష్మీకాంతం-512) గోపరాజు శైలి ఇంచుమించు వ్యావహారిక భాషకు సన్నిహితముగా నుండును. ఇతఁడు తన గ్రంథమును హరిహరనాథునకు కృతి ఇచ్చెను. హరిహరులకు విడివిడిగా నితఁడు పద్యములు ననుర్పించెను.

పోతరాజు :

ఉ. “పుణ్యుడు రామచంద్రుఁడట వోయి ముదంబునఁ గాంచె దండకా
రణ్యముఁ దాప సోత్తమ శిరిణ్యము నుద్ధత బిర్ది బర్హలా
వణ్యము గొతమీ విమల వాకణ పర్యటన పృథూత సా
ధుణ్యము నుల్లస తరు నికుంజ వరేణ్యము నగ్రగణ్యమున్” (భాగ. 9-287)

గోపరాజు :

ఉ. “పుణ్యపథంబు భంగి భయ భంగము నొందక సొచ్చె దండకా
రణ్యము శైలగర్భిత హిరణ్యము తాపసచిత్త నిత్య కా
గణ్యము గంధ బంధుర సరోజరజోవనరాజ లక్ష్మణా
గణ్యము పత్రపుష్పఫలగణ్యముఁ బుణ్యజనాను గుణ్యమున్”
(సిం చా. 5-53)

పోతరాజు :

మ. “నిరయంతైన నిబంధమైన భరతనిర్మూలనం తైన దు
ర్మరణం తైనఁ గులాంతమైన విజయన్ రానిమ్ము కానిమ్ము
హరుడైన హరియైన నీరజభవుండభాగవతుం డైన నొ
దిరుగన్నేరదు నాదు జిహ్వా విమలా భీమర్య ! వే యేటికిన్”
(భాగ. 8-592)

గో వ రా జు :

- ఉ. “మేరువు సంచలించిన సమీరుడు నిల్చిన భూమి క్రుంగినన్
 చారక లెల్లడుల్లిన సుధాకరుఁ డగ్నికణంబు లొల్కినన్
 వారిదు లింకిన వృథము వ్రాలిన భానుఁడు చల్లనై న నం
 భోరుహ సూతి దప్పినను బొంకుదునే మునుపాడి కర్మమృతన్”
 (సిం. ద్వా. 5-199)

4. వెన్నెలకంటి సూరన :

ఇతఁడు పోతనగారి చాటుపును తన విష్ణు పురాణములో ఈక్రింది విధముగా అనుకరించెను.

పో త న :

- ఉ. “కామిక కంటిసిరు చనుకట్టుపయింబడనేల యేడ్చెదో
 కైటవ దైత్యవర్ధహసి గాదిలి కోడల! యోమదంబ! మో
 హాటక గర్భరాజి నను నాకటికిం గొనిపోయి యల్ల
 చ్చాట కిరాట కిదకుల కమ్మఁద్రొవ్దగ నమ్ముభారతి” (భాగ. పీఠిక)

వెన్నెల కంటి సూరన :

- ఉ. “కామిక కంటిసిరుఁ జనుకట్టును బాసిన చీరకొంగు... (వి. పు. 8-98)

5. శేషము రఘునాథార్యుఁడం :

ఇతఁడు తన కులశేఖర మహిమాల చరిత్రముతో ఇట్లుకరించెను.

పో త న :

- చ. “నగు మొగమున్ సుమధ్యమును వల్లనిదేహము లచ్చికాటంబు
 ట్టగు నురమున్ మహాభుజము లంచిత కుండల కర్ణముల్ మదే
 భగతియు నీలవేణియుఁ గృపారస దృష్టియుఁ గల్గు వెన్నుఁ డి
 మ్ముగఁ బొడసూపు గాతఁగను మూసిన యప్పుడు విచ్చినప్పుడున్”
 (భాగ 9-782)

శేషము శమునాథాద్యుఁడు :

చ. “నగు మొగమున్ విశాలనయనములు నక్కని చెక్కుదోయి చె
న్నగు నరులున్న పెన్నరము నంచిత బాహుయుగంబు ముత్తైపున్
జిగిఁదళుకొత్తు పల్లరున చిన్నియొయారపు చెయ్యులొప్ప పొం
పగు పురుషుండునామకల నాదర మేర్పడ గోచరించినన్”

(ఉ. మ. చ. 1-15)

6. కొట శివరామకవి :

ఇతఁడు సానందోపాఖ్యానమును ఒక ప్రసిద్ధ గ్రంథమును రచించెను.

ఈ కవి

సొ త న :

సీ. “కమలాక్షు నర్పించు కరములు కరములు... (భాగ. 7-16)

అను వాతపగారి ప్రశ్నోదవరిత్రములొని పద్యము ననుసరించుచు

సీ. “శివు నేషేషించిన చిత్తంబు చిత్తంబు, భవు కథ లాలించు చెవులు చెవులు
కణకంఠుఁ బూజించు కరములు కరములు, శ్రీశంభు వర్ణించు జిహ్వా జిహ్వా
గోరీశుఁ బొడగను కన్నులు కన్నులు, మదన వైరికి మొక్కు

నుదురు నుదురు

హరు మందిరము మెట్టు నడుగులు నడుగులు, సర్వేశు జపించు

జపము జపము

త. భక్తగొని యాడ నేర్పిన భక్తి భక్తి

చిన్మయాత్ముని సేవించు సేవ సేవ

నీలకంఠరుఁ దల పోయు నేర్పువేర్పు

శర్యు మహిళుంబుఁ జెప్పిన చదువు చదువు

అను పద్యమును ఈ కవి సానందోపాఖ్యానమున రచించెను.

7. ప నీ భ ట్టు :

పదునాఱవ శతాబ్దికి చెందిన ఈకవి “పరతత్త్వ రిసాయనము” అను గ్రంథమున పోతనామాత్యుని భాగవతము నందలి భక్తిమయసన్నివేశములను అధికముగా ననుకరించినాడు.

పోతన :

క. “పలికెడిది భాగవత మంట
పలికించు విభుండు రామ తద్రుండంట నే
బలికిన భవహర మగునట
పలికెద వేఱొండు గాథఁ బలుకఁగ నేలా” (భాగ. 1-16)

ప నీ భ ట్టు :

క. “చిలుకను బంజరమున నిడి
పలికింపఁ గ రామ కథలు పలికిత యల్లదే
పలికెదఁ బరతత్త్వార్థపుఁ
బలుకులఁబలుకుల గురుండు పలుకై యుండన్” (ప సా. 1-24)

పోతన :

సీ. “కంజావునకుఁ గాని కాయంబు కాయమే? పవన గుంభిత చర్మ భక్తి గాక
వైకుంఠుఁ డొగడని వక్త్రంబు వక్త్రమే? ధనుధను ధన్య తోడి ధక్త గాక
హరిపూజనము లేని హస్తంబు హస్తమే? తరుశాఖ నిర్మిత దర్శి గాక
కమలేశుఁ జూడని కన్నులు కన్నులే? తను కుడ్య జాలరంధ్రములు గాక

ఆ. చక్రి చింతలేని జన్మంబు జన్మమే?
తరళ సలిల బుద్బుదంబు గాక
విష్టభక్తి తేని విబుధుండు విబుధుడే?
పాదయుగము తోడి పశువు గాక” (భాగ. 7-170)

ఫ డి భ ట్టు :

సీ. “కమలాక్షు మూర్తి నాకాంతఁ జింతింపదే, మనము గాదది దుఃఖవనము గాని
పరమాత్మ చర్యలాదరణఁ గీర్తింపదే, నాంక గాదది చెడు ముల్కి గాని
భువనేశు పూజ లే ప్రొద్దాచరింపదే, గరము గాదది భవాకరము గాని
తేజవాల్చిత విధి కీరియలంచు బడలదే, మూర్తి గాదని రుజాస్సూర్తి గాని

గీ. పరమ పురుషావ లోకన పారవశ్యఁ
డగుచు సర్వేంద్రియ వ్యవహారములను
హరి పరాయత్తుడై యుండఁడయ్యెనేని
నరవరుఁడు గాఁడు వాఁడు వానరవరుఁడు” (ప. ర. 1-65)

పో త న :

సీ. “సంసార జీమూత సంఘంబు విచ్చునే? చక్రి దాస్యప్రభంజనము లేక
తాపత్రోయాచిం దావాగ్ను లాటునే? విష్ణు సేవామృతవృష్టి లేక
నర్వంకహస్తాఘజలరాశు లింకునే? హరి మనీషా బడబాగ్ని శ్లేశ
ఘనవిపద్ధాదాంధకారంబు లణగెనే? పద్మాక్షును తిరవిప్రభలు లేక

తే. నిరుప మాపునరావృత్తి నిష్కంక
ముక్తి నిధి గానవచ్చునే? ముఖ్యమైన
శార్ఙ్గకోదండ చింతవాంఛనము లేక
తామరస గర్భునకు నైన దానవేంద్ర!” (భాగ 7-171)

ఫ డి భ ట్టు :

సీ. “హరినామ కథన యుంఘానిరోద్ధతిచేత, దూలదే ఘోరాఘటాల సమితి
కంఠాక్షవర్ణనా కర్ణనాద్యునిచేత, జాణదే మాయాంధకారపటవి
విష్ణు సేవామృతవృష్టిధారలచేత, నాటదే కర్మశాపానలంబు
కమలేశ్వర ధ్యాన గరుడాస్త్రముచేత, వితియదే విషయాహి విషభయంబు

గీ. జన్మలయ వేగమగు దుర్విచార వారి
 పూర దుర్వార కామాదిమోర వత్తి
 చార సంచార వారాశి సమసి పోదె
 వంకజోదర పదభక్తి బాడబమున" (ప. ర. 9-284)

పో త న :

సీ. "మందార మకరంద మాధుర్యమునఁ దేలు
 సుధుపంబు వోపుచే? మదనములకు... (భాగ. 7-150)

7. ప నీ భ ట్టు :

సీ. "కర్ణరంద్రంబు లా మనుని పల్కాల్చించు
 చవి నందియొక వంక జరుగ వెపుడు..."

పో త న :

మ. "పరుండై యీశ్వరుండై, మహా మహిముండై పొందుర్పవ స్థాన సం
 హరణ క్రిడసుండై త్రిశక్తి యరుండై యంతర్గత జ్యోతియై
 పరమేష్ఠిప్రముఖామరాచిపులకున్ జాపింపరాకుండు దు
 స్తర మార్గంబునఁ దేజరిల్లు హరికిందల్వార్చినై మొక్కిక్కదన్" (భాగ. 2-53)

ప నీ భ ట్టు :

మ. "చిరమై నిర్మలమై మహావిభవమై చిన్మాత్రమై సత్యమై
 పరమై సంతత సంయమీశ్వర మనఃప్రత్యక్షమై నిత్యమై
 దురితారణ్య దవార్చిమై మదిని భక్తుల్గోరు నర్థంబునై
 స్థిర బావంబునఁ దోచు బ్రహ్మము మదిన్ సేవింతుఁ దల్వార్చినై" (ప. ర. 1-182)

ఈ విధముగా ఆనంతరకవులు పూర్వకపుల భావములను పుడికిపుచ్చుకొనుట, పలుకుబడల గనుకరించుట సాహిత్యరంగములో అనాది సిద్ధముగా కానవచ్చుచునే యున్నది. “అపారే కావ్య సంసారే కవిరేవ ప్రజ్ఞాపతిః” అని పెద్దలు చెప్పి యున్నారు.

మానవుడు తన జీవన నిర్వహణ మందు తన తాతతండ్రుల ననుకరించుచు వారించుకొని గుణములు స్వీకరించుటకు ప్రయత్నించుచున్నాడు. అట్లే వాని యనుయాయులు కూడ వాని గుణములు అనుకరించుచు జీవితము గడుపుచున్నారు. ఇది మానవులకే గాక సమస్త ప్రాణి కోటికి సాధారణమైన విషయమే.

“యద్వ పాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్ర దేవేతరోజనః

సయత్రమాణం కురుతే లోకస్తదనువర్తతే”

(గీత 8-21)

శ్రేష్ఠుడగు మానవుని జూచి ఇతరులు వాని వేషభాషలను ఆచార వ్యవహారములను అనుకరింప జూతురు. శ్రేష్ఠుడగు కవి విషయమున గూడ అంతే. అట్లనుచుండి దోషమని కొట్టి పారవేయుట పాడిగాదు అడలి దాచిత్యమును అవగాహనము గావించుకొని ప్రస్తుతింప వలసిన అవసరమున్నది.

పోతన కొందరికి శిష్యప్రాయుడైనట్లే ఆనంతరక కవులను కొందరికి గురుస్థానీయుడయ్యెను. ఈ యనుకరణముల మాటెట్లున్నను అసలు భాగవతములో పోతనగారి చేతిమీదుగా మలచబడిన శబ్దార్థ విన్యాసము లందలి జీవ కళయే దాని చిరస్థితికి కారణము.

ఉ ప స ం హా ర ము

సాహిత్యము పురుషార్థ చతుష్టయ ప్రతిపాదకమై మానవునకు జన్మ సార్థ క్కమును ప్రసాదించుట కేర్పడినది. వేదము వలెనే పురాణము, ఆరెంటి వలెనే సాహిత్యము కూడ జగన్నిధ్యాత్వమును, బ్రహ్మసత్యత్వమును ప్రతిష్ఠాపించుటకే ఉద్దిష్టమైనది.

మానవులలో సంస్కార భేదమును బట్టి అధికార భేదముండును గనుక కిర్మ పరులకు భారతము, జ్ఞాన స్వర్ణ లకు రామాయణము, భక్తి బంధువులకు భాగవతము పరమార్థ సాధకములుగ ఉపకరించును.

భాగవతము భక్తియోగ ప్రతిపాదక మగుటచేతను, భగవద్గుణలీలాసతాత వర్ణనావిశేషాత్మక మగుటచేతను అంతరంగికముగనే ఆ గ్రంథమునకు పావిత్ర్యము సిద్ధించి యున్నది. ఇట్లుండగ సంస్కృతములో దాని రచయితయు, తెలుగులో దాని అనువక్తయు స్వయముగ భక్తులగుటచే తద్గ్రంథ పరామర్శకు సతల వివముల తగియుండిరి. వ్యాస భట్టారకునకు వ్యాస భట్టారకుడే సాటియైట్లు పోతనామాత్యు నకు పోతనామాత్యుడే సాటి.

అట్టి వాతసగారి చేతిలో ఆంధ్ర భాగవతము నవనవోన్మేషరసాలంకార మనోజ్ఞమాధురీమంజులమై, ఆంధ్రీజాతికి చిరస్మరణీయము ఐ నిత్యేచాసనా గ్రంథ రాజము ఐ విరాజిల్లుచున్నది. ఎందలి ప్రతి పద్యము, ప్రతి వాక్యము, ప్రతి పదము వ్యక్తజైశ్వర్యధర్యుడగు భగవంతుని స్వరూపమును సాదాతరించు జేయు టకు సమర్థములైయున్నవి. భర్తుల చరిత్రలు వారివారి నైజమును పాఠకుల కిప్పు లకు కట్టునట్లు పొందుపడి యున్నవి. భావనామాత్రీ చాలనముతో జాలవారు పెక్కు ఖండికలు మానవుల నిత్యజీవితములో పొడసూపు జటిలమయిన సమస్యలకు పరిష్కార మార్గమును చూపి మనశ్శాంతిని ప్రసాదించు జేయగలవై వెలయుచున్నవి గ్రంథ రచనకు ప్రధాన ప్రయోజన మిదియే. ఈ ప్రయోజనమును అనగా మహావాత సంజాతకర్తౌలసముక్తౌలకర్తౌలీనీసంకాశ మగు జీవితమునకు నిష్క్రంగ జలాశయ సాదృశ్యము సంఘటించుట ఈ భాగవతమునకు ప్రత్యక్ష సిద్ధమైనది.

భక్తిభావనాపావనతరంగిణిని రసజ్ఞాంధ్రహృదయక్షేత్రిములపై పొర్ల
జారింది వారి సాహిత్యప్రీతికి అధ్యాత్మ నిష్ఠను, ఆధ్యాత్మిక విభూతికి సాహితీ
గౌరవమును సమకూర్చి అందరి ముముక్షువులు రాసికృత దరియ్యిలు కారు సుమా అని
సారస్వతేయుల కెల్లరకు తెల్లముజేసిన ఘనతరు పోతనాచార్యుడు స్వకీయము చేసి
కొనెను. విద్యులలోని కెల్ల అధ్యాత్మ విద్య అతి ముఖ్యము ఐనదని నిర్వచించు భగ
వద్వాక్కు- జితేంద్రియులు, యోగాదామలు, ఆనుభూత బ్రహ్మ స్వర్పులు నగు
స్థిరుల కెట్లును కరతలామలకమే కాగా, స్వాను దూతేక్షమాన మగు నా మహాదాత్త
స్థితికి జిజ్ఞాసాపరుల పాతకసామాన్యము కూడ బహిర్భూతులు కాగూడదని యత్యుత్త
మాశయముతో పోతనాచార్యుడు తన ఆంధ్రమహాభాగవతగ్రంథరాజమును నిర్మించు
నప్పుడు వేదాంత విషయములందు సాధారణముగా గోచరించు శుష్కతను తన
అసమాన వాక్యాశ్రయ విభవాతిరేకముచే అభ్యోమొనర్చి గ్రంథమున కంతకును అను
సూత్రముగా రసోపస్కృతి ననుసంధించుటలో కృతకృత్యుడయ్యెను.

స్తోత్రములు, శతకములు మున్నగు భక్తిప్రబోధక గ్రంథము లన్నియు
అధ్యాత్మ వాసనా వాసితములే అయినను వానిలో అతి ప్రయత్నముతో కాని విరళ
ముగా గోచరింపని తనప్రతి ఈ భాగవతములో అప్రయత్నముగా, అవిరళముగా
గోచరించుట గమనింపదగ్గ విషయము. ఇది పోతనగారి వ్యక్తిత్వమునకు ప్రత్యక్ష
విదర్శనము. పద సన్నివేశము నుండి ఆవిర్భవించు నర్థమాదుర్భము అనాంతకముగా
ఆవిర్భవించు చుండ దావీకంచె నతిరిక్తముగను అంతకన్న నధిక భవ్యావేశముతోను
గుణాళించు టిక్తి పరిచయమునకు తన గ్రంథము వాకరిముగా చేసిన ఈకవి ఈ మహా
వైశిష్ట్యముతో తనకు మహాకవుల సరసను సముచితస్థానము సంపాదించుకో గలిగెను.

అనుబంధము I

పోతనను గూర్చి ప్రాచీన నవీన కవులు కొందఱు ప్రశంసా తృకముగా రచించిన పద్య రత్నములు.

పరుల కసాధ్యమై పరగు భాగవతంబు రహస్యమంతయున్
హరికృపచే నెఱింగి మృదులాంధ్రివచో రచనా చమత్క్రియా
కరణ మహాప్రబంధమునుగా రచియించిన భావతేజు బ
మ్మొరపుర పోతరాజును సమీకృత తేజు చుతింతు నెప్పుడున్.

—పట్టినెట్ట నరన్నతీ సోమయాజి-ప్రచురతల్లి.

పదలాలిత్యము వాకశుద్ధి భగవద్భక్తాగ్రసంసేవ్యమున్
పదమత్యున్నతమున్ మహాశుభగమున్ పఠోద్భవానందమున్
చిదచిద్రూపవిభాగ భాగవతమున్ చింతుండు నాందరింబుగా
నదయం జెప్పిన పోతరాజు పదముల్ సత్సేమ నే మ్రొక్కెదన్.

—చిదంబరకవి — అంగడి రాయబారము

దైవము మా ప్రసాదకృతినిఁ దాల్చి జగద్ధిత భక్తి నిల్పుగా
భావమునందలంచి వరభాగవతంబునుఁ దెల్లుబాసలో
తీవి ననన్యసాక్షుఁడు తేవ రచింపఁ గఱిసె లోకనం
భావన మీఁటి దా పలులు బమ్మెర పోతన నెంతు సత్స-విన్.

—నందిరాజు చలపతిరాయకవి — మంగళగిరి ప్రాసాద్భిక్షు

అఖిల వేదాంత విద్యారహస్యవిదుండు, సహజపాండిత్య విశారదుండు
మత్తీక్షితీశాస్త్రమస్తోత్తర విముఖుండు, శంభుపదార్థ పూజారతుండు
పటుతర కచితా విభాసిత ప్రతిభుండు, సకలాంధ్ర లక్షణ చక్రపై
రఘుకులై నీదేశరచిత మహాభాగవతపురాణ పుణ్యవర్ధనుండు

బుధజనహింతుండు బుద్ధైర పోతనుకవి
యెన్న రేఫ రచారంబు తెరుగదనుచు
నజ్జు లొకకొంద రాదుచు రమ్మహాత్ము
కవిత నెందుచు లోపమ్ము కలుగ దభవ!

- కూచిమంచి తిమ్మకవి - సర్వలక్షణసార సంగ్రహము

“భాగవతంబు సర్వరసబంధురమునఁ జెలిగించినాఁడు స
ర్వాగ మసారవేది జకర్థముగాఁ జెయిసాచవకే మహా
భాగూఁ డితం” డటంచు నరపాలురు మెచ్చుగ జీవితంబు సొం
పొ గతి కోమినాఁ డితరు లొదురె పోతనవంటి సత్కవుల్!

- తిరుపతి వేంకటకవులు - చాటుపద్య సంపుటము.

వ్యాసపీఠము పట్ట జాసికపట్టుతో, భావగతమ్ముగా భాగవతము
భారతీ తీర్థంబు, బావరాయణ హువి, సాధుమేధా సహస్రారచార,
భక్తముని ముఖించి స్తుత సుధాపూరంబు, రసనిర్భర కవితారాచు సరసి,
భక్తిభావతరంగ బంధురాపగ, భగ వద్దివ్య గుణగణ వర్ధనా మ

హర్షవమ్ము నాపోశనం బవతరించి
ఆంధ్రమున నమ్మహా కృతి నక్షరాకృ
తిన్ వెలార్చిన కవితోర దివ్య సంయ
మికిని మా పోతనాచార్యునకు జోహారు !

- యస్మి జోగారావు, పంచ కల్యాణి

భ్రమరపదంబులంచు భగవత్ప్రకృతి ప్రణయానురాగ త
త్వమును సమన్వయించి, పసి పచ్చిక మేయుచు తప్పిపోవు వ
త్వములకు కృష్ణగానమున దారులు నూపి, సుధాధునీతరం
గ హృదుమ్మదంగ భంగి కవికాయుడు పోతన విన్నెలెన్ననన్.

- రాయప్రోలు సుబ్బారావు - ఆంధ్రావళి

అమృతమహాంబురాశి తెలుగై మణి భాగవతమ్మునై తిరిలిం
గమునకు డిగ్గెనేమొ యనఁగా హృదయమ్ముల నాడు నేడు నా
ట్టము లొనరించు పోతనమహాకవి ముద్దులపద్మమూర్త శతా
బ్దము లయిపోవుగాక మఱవన్ తరమే రసిం పోజొకిన్ :

- దాశరథి - ఆంధ్రజ్యోతి, 14-9-1982

అచ్చపు జుంటితేనియల, నైందవబింబసుధారసాల, గో
రెచ్చని పాలమీగడల, విచ్చెడి కన్నెగులాది మిగ్గెలన్
మచ్చరికించు ఈ మధురమణజుల మోహనమ్ముగైతి నీ
వెచ్చుట నేర్చినావు? సుకవీ! సుకుమార కళా కళానిధీ !

ఎండిన మోగిడులే కిశలయించెనొ ! యేకశిలాపురమ్ములో,
బండలు పుల్కరించెనొ ! అపారముదమ్మున తెలుతల్లికిన్
గుండెలు పొంగిపోయి కనుగొల్కులు నిండెనొ ! పచ్చిపైరులే
పండెనొ ! జాలువాటిన భవత్కవితామృత భక్తిభారలన్ !

- కరుణాశ్రీ - ఉదయ క్ర.

అనుబంధము II

ఉపయుక్త గ్రంథ పట్టిక

1. తెలుగు

1. ఆంధ్ర కవితరంగిణి-చాగంటి శేషయ్య-హిందూధర్మశాస్త్ర గ్రంథ నిలయము
కవిరేశ్వరపురము - 1960
2. ఆంధ్ర ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణము-చలమచర్ల రంగాచార్యులు-శ్రీనివాసా
పట్టికేశవస్వామి, ప్రైవేట్ - 1978
3. ఆంధ్ర భాగవత విమర్శ - ప్రసాదరాయ కులపతి - బాగ్డిపేట - గుంటూరు
4. ఆంధ్ర మహాభాగవతోపన్యాసములు - వివిధ రచయితలు - ఆంధ్ర సారస్వత
పరిషత్తు, ప్రైవేట్ - 1989
5. ఆంధ్ర మహాభారతము - (విరాటోద్యోగ) - తిక్కన, వావిళ్ళ రామస్వామి
శాస్త్రిలు అండ్ సన్స్, మద్రాస్ - 1964
6. ఆంధ్ర మహాభారతము - నన్నయ - (ఆది) - వావిళ్ళ - 1952
7. ఆంధ్ర మహాభారతము - నన్నయ - (ఆరణ్య) - వావిళ్ళ
8. ఆంధ్ర సాహిత్య చరిత్ర - పింగళి లక్ష్మీకాంతం - ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య
అకాడమి, ప్రైవేట్ - 1974
9. ఆయుక్త మూర్తి - శ్రీకృష్ణదేవరాయలు - ఆం. సా. అకాడమి - 1967
10. ఉత్తర హరి వంశము - నాచన సోముడు - ఆం. సా. అకాడమి - 1979
11. ఒంటిమీద రువీర్ శతకము - అయ్యలరాజు త్రిపురాంతకుడు
12. కావ్యాలంకార సంగ్రహము-శ్రీ సన్నిధానం సూర్యనారాయణ శాస్త్రి వివరణం
(రామరాజ భూషణుడు) యం. శేషచలం అండ్ కంపెనీ-మచిలీపట్నం-1976
13. కాళహస్తి శిల్పర శతకము - భూర్జుడి - గొల్లపూడి వీరాస్వామి సన్స్
రాజమండ్రి - 1972

14. కులశేఖర మహాసాల చరిత్రము - శేషం రఘునాథార్యుడు
15. కీర్తాధికారము-వినుకొండ వల్లభరాయఁడు-శ్రీ ప్రభాకర పరిశోధక
మండలి ప్రచురణము 1960
16. చతుర్వేదసారము - పాల్కురికి సోమనాథుఁడు - ఆంధ్రప్రదేశ్
ముద్రణాలయము - చెన్నపురి
- 17 చాటుపద్యమణిమంజరి - శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి - మచిలీమంజరి,
ముద్రాల్యం - 1962
18. నారదభక్తి సూత్రములు-అనువాదకులు-దొడ్ల వెంకట రామిరెడ్డి,
శ్రీరామకృష్ణ మఠము-ప్రమరణము, మద్రాస్-1971
19. నృసింహపురాణము - ఎఱ్ఱన, వావిళ్ళ - 1953
20. పరతత్వ రసాయనము - ఫణిభట్టు
21. పోతన - వెంపరాం సూర్యనారాయణశాస్త్రి, ఆం. సా. ఆకాడమి - 1975
22. పోతన - నిడదవోలు వెంకటాచార్యులు - నేషనల్ బుక్ ట్రస్టు ప్రచురణ-1982
23. పోతనగారి వైచిత్ర్య-కేతవరపు రామకృష్ణ శాస్త్రి-కావాలిటీ పబ్లిషర్సు,
విజయవాడ - 1982
24. పోతన సాహిత్య గోష్ఠి - సంపాదకుడు - కొర్లవాటి శ్రీరామమూర్తి
ఆంధ్రాయానివర్సిటీ ప్రెస్ - వాలేరు - 1984
25. దశమపురాణము-పాల్కురికి సోమనాథుడు-ఆంధ్రప్రదేశ్
ముద్రణాలయము, చెన్నపురి - 1952
26. భక్త పోతన మహాభాగవత రచన - నిండవల్లి సూర్యనారాయణశాస్త్రి
విజయలక్ష్మి పబ్లికేషన్-అమలాపురం-1977
27. భర్తృహరి సుభాషితము - భర్తృహరి - వావిళ్ళ - 1968
28. భాగవత వైజయంతి - సంపాదకుడు - కరుణ , ఆం. సా.
ఆకాడమి, హైదరాబాద్ - 1983
29. భారతి - వివిధ సంపుటములు

30. భాస్కర రామాయణము - భాస్కరుడు.
31. భీమేశ్వర పురాణము - శ్రీనాథుడు. వావిళ్ళ - 1958
32. దోగిసీ చండకము - పోతన - ఆం. సా. ఆకాశమి - 1980
33. ధోరణియము - అనంతాచార్యుడు - వావిళ్ళ - 1924
34. రసగంగాధరమణి-జమ్మలమడక మాధవరామశర్మ-కైలాస
ముద్రాణాలయము - గుంటూరు - 1955
35. రససిద్ధాంతము - ఆంధ్రులవరివస్య - తిప్పాభట్ల రామకృష్ణమూర్తి -
నవోదయ పబ్లిషర్స్ - విజయవాడ - 1981
36. విజయ విలాసాను శీలనము - డా. కలిడియే వెంకట రామరాజు
ప్రచురణ - శ్రీమతి కలిడిండి పద్వత వర్తనమ్మ - భీమవరం - 1983
37. విష్ణు పురాణము - వెన్నెల కంటి సూరన
38. వీరభద్ర విజయము - పోతన - వావిళ్ళ - 1952
39. శృంగార పోతన-బెల్లంకొండ చంద్రమౌళిశాస్త్రి-అంధ్రసారస్వత
పరిషత్తు - హైదరాబాద్ - 1972
40. శ్రీ భోజమహారాజశృంగారప్రకాశము - జమ్మలమడక మాధవరామశర్మ
ఆధీనవ భారతి - గుంటూరు - 1970
41. శ్రీమదాంధ్ర భాగవతము - దశమస్కంధము - పోతన - కాంపత్తి
నాగేశ్వర శాస్త్రిలు - మద్రాసురకాల - 1884
42. శ్రీమదాంధ్రభాగవతము - పోతన - వావిళ్ళ - 1952
43. శ్రీమదాంధ్రభాగవతము-పోతన వెంకటాద్రిమా ఆండ్ కో - విజయవాడ - 1953
44. శ్రీమద్భాగవతానుశీలనము-దూకివాల ప్రొరామమూర్తి-హురుతి నగర్,
విజయవాడ, పరిధావి, పోల్లం.
45. సింహాసన ద్వ్యత్రింశిక - కొఱవిగోపరాజు - ఆం. సా. ఆకాశమి - 1982
46. సుమతీ భక్తకము భద్రభూపాలుడు-గొల్లపూడి వీరస్వామి సన్స్
రాజుపండ్రి - 1987
47. హరవిలాసము - శ్రీనాథుడు - వావిళ్ళ - 1949

2. సంస్కృతము

1. అమర కోశము - (గురువాలప్రబోధక) - అమరసింహుడు - వావిళ్ళ - 1953
2. ఉజ్జ్వలనీలమణి - రూపగోస్వామి - యన్. వి. గోపాల్ ఆండ్ కో. - మద్రాస్
3. కావ్యప్రకాశము - మమ్మటుండు - సాహితీ సమితి - గుంటూరు - 1953
4. దశరూపకము - ధనంజయుడు - నిర్ణయ సాగరాఖ్య ముద్రాణయంత్రాలయము
5. ధ్వన్యాలోకము - ఆనంద వర్మచుడు - నిర్ణయసాగర ప్రెస్ - చింబాయి - 1935
6. వాట్సా శాస్త్రము - భరతుడు - బెనారస్ హిందూ యూనివర్సిటీ ప్రెస్
వారణాసి - 1971
7. భర్తృహరి సుభాషితము - భర్తృహరి - వావిళ్ళ - 1968
8. ముకుందమాల - కులశేఖరుడు - వావిళ్ళ - 1969
9. మృచ్చకటికము - హద్రుకుడు - చౌఖాంబ, అమర భారతీ ప్రకాశన్
వారణాసి - 1987
10. రఘువంశము - కాళిదాసు - వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి ఆండ్ బ్రిదర్స్
మద్రాసు - 1965
11. రసగంగాధరము - జగన్నాథ పండితరాయలు - చౌఖాంబ విద్యాభవన్,
చౌక్, బెనారస్ - 1955
12. రామాయణము - వాల్మీకి - శ్రీ జయలక్ష్మి పబ్లికేషన్సు - హైదరాబాదు - 1985
13. శృంగార ప్రకాశము - భోజుడు - ఆభినవ భారతి - గుంటూరు - 1970
14. శ్రీమద్భగవద్గీత - యన్. వి. గోపాల్ ఆండ్ కో. - మద్రాసు - 1956

15. శ్రీమద్భాగవతము - వేదవ్యాసుడు - వావిళ్ళ 1941
16. సరస్వతీ కంఠాశ్రయము - భోజుడు - పాంచురంగ జవాహీ పబ్లిషర్సు
బొంబాయి - 1934
17. హితోపదేశము - వ్యాభాత - ఎన్. వి. కె. సుబ్బరాజు
విద్యానిలయ ప్రచురణలు - భీమవరం - 1981

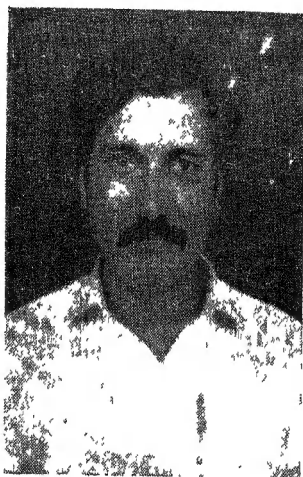
3. ENGLISH

1. A History of Sanskrit Literature - A. A. Macdonell
2. A study of Bhagavata Purana or Esoteric - Hinduism -
Purnendu Narayan Sinha
3. Gitanjali - Ravindranath Tagore.
4. Studies in the Philosophy of Madhu Sudana Saraswati -
S Gupta, Sanskrit Pustak Bhandar, Calcutta - 1966
5. The History of Indian Literature - Albrecht Weber.

55397

డా॥ తె. వి. తె. సుబ్బరాజు

జననము 27-10-1957

స్వగ్రామము తర్కాలపేట, కొయ్యలపాడెం మండలం, ప॥ గో॥ జిల్లా

జననీజనకులు సరస్వతీరంగరాజులు

ధర్మపత్ని శ్రీమతి మణి

విద్య: ప్లామి జ్ఞానానంద టెలియంటర్ హైస్కూలు-గరగనమూడి 1968-'78
ఇంటర్, బి.ఎ. - డి.యన్.ఆర్. కళాశాల - 1972-'78
ఎం.ఎ., ప్రభుత్వశేరి - డి.యన్.ఆర్.సి., పి.జి. కోల్స్ 1978-'80
పిహెచ్.డి. - ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము - మే 1989

ఉద్యోగము ఆంధ్రప్రదేశ్ సర్వేయింగ్ - పి.జి. కోల్స్ - డి.యన్.ఆర్. కళాశాల
ఫీచరు రచయిత

లభ్యమైన విజయములు : ఆర్థికవ్యవస్థ - సమాజ సంస్కరణము - ఆధ్యాత్మిక మార్గము
రచనావ్యాసంగము - కీర్తిదళం